

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

(47.93)06
2-42

ეკონ

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

2.1984

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“,
ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1984, № 2

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

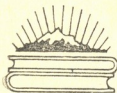
(47.93)06
2-42

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ЭКОНОМИКИ И
ПРАВА

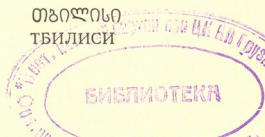
ჟურნალი დაარსებულია 1980 წელს
Журнал основан в 1980 году
გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

2.1984

გამომცემლობა „მეცნიერება“
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

თბილისი
ТБИЛИСИ

ს ა რ ე ლ ა ქ ც ი ო კ ო ლ ე ზ ი ა : ა. გუნია (რედაქტორი), ო. გამყრელიძე, მ. გველესიანი, პ. გუგუშვილი, გ. თოდუა, თ. ლილუაშვილი, ი. მიქელაძე, გ. ნადარეიშვილი, ი. ფუტყარაძე, თ. შავგულიძე (რედაქტორის მოადგილე), თ. ჩიკვაძე (რედაქტორის მოადგილე), ლ. ჩიქავა.

პასუხისმგებელი მდივანი ა. შენგელია

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Гунья А. Л. (редактор), ГамкRELIDZE О. К., Гвелесиани М. И., Гугушвили П. В., Лилуашвили Т. С., Микеладзе И. С., Надареишвили Г. Н., Путкарადзе Я. В., Тодуа Г. С., Чикава Л. Л., Чикваидзе Т. Н. (зам. редактора), Шавгулидзе Т. Г. (зам. редактора).

Ответственный секретарь А. Л. Шенгелия

„საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“,
ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1984, № 2

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380007, მახარაძის ქ. № 14

Адрес редакции: Тбилиси, 380007, ул. Махарадзе, 14

ტელეფონი 93-22-60   телефон

გადაეცა წარმოებას 3.5:84; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 21.11.84; შეკვ. № 1457; ანაწყობის
ზომა 77×11¹/₂; ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭედა; ნაბეჭდი თაბახი 11,2;
საარტიცხო-საგამომცემლო თაბახი 9,4; უე 08260; ტირაჟი 1109;

ფასი 85 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შინაარსი

ეკონომიკა

3. ბურღული , ეკონომიკური ექსპერიმენტი ქ. ფოთში: განვითარების არსი და მიმართულება	5
6. ქაპიტარაჰე , ძირითადი საწარმოო ფონდების გამოყენების ანალიზის სრულყოფის გზები შავი მეტალურგიის საწარმოებში	18
3. ფანჯაკიძე, თ. თუთაშვილი , საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობის ხელმძღვანელ მუშაკთა და სპეციალისტთა კვალიფიკაციის ამაღლების სისტემის სრულყოფის ფაქტორები	30
6. ტარაშვილი , შრომის ნაყოფიერების ზრდის ფაქტორების კლასიფიკაციის შემუშავება	39
ბ. მელაძე , საქართველოს სს რესპუბლიკის სატრანსპორტო ქსელის განვითარების ზოგიერთი საკითხი	48
0. მისხია , რეგიონის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების კომპლექსური პროგნოზირების და დაგეგმვის მიზანთა სისტემა	52
6. შიოლაშვილი , ვაზის სანერგე მეურნეობის განვითარება საბჭოთა საქართველოში (1921—1945 წწ.)	64

სამართალი

ბ. ქამხაძე , სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპის ცნებისათვის	74
თ. გამცემლიძე , მოქალაქის უფლებებისა და თავისუფლების საკითხისათვის სკანდინავიის ქვეყნებში	83
ბ. ხოშბარია , ცილისწამებაში მონაწილეობის კვალიფიკაციის საკითხისათვის	93

პოლიმიკა, რეცენზია, ინფორმაცია, ქრონიკა

ო. გამყრალიძე , მეცნიერული სიმართლისათვის	102
თ. შავგულიძე , ბ. ლეშაძე , აქტუალური პრობლემების ფუნდამენტური გამოკვლევა	108
8. ჯიბუჭი , პოლიტიკურ-ეკონომიკური ნაშრომი საზოგადოებრივ ორგანიზაციათა საკითხების შესახებ	114

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

В. Ш. Бурдули. Экономический эксперимент в г. Поти: сущность и направления развития	5
Н. О. Кавтарадзе. Пути совершенствования анализа использования основных производственных фондов на предприятиях черной металлургии	18
В. Д. Панджакидзе, Т. М. Туташвили. Факторы совершенствования повышения квалификации руководящих работников и специалистов народного хозяйства Грузинской ССР	30
Н. Дж. Терашвили. Разработка классификации факторов роста производительности труда	39
А. Г. Мелкадзе. Некоторые вопросы развития транспортной сети Грузинской ССР	48
Я. Е. Месхия. Система целей комплексного прогнозирования и планирования экономического и социального развития региона	52
Н. Ш. Шиолашвили. Развитие саженцевого хозяйства виноградных лоз в Грузии (1921—1945 гг.)	64

ПРАВО

К. А. Камхадзе. О принципе индивидуализации наказания	74
Т. В. Гамцемлидзе. К вопросу о правах и свободах граждан в скандинавских странах	83
А. Г. Хоштария. Вопросы квалификации соучастия в клевете	93

ПОЛЕМИКА, РЕЦЕНЗИЯ, ИНФОРМАЦИЯ, ХРОНИКА

О. К. Гамкрелидзе. Сила правды	102
Т. Г. Шавгулидзе, Г. Ш. Лежава. Фундаментальное исследование актуальной проблемы	108
М. Ч. Джибути. Политико-экономическая работа о собственности общественных организаций	114

ეკონომიკისა

В. Ш. БУРДУЛИ

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ В г. ПОТИ: СУЩНОСТЬ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

Ключевые направления совершенствования системы управления социалистической экономикой на современном этапе — это улучшение соотношения между централизацией и децентрализацией, усиление ее ориентации на достижение конечных народнохозяйственных результатов, рациональное использование производственных ресурсов, ускорение и повышение экономической эффективности научно-технического прогресса. Важное значение приобретают вопросы улучшения координации деятельности территориальных и отраслевых органов управления.

В этой связи в «Основных направлениях экономического и социального развития СССР на 1981—1985 годы и на период до 1990 года» ставится задача: «Осуществить меры, направленные на преодоление ведомственной разобщенности, более полное сочетание отраслевого и территориального управления. Улучшить координацию деятельности центральных, отраслевых и местных органов управления в интересах эффективного решения узловых проблем развития народного хозяйства»¹.

Эффективному решению проблем комплексного социально-экономического развития в территориальном разрезе будет способствовать реализация постановления ЦК КПСС, Президиума Верховного Совета СССР и Совета Министров СССР «О дальнейшем повышении роли Советов народных депутатов в хозяйственном строительстве» от 19 марта 1981 г. Это постановление предусматривает расширение координационных и контрольных функций советов, усиление их влияния на повышение эффективности работы объединений, предприятий и организаций, расположенных на соответствующей территории.

На решение указанных задач направлен эксперимент по совершенствованию хозяйственного механизма в г. Поти, в рамках которого образовано Потийское территориально-межотраслевое объединение (ПТМО) по управлению экономическим и социальным развитием города при городском исполкоме Совета народных депутатов.

Цель создания объединения — обеспечение рационального сочетания территориального и отраслевого управления, эффективной координации деятельности производственных подразделений города и их взаимоотношений с отраслевыми и межведомственными (плановыми, финансовыми и др.) органами управления.

ПТМО должно взять на себя главную в пределах города роль в управлении такими процессами, как всемерная экономия ресурсов, использование отходов производства и местных сырьевых ресурсов, развитие местной промышленности, осуществление продовольственной программы, увеличение выпуска товаров народного потребления (ТНП) и

¹ Материалы XXVI съезда КПСС, М., 1981, с. 201.

др. Кроме того, на ПТМО возложена определенная роль в оперативном и долгосрочном регулировании процессов внедрения достижений НТП, повышения качества продукции, обеспечения выполнения обязательств по поставкам продукции и др.

Для действенного участия ПТМО в управлении этими процессами проведена четкая регламентация правовых, хозяйственных и административных взаимоотношений управляющего органа объединения, во-первых, с предприятиями, которые находятся в зоне его действия, во-вторых, с системой отраслевого управления, в-третьих, с плановыми, финансовыми и другими вышестоящими органами, а также разработан экономический механизм регулирования производственно-хозяйственной деятельности.

Производственно-хозяйственная структура ПТМО. Предприятия, входящие в состав ПТМО, по степени подчиненности объединению подразделяются на три группы. В первые две группы входят предприятия и организации, расположенные в г. Поти и сохраняющие хозяйственную самостоятельность, права юридического лица и ведомственную подчиненность. Предприятия первой группы, в основном союзного подчинения, в объединении имеют статус частичного подчинения. Эти предприятия подчиняются объединению в части планирования так, как это предусмотрено Постановлением ЦК КПСС, Президиума Верховного Совета СССР и Совета Министров СССР от 19 марта 1981 года «О дальнейшем повышении роли Советов народных депутатов в хозяйственном строительстве», а именно: предприятия до предоставления проектов пятилетних и годовых планов и предложений об изменениях в этих планах вышестоящим органам направляют их в объединение на рассмотрение и согласование в отношении вопросов землепользования, охраны природы, строительства, использования трудовых ресурсов, производства ТНП, социально-культурного, бытового и иного обслуживания населения. Предприятия этой группы подчиняются также объединению (в пределах его компетенции) в вопросах увеличения производства продукции высшей категории качества, осуществления производственной программы, учета и использования вторичных ресурсов, режимои экономии материальных и топливно-энергетических ресурсов, операции средств на общегосударственные и общегородские нужды.

Другая группа предприятий (союзно-республиканского, республиканского и местного подчинения) имеет статус двойного подчинения. Эти предприятия подчиняются своему отраслевому вышестоящему органу в части планирования и технического развития, а объединению — в части встречного планирования и по вопросам оперативного руководства производственно-хозяйственной деятельностью.

В третью группу входят предприятия собственного подчинения объединения. Их специализация должна быть направлена на выпуск продукции межотраслевого назначения, а также продукции широкого спроса на основе использования местных сырьевых ресурсов, отходов производства и других материалов. В настоящее время с целью выпуска продукции межотраслевого назначения строится межотраслевой цех технологической оснастки и мехобработки (на основе долевого участия предприятий, в первую очередь, союзного подчинения), а строящийся завод чайных концентратов ориентирован на использование отходов производства. Эти предприятия будут непосредственно подчиняться ПТМО. В перспективе намечено строительство других предприятий полного подчинения.

Структура управления ПТМО. Высшим органом управления Потийского ТМО является Совет руководителей предприятий и организа-

ций, входящих в состав объединения. В этот Совет в должностном порядке входят начальник объединения и его заместители, управляющий конторой Госбанка, стройбанка, начальник Городской информационно-вычислительной станции, начальники отделов управления объединения, а также представители общественных организаций.

Начальник объединения является одновременно председателем Совета объединения и заместителем председателя Совета горисполкома. В горисполкоме в его подчинении находятся горфинотдел и плановая комиссия. Заведующий финансовым отделом и председатель плановой комиссии одновременно являются заместителями начальника объединения.

Начальнику объединения подчиняются два заместителя. В ведение первого заместителя начальника объединения входят отдел оперативного руководства, старший инженер-социолог, отдел продовольственной программы и административно-хозяйственный отдел. В ведении заместителя начальника объединения — главного инженера — находятся отдел ТНП, бытового обслуживания и вторичных ресурсов, старший инженер по оборудованию, старший инженер по нормированию труда и отдел материально-технического снабжения. Непосредственно начальнику объединения подчиняются торговый отдел горисполкома, планово-экономический отдел (ПЭО), бухгалтерия, инженер по кадрам, юрисконсульт, ревизор-бухгалтер.

В настоящее время ПТМО находится в стадии становления. Поэтому в ходе эксперимента не исключена возможность улучшения организационной структуры аппарата управления. При этом, на наш взгляд, следует руководствоваться рядом посылок, определяющих направления ее совершенствования:

1. структура управления должна обеспечивать рациональную координацию отделов и работников на основе минимизации информационных коммуникаций между ними, а также между аппаратом управления ПТМО, плановой комиссией и горфинотделом;

2. при совершенствовании структуры аппарата управления надо руководствоваться необходимостью придавать его подразделениям более узкую функциональную целенаправленность;

3. необходимо избегать дублирования функций управления между подразделениями системы управления ПТМО. В этом отношении действующая схема управления требует уточнений. Например, руководство работ по сокращению затрат на производство входит в функции ПЭО. А отдел ТНП, бытового обслуживания и вторичных ресурсов обеспечивает руководство и координацию работ по использованию вторичных ресурсов, экономии всех видов ресурсов. Между тем, проведение всех этих мероприятий требует широкого применения достижений НТП, что обуславливает необходимость обмена большими потоками информации между этими отделами, а также между ними и другими подразделениями, в функции которых входит управление проблемами, связанными с НТП. В этой связи целесообразно, на наш взгляд, провести некоторую реорганизацию структуры управления, приняв во внимание сопряженность некоторых задач, стоящих перед подразделениями аппарата управления ПТМО;

4. в структуре системы управления объединением должны найти отражение такие вопросы, как изучение спроса, совершенствование системы материального и морального стимулирования, управление НТП и др.;

5. наряду с отраслевым и территориальным, в структуре аппарата управления должен отражаться и программный аспект управления;

6. увеличение числа структурных подразделений не должно сопровождаться значительным увеличением численности работников аппарата управления.

На основе изложенных выше соображений можно наметить направления совершенствования структуры аппарата управления ПТМО.

Одна из основных задач, решение которых должно обеспечить Потийское объединение — это обеспечение гибкости в управлении, в маневрировании материальными и финансовыми ресурсами. В этом аспекте в функции ПЭО должно входить регулирование отчислений от прибыли и других поступлений в фонд объединения и планирование реализации этих средств. Другая важная задача данного отдела — это оценка экономической эффективности функционирования предприятий и организаций города.

В связи с этим целесообразно в данном отделе выделить два подразделения: первое — экономического анализа, а второе — планирования мероприятий.

Оперативные задачи решает отдел оперативного руководства. В его функции входит: руководство оперативными задачами по маневрированию материальными, финансовыми и трудовыми ресурсами; оперативное регулирование экономии ресурсов (расхода электроэнергии, топлива, воды и т. д.); оперативный контроль производственной деятельности (качества продукции, выполнения поставок, проведения мероприятий по НТП и т. д.) с последующим принятием необходимых решений. Поэтому в данном отделе целесообразно выделить соответствующие подразделения.

На наш взгляд, управление всеми отделами, занятыми решением в основном программных проблем, необходимо сосредоточить в подчинении одного заместителя начальника ПТМО, а подразделениями, занимающимися в большей мере решением оперативных задач, — другого.

Необходимо создать отдел НТП и включить в него следующие подразделения: мероприятий по НТП; экономии материальных ресурсов; использования вторичных ресурсов; экономии труда; улучшения использования производственных мощностей и основных производственных фондов. За счет объединения в один отдел подразделений, деятельность которых должна основываться на использовании достижений НТП, можно будет избежать дублирования функций и обеспечить экономии штатных единиц.

Наконец, целесообразно организовать отдел совершенствования систем управления, который будет заниматься вопросами улучшения системы управления самого аппарата ПТМО, подчиненных предприятий и организаций, а также разработкой и обоснованием предложений по организации новых производств. Этот отдел может также заниматься совершенствованием системы показателей: оценочных и управляющих (стимулирования, финансовых, оперативного регулирования, плановых, встречных плановых и т. д.), упразднением не оправдавших себя показателей.

Механизм образования и использования финансовых средств. Как указано в Положении о ПТМО, объединение действует на основе хозяйственного расчета, обеспечивая полное возмещение затрат на содержание аппарата управления. В необходимых случаях объединению выдаются лимиты на капитальное строительство.

С целью обеспечения объединения собственными средствами все предприятия и хозяйственные организации республиканского и союзно-республиканского подчинения отчисляют 10% планового и 50% сверхпланового свободного остатка прибыли, а также часть дополнительной прибыли, получаемой от реализации новой, высокоэффективной продукции и продукции с Государственным знаком качества, в размере 10% суммы поощрительных надбавок, подлежащей внесению в Госбюджет. Объединению, кроме того, передается 50% начисленной суммы платы за воду, забираемую из водохозяйственных систем города. Эти дополнительные поступления в бюджет города используются по двум основным направлениям: во-первых, на укрепление производственного потенциала городских предприятий путем создания новых производств, в основном по выпуску ТНП, реконструкции и технического перевооружения действующих предприятий; во-вторых, на благоустройство территории города, улучшение бытового обслуживания населения.

Кроме того, в ПТМО организовано вовлечение средств предприятий союзного подчинения на общегородские нужды путем:

- долевого участия в строительстве объектов общественного и межотраслевого назначения (теплица, гостиница, цех мехобработки и осланки и др.);
- включения в финпланы предприятий, начиная с 1983 года, средств на благоустройство города;
- внедрения системы управленческих договоров, заключаемых ПТМО с союзными предприятиями; полученные за этот счет средства будут направлены на городские мероприятия, а также будет оказываться действенная помощь предприятиям частичного подчинения в достижении высоких конечных результатов со стороны ПТМО.

Для развития производства ТНП и подсобных сельских хозяйств предприятий организовано использование банковского кредита. Так, например, в 1982 г. освоено 300 тыс. рублей банковской ссуды, а в дальнейшем предусмотрено значительное увеличение кредитов. Только на строительстве комбината по переработке вторичных ресурсов будет использовано 2 млн. рублей банковской ссуды.

В целях расширения производства экспортной продукции, в первую очередь на предприятиях местной промышленности, объединение, согласно Положению, имеет право централизовать до 15% инвалютных отчислений, остающихся в распоряжении предприятий-экспортеров.

Фонды экономического стимулирования. В ПТМО созданы централизованные фонды экономического стимулирования (фонды развития производства, социально-культурных мероприятий и строительства объектов социально-бытового назначения и материального поощрения) за счет централизации части аналогичных фондов и части свободного остатка сверхплановой прибыли предприятий двойного и непосредственного подчинения (от взноса сумм в централизованный фонд материального поощрения освобождаются предприятия, убыточно завершившие хозяйственный год). Централизация этих фондов позволяет осуществить более широкомасштабные меры для наращивания производственного потенциала предприятий, улучшения жилищных условий трудящихся, развития сферы обслуживания, стимулирования трудовых коллективов и отдельных работников.

Организационный механизм управления ПТМО. Следует выделить следующие аспекты организационного механизма управления: система контроля и управления деятельностью народного хозяйства города (анализ, контроль, подведение итогов хозяйственной деятельности организаций и предприятий); выявление резервов производства; управление

производством ТНЦ; управление реализацией продовольственной программы; организация маневрирования имеющимися ресурсами; управление использованием банковского кредита; управление экономическим стимулированием; социологические исследования.

Рассмотрим эти аспекты организационного механизма управления в указанной последовательности.

1. Анализ, контроль и управление хозяйственной деятельностью обеспечивает отдел оперативного управления, который осуществляет оценку хозяйственной деятельности по 102 показателям. Причем некоторые показатели представляются предприятиями ежедневно и в случае их невыполнения принимаются решения с целью устранения причин, повлиявших на уровень показателей. В число ежедневных показателей входят объемные показатели (степень выполнения плана по товарной продукции, грузообороту и др.), показатель эффективности производства (уровень производительности труда).

Представляются также декадные сведения, которые обсуждаются на ежедневном совещании. Более широкий круг показателей обсуждается ежемесячно на расширенном совещании ПТМО.

Наконец, ежеквартально на совместном заседании бюро Потийского ГК КП Грузии и горисполкома обсуждаются итоги производственно-хозяйственной деятельности по 102 показателям.

В результате обсуждения принимаются решения по выработке стратегии (улучшение планов, разработка программ), с целью улучшения показателей производственно-хозяйственной деятельности, по совершенствованию оперативно-управленческой деятельности ПТМО и т. д.

2. Каждое предприятие и организация, входящие в состав ПТМО, разрабатывает с помощью работников аппарата управления объединения и представляет сведения о резервах роста объема производства по определенной форме, в которой приведен плановый объем производства, ожидаемое выполнение плана и выявленные резервы роста объема производства сверх ожидаемого выполнения за счет следующих мероприятий: более полная загрузка производственных мощностей путем экономного и рационального использования имеющихся материальных, сырьевых и трудовых ресурсов; совершенствование технологических процессов; освоение новых видов продукции; сокращение потерь сырья и материалов; повышение коэффициента сменности работы; вовлечение в производство сверхнормативных запасов сырья и материалов; использование отходов производства и вторичных сырьевых ресурсов; сокращение потерь рабочего времени, укрепление дисциплины труда; сдвиги в ассортименте продукции; повышение коэффициента сортности продукции; увеличение производства ТНП; ускорение освоения вновь введенных производственных мощностей; ввод в эксплуатацию новых производственных мощностей и других факторов.

В результате выявляется встречный план, представляющий собой объем производства с учетом выявленных резервов его роста.

Для выявления сведений о наличии и использовании промышленных отходов на предприятиях г. Поти, кроме того, собраны показатели, систематизированные в виде каталога, который в дальнейшем будет дополняться и выпускаться ежегодно². В каталоге приведены характеристики отходов (габариты, вид материала, количество) предприя-

² Кроме работников Потийского горисполкома, в составлении каталога принимал участие отдел вторичных ресурсов Госнаба Грузинской ССР.

тия, где они образуются, источник образования, а также место использования и возможные направления использования.

Можно предложить некоторые направления совершенствования системы выявления и использования резервов производства (в том числе вторичных ресурсов):

а) выявлением резервов должны постоянно заниматься соответствующие подразделения ПТМО — необходимо регламентировать обязанности каждого подразделения ПТМО в области выявления резервов. В действующей структуре объединения соответствующие обязанности необходимо распределить между ПЭО, ОМТС, отделами ТНП, продовольственной программы и оперативного руководства. В предложенной нами структуре выполнение этих функций сосредоточится в отделах НТП, продовольственной программы и подотделе изучения спроса и выявления резервов и ресурсов производства ТНП;

б) для выявления резервов производства необходимо разработать соответствующую аналитическую базу с использованием современных методов экономического анализа на основе системного подхода к организации выявления резервов. Системный подход предусматривает разработку направлений выявления резервов, конкретизацию обязанностей работников ПТМО в этом процессе. Использование экономического анализа позволит выявлять и оценивать экономическую эффективность резервов производства;

в) список мероприятий, обеспечивающих реализацию выявленных резервов, необходимо:

— группировать по направлениям, относящимся к сходным классам задач (мероприятия по научно-техническому развитию производства, мероприятия по совершенствованию управления и организации производства, производство ТНП, мероприятия по повышению качества продукции и т. д.), возложив функции контроля и ответственности за их реализацию на соответствующие подразделения ПТМО;

— расширить список мероприятий по реализации выявленных резервов за счет таких мероприятий, как повышение ритмичности работы, улучшение уровня руководства предприятием, улучшение условий для выполнения хозяйственных договоров, реализация рационализаторских предложений, ликвидация узких мест, увеличение выпуска экспортной продукции и т. д.;

г) в настоящее время производится оценка влияния мероприятий по реализации выявленных резервов производства только на прирост объемов производства, что отражено в таблице, используемой в ПТМО. Необходимо, на наш взгляд, обеспечить также оценку влияния мероприятий по использованию выявленных резервов производства на производительность труда (трудоемкость продукции, относительное высвобождение рабочей силы), относительное высвобождение основных фондов и оборотных средств, экономию материальных ресурсов (хотя эта строка и имеется в приведенной таблице, но необходимо также оценить влияние и других мероприятий на экономию материальных ресурсов, например: как влияют на экономию материальных ресурсов сдвиги в ассортименте продукции), сокращение издержек производства (снижение себестоимости продукции).

3. Увеличение выпуска ТНП — одна из основных задач ПТМО. Помимо строительства предприятий собственного подчинения по производству ТНП (о которых говорилось выше), ПТМО проводит организационную работу в области увеличения объемов производства и расширения ассортимента ТНП на подведомственных предприятиях. С этой целью работниками аппарата управления ПТМО совместно с ру-

ководством соответствующих предприятий изыскиваются резервы и разрабатываются предложения по увеличению выпуска и расширению ассортимента ТНП.

Если темпы роста производства ТНП в целом по городу к 1985 г. по сравнению с 1980 г. по первоначальному плану должны были составить 162,0%, то по плану, учитывающему разработанные предложения, — 255,8%.

В производство ТНП уже вовлечено дополнительно 5 предприятий, на которых их выпуск ранее не планировался. Предложено расширить ассортимент производства ТНП за счет продукции 26 наименований. Утвержден план по использованию отходов в производстве ТНП. Их выпуск из отходов в 1985 г. достигнет 8% от общего объема производства ТНП против 0,5% в 1981 г.

4. Одной из основных задач ПТМО является контроль за реализацией продовольственной программы. Разработана продовольственная программа города. Мероприятия, предусмотренные этой программой, можно рассмотреть в виде следующих групп: общие организационные мероприятия, обеспечивающие увеличение производства основных продуктов питания на душу населения; конкретные задания предприятиям и организациям по реализации продовольственной программы; мероприятия по усилению использования достижений НТП в целях реализации продовольственной программы; конкретные организационно-технические мероприятия по предприятиям и организациям в целях реализации продовольственной программы.

В настоящее время ПТМО руководит строительством завода чайных концентратов, который строится на долевых началах с участием ПТМО, треста «Колхидстрой», Республиканского цитрусоводческого объединения.

5. Одно из направлений рационализации использования ресурсов производства — это умелое маневрирование ими, своевременное выявление высвободившихся (или недостаточно загруженных, простаивающих) средств производства, организация бесперебойного снабжения сырьевыми ресурсами, наиболее эффективное использование финансовых средств и т. д. В ПТМО имеется несколько механизмов, позволяющих осуществлять маневрирование ресурсами производства. Рассмотрим в отдельности принципы регулирования маневрированием трудовыми, материальными и финансовыми ресурсами.

а) В городе имеется специальное бюро, которое занимается вопросами трудоустройства. В Положении о ПТМО указано, что объединение должно проводить работу по учету, рациональному распределению и использованию трудовых ресурсов, изысканию новых трудовых ресурсов, сокращению текучести кадров и т. д. Кое-что в этом направлении уже сделано. Например, выявлены лица, занимающиеся домашним хозяйством и желающие заняться надомничеством. В настоящее время уже организована соответствующая деятельность.

Однако, на наш взгляд, работу по улучшению использования трудовых ресурсов можно развить. В централизованном порядке на уровне ПТМО необходимо выявлять избыток трудовых ресурсов в одних случаях, дефицитность — в других, организовывать работу по их перераспределению, способствовать в необходимых случаях их переквалификации или повышению квалификации.

б) В области маневрирования материальными ресурсами важное значение имеет произведенный перевод планирования материально-технического снабжения города отдельной строкой. Это позволяет маневрировать материальными ресурсами (топливом, металлами, другим

сырьем, полуфабрикатами и т. д.) в общегородском масштабе, что дает хорошие результаты (позволяет избежать простоев на отдельных предприятиях, повысить загрузку оборудования и т. д.).

Другое направление маневрирования материальными ресурсами — это широко применяемая в ПТМО так называемая региональная кооперация в использовании уникального оборудования, позволяющая полнее использовать уникальное оборудование, имеющееся на некоторых предприятиях города, в интересах ряда других предприятий.

Однако и здесь имеются еще неиспользованные возможности. Так, например, следует изучить уровень использования и возможности дополнительного применения всех видов оборудования, а не только уникального. В этом случае можно будет, с одной стороны, выявить «узкие места» производства (связанные с нехваткой оборудования) на ряде предприятий, а с другой — задействовать недостаточно загруженное или неиспользуемое оборудование, имеющееся на других предприятиях. Хотя на отраслевом уровне такие исследования и практикуются, но подход к этому вопросу с территориальных позиций должен, на наш взгляд, принести дополнительный эффект, поскольку выявленные резервы мощности можно будет использовать в интересах предприятий, находящихся в одном городе.

в) Основные направления маневрирования финансовыми ресурсами, используемые в ПТМО, как отмечалось выше, — это: централизация части средств предприятий для их концентрированного использования в интересах наращивания производственного потенциала, благоустройства города и бытового обслуживания; создание и использование централизованных фондов экономического стимулирования; кооперация лимитируемых средств в целях строительства межотраслевых и других производств, а также использование банковского кредита для организации новых производств и других способов наращивания производственного потенциала.

6. г. Поти участвует в проводимом в республике эксперименте по совершенствованию кредитных отношений учреждений Госбанка с хозяйственными организациями (этот эксперимент проводится также в Махарадзевском и Сагареджойском районах). Суть эксперимента заключается в применении дифференцированного подхода к осуществлению кредитования и расчетов на основе предоставления существенных льгот хорошо работающим предприятиям и организациям. Причем, основой для дифференциации являются оценочные показатели деятельности предприятий и организаций. В случае хороших экономических показателей проценты за кредиты снижаются на 20%, а плохо работающим предприятиям размер платы за кредит повышается на те же 20%. В результате этого оказываются в выигрыше те предприятия и хозяйства, которые будут добиваться стабильно высоких результатов экономической деятельности, кроме того, улучшится возвратность кредитов и в конечном итоге — оборачиваемость средств³.

7. Централизованный фонд материального поощрения, созданный в ПТМО, предназначен для материального поощрения, во-первых, работников аппарата управления ПТМО, и, во-вторых, для административного аппарата, ИТР и рабочих предприятий и организаций, подчиняющихся ПТМО.

Для премирования работников управления был разработан проект соответствующего положения о премировании за основные результаты

³ В. А. Патеишвили. Эксперимент: веское слово кредита. Газета «Заря Востока», 21 мая 1983 г.

хозяйственной деятельности. Согласно этому Положению, работники аппарата управления объединения премируются за выполнение и перевыполнение плана предприятиями двойного и непосредственного подчинения, а также предприятиями частичного подчинения по вопросам, входящим в компетенцию объединения, по следующим показателям: рост объема товарной продукции по промышленным предприятиям; прибыль; объем производства с ГЗК; объем реализации бытовых услуг; пассажирооборот; грузооборот, объем генподрядных работ; объем производства ТНП.

При этом, в случае невыполнения плана по росту производительности труда, объему производства продукции с ГЗК и ТНП, премии, выплачиваемые работникам аппарата управления, снижаются в зависимости от степени невыполнения этих показателей. При невыполнении плана по прибыли, а также в случае невыполнения плана по двум и более основным показателям премия не выплачивается.

В области премирования администрации и работников предприятий и организаций из централизованных фондов и других средств, образованных вследствие деятельности ПТМО, пока Положение не разработано.

На наш взгляд, при разработке соответствующего положения необходимо предусмотреть учет по прогрессивной, премиальной шкале итогов деятельности администрации и работников предприятий и организаций в области экономии материальных, финансовых и трудовых ресурсов, сбора и сдачи вторсырья и других вторичных ресурсов — отходов производства, производства ТНП, использования отходов производства для изготовления ТНП, выполнения договорных обязательств, укрепления производственной, исполнительской, финансовой дисциплины и т. д.

8. Хорошо поставлено в ПТМО проведение социологических исследований. Их анализ и принятие на его основе решений являются одним из новых механизмов управления социально-экономическим развитием города: на основе результатов социологического исследования разрабатывается ряд мероприятий по развитию предприятий и организаций, расположенных в г. Поти.

К настоящему времени проведены анкетные опросы по вопросам работы городского транспорта, установления объема бытовых отходов, выявления спроса на хозяйственные товары, качества бытовых услуг, организации торговли, надомничества.

Так, например, на основе опроса о работе городского пассажирского транспорта (июль—август 1982 г.) была установлена целесообразность частичного изменения пути следования некоторых маршрутов транспорта, увеличения числа функционирующих единиц различных видов транспорта по некоторым маршрутам (т. е. уменьшения интервалов движения), замены в некоторых случаях одного типа транспортных средств другим.

Пути улучшения деятельности ПТМО в области социологических исследований и использования их результатов в целях дальнейшего социально-экономического развития, на наш взгляд, заключаются в следующем:

- необходимо наладить ритmicность анкетных опросов, для каждого вида опроса установить целесообразные интервалы проведения;
- необходимо расширить количество видов проводимых социологических исследований (например, провести опросы в области удовлетворенности работой, использования свободного времени и др.), а также перечень содержащихся в анкетах вопросов;

- необходимо наладить систематическую разработку перечня мероприятий, целесообразность проведения которых выявляется в результате проведения социологических обследований; при этом следует выявлять и намечать пути реализации тех мероприятий, выполнение которых может организовать ПТМО силами городских предприятий и организаций, а также тех мероприятий, для выполнения которых необходима координация с функциональными и отраслевыми министерствами и ведомствами и другими организациями;
- для оценки степени полезности социологических исследований целесообразно выявлять, как отражается в планах объединения проведение каждого исследования.

Некоторые вопросы координации ПТМО с функциональными и отраслевыми органами управления. Охарактеризуем следующие способы координации ПТМО с функциональными и отраслевыми органами управления: согласование встречных планов; разработка совместных постановлений; система управленческих договоров; сотрудничество с функциональными органами в области совершенствования механизма управления.

На основе использования системы выявления резервов производства каждое предприятие совместно с ПТМО составляет встречные планы. Эти встречные планы обсуждаются в ПТМО, корректируются, формулируются как предложения горисполкома для включения в проект плана экономического и социального развития и направляются в соответствующие отраслевые министерства, где принимаются окончательные решения по предложениям.

Разработана специальная форма «Предложения для включения в проект плана экономического и социального развития», которая составляется для каждого предприятия. В этой форме имеется три раздела: предложения по производству продукции (объем производства продукции; объем производства товаров народного потребления, в том числе из отходов производства; объем производства продукции высшей категории качества); предложения по капитальному строительству; предложения по социальному развитию и повышению уровня жизни народа.

Новая форма сотрудничества с отраслевыми и функциональными министерствами и ведомствами — это принятие совместных постановлений, инициатором которых в большинстве случаев выступает ПТМО. На основе исследований, выявляющих необходимость решения тех или иных насущных задач, соответствующим министерствам и ведомствам предлагается разработать совместные мероприятия, с целью реализации которых и составляются совместные постановления. Большую пользу при этом приносит социологические исследования (например, по изучению спроса на ТНП, использованию надомничества, работы транспорта и служб быта и др.), которые легли в основу некоторых совместных постановлений.

В настоящее время внедряется система так называемых управленческих договоров, заключаемых ПТМО с предприятиями союзного подчинения. В разработке этой системы, которая потребует налаживания механизма координации ПТМО с соответствующими союзными министерствами, участвуют ВНИИ системных исследований, ГКНТ и АН СССР. Система, как указывалось выше, предусматривает с одной стороны содействие ПТМО повышению экономической эффективности функционирования предприятий союзного подчинения, а с другой — использование средств этих предприятий на городские мероприятия.

Наконец, имеется система мероприятий, осуществляемых совмест-

но с республиканскими (в основном) функциональными министерствами и ведомствами.

Например, в вопросах ценообразования на новые товары народного потребления, выпуск которых налаживается в городе, ПТМО сотрудничает с Госкомцен СССР. Принятие решений по ценообразованию на некоторые изделия непосредственно в ПТМО ускоряет этот процесс и позволяет осуществлять их своевременную реализацию. Разработка и совершенствование системы оперативных и отчетных показателей координируется с Госпланом, Минфином и ЦСУ. Все вышестоящие межведомственные органы республики систематически направляют в ПТМО инструктивные, методические и другие нормативные материалы, необходимые для его нормального функционирования.

Направления совершенствования механизма управления ПТМО. Основные направления улучшения системы оперативного регулирования производства — это совершенствование системы оперативных контрольных показателей (ежедневных, ежедекадных, ежемесячных и ежеквартальных), совершенствование методов их анализа, обоснования и принятия по ним решений. В максимально возможной степени при этом надо использовать вычислительную технику; для расчета и сопоставления показателей, для операций по их анализу, для расчетов, необходимых для принятия и обоснования решений.

В области совершенствования системы выявления резервов производства и разработки встречных планов основное внимание следует уделить качественным показателям выявления резервов производства, так как наряду с выявлением резервов повышения объема производства первостепенное значение имеет выявление резервов снижения себестоимости, улучшения качества продукции, экономии сырья и трудовых ресурсов. Во встречных планах должно отражаться улучшение качественных показателей на основе обоснования использования выявленных резервов их улучшения.

В области совершенствования финансово-экономических рычагов управления целесообразно повысить некоторые нормы отчислений в централизованные фонды объединений, установить новые источники отчислений (например, можно установить норму отчислений от доходов за реализацию отходов производства, а также норму отчислений от прибыли, полученной от производства продукции из этих отходов, в случае, если это производство налажено на предприятиях, находящихся в ведении ПТМО). Другое направление совершенствования финансово-экономических рычагов управления — это модернизация ее с таким расчетом, чтобы ставить в преимущественное положение предприятия, внедряющие новую технику, хорошо выявляющие и использующие резервы производства, отходы, выполняющие договоры, экономящие трудовые, материальные и финансовые ресурсы. С другой стороны необходимо усилить систему санкций для предприятий и отдельных ответственных лиц, которые не реализуют возможностей производства по этим направлениям.

Наконец, третье направление совершенствования финансово-экономических рычагов — это совершенствование системы материального поощрения. Здесь по каждому из основных направлений деятельности ПТМО (выявление и использование резервов производства, экономия ресурсов, утилизация отходов, производство ТНП и др.) необходимо разработать премиальную систему, причем целесообразнее с прогрессивной шкалой премирования.

В области совершенствования документации и отчетности необходимо разрабатывать новые формы для выявления резервов производ-

ства, выпускать различные информационные бюллетени о выявленных резервах производства, экономии ресурсов, финансово-экономическом положении и др. Необходимо также совершенствовать систему информационных потоков по информационным коммуникациям ПТМО.

Хотя в функции ПТМО входит выполнение многих программно-целевых задач (экономия ресурсов, создание безотходной технологии, внедрение достижений НТП и др.), но порядок их разработки и реализации в ПТМО пока еще не совершенен, организация системы управления этими процессами еще не завершена. Здесь предстоит решить следующие задачи:

а) уточнение перечня основных программно-целевых задач (основные цели, направления деятельности по каждой цели);

б) совершенствование аппарата управления с целью его лучшего приспособления к задаче формирования (разработка, обоснование, план реализации) программ. Выше, в настоящей статье, предложены направления улучшения системы управления в этом аспекте;

в) улучшение системы регулирования (оперативного и стратегического) реализации программ. В этом направлении необходимо совершенствование принципов регламентации обязанностей по выполнению каждой конкретной программы на всех уровнях управления и производства, совершенствование системы анализа и принятия решений по оперативному и долгосрочному регулированию процесса реализации программ.

Представлена отделом экономических проблем научно-технического прогресса Института экономики и права АН ГССР

ნუზარ მავთარაძე

ძირითადი საწარმოო ფონდების გამოყენების ანალიზის
სრულყოფის გზები შავი მეთალურბიის საწარმოებში

ძირითადი ფონდების¹ რაციონალური გამოყენება განვითარებული სოციალისტური საზოგადოების უპირატესობათა რეალიზაციის მნიშვნელოვან პირობას წარმოადგენს. ამიტომ, ძირითადი ფონდების გამოყენების გაუმჯობესების პრობლემა პარტიისა და მთავრობის მუდმივი ყურადღების ცენტრშია.

თანამედროვე პირობებში ძირითადი ფონდების რაოდენობრივი ზრდისა და ხარისხობრივი სრულყოფის მაღალი ტემპი მიუთითებს ეკონომიკის ეფექტიანობის ამაღლების მზარდ შესაძლებლობათა არსებობას. ყოველივე ეს აქტუალურს ხდის ძირითადი ფონდების გამოყენების გაუმჯობესების შიგთავს-წარმოო რეზერვების გამოვლენისა და რეალიზაციის პრობლემას. აქედან გამომდინარე, იზრდება ეკონომიკური ანალიზის როლი და მნიშვნელობა ძირითადი ფონდების გამოყენების გაუმჯობესების რეზერვების გამოვლენის საქმეში.

ეკონომიკური ანალიზის მნიშვნელობას ხაზი გაესვა სკკპ ცკ 1982 წლის ნოემბრის პლენუმზე: „თითოეულმა სამინისტრომ და უწყებამ უაღრესად ყურადღებით კიდევ და კიდევ უნდა გაანალიზოს საქმის მდგომარეობა, დასახოს და შეასრულოს არსებული პრობლემების გადაჭრის ღონისძიებანი“².

როგორც ცნობილია, ძირითადი ფონდების ფუნქციონირებას, სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგში, გარკვეული თავისებურებანი ახასიათებს, რამდენადაც წარმოების თავისებურებანი, ამა თუ იმ დარგში, გარკვეულ ზეგავლენას ახდენს ძირითადი ფონდების სტრუქტურასა და მათ გამოყენებაზე. აქედან გამომდინარე, ძირითადი ფონდების გამოყენების გაუმჯობესების რეზერვების გამოვლენა შესაძლებელია მხოლოდ ანალიზის ისეთი დარგობრივი მეთოდის საფუძველზე, რომელშიც ასახული იქნება ძირითადი ფონდების ფუნქციონირების თავისებურებანი ამა თუ იმ დარგში.

ძირითადი ფონდების გამოყენების ანალიზის მეცნიერულად დასაბუთებული მეთოდიკა საშუალებას იძლევა დროულად გამოავლინოთ და ობიექტურად შევაფასოთ მათი გამოყენების გაუმჯობესების შიგთავს-წარმოო რეზერვები. ამიტომ, ძირითადი ფონდების გამოყენების ანალიზის მეთოდიკის სრულყოფა განხილული უნდა იქნეს როგორც წარმოების ეფექტიანობის ამაღლების მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტი.

მიუხედავად იმისა, რომ ძირითადი ფონდების გამოყენების ანალიზის მეთოდიკის სრულყოფის საკითხები საბჭოთა ეკონომისტების მუდმივი ყურადღების ცენტრშია, ანალიზის შოქმედი მეთოდიკა ვერ პასუხობს ეკონომიკის მართვის თანამედროვე მოთხოვნებს და მათ საფუძველზე ჩატარებული ეკო-

¹ ტექსტში ძირითადი ფონდების ქვეშ იგულისხმება ძირითადი საწარმოო ფონდები.

² საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის მისაღები. 1982 წ. 22 ნოემბერი. თბილისი, 1982 წ., გვ. 16.

ნომიკური ანალიზი ძირითადი ფონდების გამოყენების არასრულ სურათს იძლევა და აქედან გამომდინარე, ვერ უზრუნველყოფს მათი გამოყენების გაუმჯობესების ნამდვილი რეზერვების გამოვლინებას, რაც ანალიზის მოქმედი დარგობრივი მეთოდების საერთო ნაკლოვანებად უნდა ჩაითვალოს.

ამასთან დაკავშირებით, საკავშირო სამეცნიერო-პრაქტიკული თათბირის (1983) რეკომენდაციებში ხაზგასმით აღინიშნა, რომ ბევრი საწარმო და გაერთიანება ანალიზს ატარებენ არასისტემატურად და ზედაპირულად. ამასთან ნაკლები ყურადღება ეთმობა შიგასამეურნეო რეზერვების გამოვლინებას და მათი რეალიზაციისათვის ეკონომიკურად დასაბუთებული რეკომენდაციების შემუშავებას³.

ყოველივე ზემოთ აღნიშნული მიუთითებს ძირითადი ფონდების გამოყენების ანალიზის მეთოდების სრულყოფის აუცილებლობაზე.

როგორც ცნობილია, ძირითადი ფონდების გამოყენების მაჩვენებლის (ფონდუკუგების) დინამიკა ასახავს მრავალრიცხოვანი ფაქტორების გავლენას, რომლებიც მოქმედებენ არა მარტო გამოშვებული პროდუქციისა და ძირითადი ფონდების მოცულობაზე, არამედ მათი გამოყენების დონეზეც. ამასთან, ფონდუკუგების დონეზე მოქმედი ფაქტორები შეიძლება იყოს როგორც სუბიექტური, ისე ობიექტური ხასიათის. ამიტომ, ფონდუკუგების მაჩვენებლის ცვლილება ყოველთვის არაა დაკავშირებული საწარმოს სამეურნეო საქმიანობასთან. სწორედ აღნიშნული მომენტი განაპირობებს ფონდუკუგების მაჩვენებლის ანალიზის სირთულეს. აქედან გამომდინარე, ძირითადი ფონდების გამოყენების ანალიზის სრულყოფა უშუალოდაა დაკავშირებული ისეთი საკითხების გადაწყვეტასთან, როგორცაა ანალიზისათვის საჭირო ფაქტორების შერჩევა და მათი გავლენის დონის განსაზღვრა ფონდუკუგების ცვლილებაზე.

ფონდუკუგებაზე მოქმედი მრავალრიცხოვანი ფაქტორების არსებობა იწვევს მათი კლასიფიკაციის აუცილებლობას, რაც ხელს უწყობს ძირითადი ფონდების გამოყენების დრმა ანალიზს და აქედან გამომდინარე, მათი გამოყენების გაუმჯობესების შიგასაწარმოო რეზერვების გამოვლინებას.

უნდა აღინიშნოს, რომ აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ეკონომიკურ ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს, რაც გამოიხატება იმაში, რომ ეკონომისტთა ერთი ნაწილი იძლევა ფონდუკუგების ფაქტორების კლასიფიკაციას (ამასთან, სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით), მეორენი კი — არა, რაც, ჩვენი აზრით, უარყოფით გავლენას ახდენს ძირითადი ფონდების გამოყენების ანალიზის შემდგომ სრულყოფაზე, რადგან ანალიზის სრულყოფის საკითხები უშუალოდაა დაკავშირებული ფონდუკუგების ფაქტორების კლასიფიკაციასთან.

ფონდუკუგების დონეზე მოქმედი ფაქტორების კლასიფიკაციის უდიდეს მნიშვნელობაზე აღნიშნულია სახელმწიფო გეგმების შესადგენად მეთოდურ მითითებებში, სადაც მოცემულია ფაქტორების სანიმუშო ჩამონათვალი⁴ და რომელთა გათვალისწინებაც აუცილებელია ფონდუკუგების მაჩვენებლის ანალიზისა და დაგეგმის დროს. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ მეთოდურ მითი-

³ Рекомендации Всесоюзного научно-практического совещания «Организация и методы экономического анализа в промышленности» М.: 1983 г., с. 3.

⁴ Методические указания к разработке государственных планов экономического и социального развития СССР. — М.: Экономика, 1980 г., с. 55.

თებებში არაა აღნიშნული რეკომენდირებული ფაქტორების გამოყენების შესაძლებლობაზე სახალხო მეურნეობის დაგეგმვისა და მართვის სხვადასხვა დონეზე და არც პრაქტიკული რეკომენდაციებია მოცემული მათი (ფაქტორების) გავლენის განსაზღვრისა და ფონდუქუვების დონეზე.

ძეუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფო საეგემო კომიტეტის მიერ რეკომენდირებული ფონდუქუვების ფაქტორების კლასიფიკაცია აუცილებელია სახალხო მეურნეობის ყველა დარგისათვის, ჩვენი აზრით, არაა გამორიცხული მოცემული კლასიფიკაციის შემდგომი დახუსტების შესაძლებლობა ამა თუ იმ დარგისა და წარმოების თავისებურებებიდან გამომდინარე, რამდენადაც შეუძლებელია ფაქტორების ერთიანი სისტემის არსებობა (ფაქტორების უნივერსალური კლასიფიკაციის), რომელიც ერთნაირად იქნება გამოსადეგი სახალხო მეურნეობის ყველა დარგისა და საწარმოო პროცესის ყველა რგოლისათვის. ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ ფონდუქუვების ფაქტორების კლასიფიკაცია, მათი დეტალიზაცია დამოკიდებულია ანალიზის მიზანზე და იმაზე, თუ სახალხო მეურნეობის მართვის რა დონეზე სწარმოებს ანალიზი.

ცალკეულ საწარმოთა დონეზე ფონდუქუვების ანალიზის დროს შეუძლებელია გავითვალისწინოთ ყველა ის ფაქტორი, რომლებიც ზეგავლენას ახდენენ ფონდუქუვების მაჩვენებლის ფორმირებაზე. ამიტომ, შავ მეტალურგიაში ძირითადი ფონდების გამოყენების ანალიზის დარგობრივი მეთოდის შემუშავებისას, ჩვენ შევეცადეთ შეგვეჩინა ისეთი ფაქტორები, რომლებიც გადაწყვეტ გავლენას ახდენენ ფონდუქუვების მაჩვენებელზე და რომელთა ანალიზიც მისი ზრდის რეზერვების გამოვლენის საშუალებას იძლევა.

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, შავი მეტალურგიის საწარმოებში ძირითადი ფონდების გამოყენების ანალიზის დროს შიგასაწარმოო რეზერვების სრული გამოვლენის მიზნით, ჩვენი აზრით, მიზანშეწონილია გაანალიზებულ იქნეს ფაქტორთა შემდეგი ჯგუფი: ძირითადი ფონდების აქტიური ნაწილის ზედრითი წილის ცვლილება, ახალი ძირითადი ფონდების მოქმედებაში შეყვანა, ძირითადი ფონდების განახლება, ძირითადი ფონდების ექსპლოატაციიდან გასვლა, მიმდინარე მოცდენების სიდიდის ცვლილება, ძირითადი ფონდების რემონტების ჩატარების ხანგრძლივობის ცვლილება და მათი ხარისხი, წარმოების პროცესების შექანიზაცია და ავტომატიზაცია, ტექნოლოგიის სრულყოფა და წარმოების პროცესების ინტენსიფიკაცია, პროდუქციის ხარისხის ცვლილება, წუნდებული პროდუქციის ზედრითი წილის ცვლილება, გადასამუშავებელი ნედლეულის ხარისხი და სხვა.*

დასახელებულ ფაქტორთა ანალიზი საშუალებას მოგვცემს გამოვავლინოთ ფონდუქუვების ზრდის შიგასაწარმოო რეზერვები და დავსაზოთ ღონისძიებანი მათი რეალიზაციისათვის.

ძირითადი ფონდების შემადგენლობაში სტრუქტურული ცვლილებები ობიექტურად კანონზომიერი პროცესია, რომელიც განპირობებულია მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის განვითარებით. ძირითადი ფონდების სტრუქტურის სრულყოფა ნაკარანხეგია იმით, რომ ფონდების აქტიური ნაწილი მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს ფონდუქუვების დონეზე და აქედან გამომდინარე, წარმოადგენს წარმოების ზრდის უმნიშვნელოვანეს რეზერვს. ამიტომ,

* ვთავაზობთ რა ფონდუქუვების ფაქტორების კლასიფიკაციის, ჩვენ დასაშვებად მიგვაჩნია მათი შემდგომი დეტალიზაცია ანალიზის მიზნიდან გამომდინარე.

სტრუქტურული ცვლილების გავლენის განსაზღვრას ფონდუკუგების დონეზე დიდი ყურადღება ექცევა. აღნიშნული ფაქტორის გავლენა ფონდუკუგების ცვლილებაზე მიზანშეწონილია განისაზღვროს შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ფ} = ფ^0 \left(1 - \frac{b_1^0}{b_1^1} \right), \quad (1)$$

სადაც $\Delta_{ფ}$ — ფონდუკუგების ცვლილება ძირითადი ფონდების აქტიური ნაწილის ხვედრი წილის ცვლილების ხარჯზე.

$ფ^0$ — ფონდუკუგება საბაზისო პერიოდისათვის მან. კაპ.

b_1^1 და b_1^0 — ძირითადი ფონდების აქტიური ნაწილის ხვედრიწილი მათ საერთო ღირებულებაში შესაბამისად საანგარიშგებო და საბაზისო წელს.

როგორც ცნობილია, ფონდუკუგების მაქსიმალური დონის მიღწევა შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა მიღწეულია ოპტიმალური თანაფარდობა ძირითადი ფონდების აქტიურ და პასიურ ნაწილებს შორის. აქედან გამომდინარე, ფონდუკუგების ზრდის რეზერვი შეიძლება გაანგარიშებული იქნეს შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ფ.რ} = ფ^1 \cdot \left(1 - \frac{b_2^1}{b_{2,ოპ.}} \right), \quad (2)$$

სადაც $ფ^1$ — ფონდუკუგება საანგაროშო პერიოდისათვის მან. კაპ.

$ფ_{2,ოპ.}^1$ — აქტიური ძირითადი ფონდების ოპტიმალური ხვედრიწილი მათ საერთო ღირებულებაში.

წარმოების ეფექტიანობის ამაღლების მნიშვნელოვან პირობას წარმოადგენს ახალი ძირითადი ფონდების მოქმედებაში შეყვანა, რაც დაკავშირებულია ტექნიკური პროგრესის განვითარებასთან, ახალი ტექნოლოგიური პროცესის დანერგვასთან და სხვა. ყოველივე ეს იწვევს მოქმედი ძირითადი ფონდების მოცულობის ზრდას, რაც გარკვეულ გავლენას ახდენს ფონდუკუგების დონეზე. პრაქტიკაში, ახალი ძირითადი ფონდების მოქმედებაში შეყვანის გავლენას ფონდუკუგებაზე ანგარიშობენ შემდეგ ფორმულით:

$$\Delta_{ფ^2} = \frac{\Delta_{პ_2} - ფ^0 \cdot d_{ფ_2}}{d_{ფ^1}}, \quad (3)$$

სადაც $\Delta_{პ_2}$ — დამატებითი პროდუქცია გამოშვებული ექსპლოატაციაში გადაცემული ახალი ძირითადი ფონდების ხარჯზე ათ. მან.

$d_{ფ_2}$ — ახალი ძირითადი ფონდების საშუალო წლიური ღირებულება ათ. მან.

$d_{ფ^1}$ — ძირითადი საწარმოო ფონდების საშუალოწლიური ღირებულება საანგარიშო პერიოდში ათ. მან.

როგორც ცნობილია, ძველი ფონდების შეცვლა ახლით იწვევს საწარმოთა მუშაობის ტექნიკურ-ეკონომიკური მაჩვენებლების გაუმჯობესებას. ამრიგად, ძირითადი ფონდების განახლება ხელს უწყობს მათი გამოყენების გაუმჯობესებას და დადებითად მოქმედებს ფონდუკუგების მაჩვენებელზე.

ფონდუკუგების ცვლილება აღნიშნული ფაქტორის გავლენით შეიძლება განისაზღვროს შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ფ_3} = \frac{\sum^0 (b_3^2 - b_3^1) - ფ^0 (d_{ფ_3} - d_{ფ_2})}{d_{ფ^1}}, \quad (4)$$

სადაც β^0 — გამოშვებული პროდუქტის საბაზისო პერიოდისათვის ათ. მან.

β^1 და β^2 — ახალ და ექსპლოატაციიდან გასულ ძირითად ფონდებზე წარმოებული პროდუქტის ხვედრიწილი პროდუქტის საერთო მოცულობაში საბაზისო პერიოდში.

δ_{β} და $\delta_{\beta\alpha}$ — ახალ და ექსპლოატაციიდან გასული ძირითადი ფონდების საშუალოწლიური ღირებულება ათ. მან.

ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ მოცემული ფორმულით (4) შეიძლება განისაზღვროს ძირითადი ფონდების განახლების გავლენა ფონდუკუგების ცვლილებაზე მხოლოდ იმ მეტალურგიული აგრეგატების მიხედვით, რომლებზეც უშუალოდ ხდება პროდუქტის წარმოება და რომელთა მოქმედებაში შეყვანა ხდება მოძველებული მეტალურგიული აგრეგატების სანაცვლოდ.

საწარმოს საბაზისო პერიოდის ფონდუკუგება შეიძლება გამოვსახოთ ფორმულით:

$$\varphi^0 = \frac{\beta^0}{\delta_{\beta}^0} = \frac{\varphi^0 \cdot \beta_{\beta}^0 \cdot \beta_{\alpha}^0}{\beta_{\beta\alpha}^0}, \quad (5)$$

სადაც β_{β}^0 — ძირითადი ფონდების განახლების კოეფიციენტი საბაზისო პერიოდში.
 β_{α}^0 — ძირითადი ფონდების ინტენსიური განახლების კოეფიციენტი საბაზისო პერიოდში.

$\beta_{\beta\alpha}^0$ — ძირითადი ფონდების ექსპლოატაციიდან გასვლის კოეფიციენტი საბაზისო პერიოდში.

აქედან გამომდინარე, შეიძლება გავინაგარიშოთ ძირითადი ფონდების განახლების გავლენა ფონდუკუგების ცვლილებაზე განახლების კოეფიციენტის ცვლილების საფუძველზე შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{\varphi_{\beta}} = \frac{\varphi^0 (\beta_{\beta}^1 - \beta_{\beta}^0) \cdot \beta_{\alpha}^0 - \varphi^0 \cdot \beta_{\beta\alpha}^0 \cdot \beta_{\alpha}^0}{\beta_{\beta\alpha}^0}, \quad (6)$$

სადაც β_{β}^1 — ძირითადი ფონდების განახლების კოეფიციენტი საანგარიშო პერიოდში.

$\beta_{\beta\alpha}^0$ — ძირითადი ფონდების ღირებულების ზრდის კოეფიციენტი.

ცნობილია, რომ ძირითადი ფონდების ექსპლოატაციიდან გასვლა დაკავშირებულია მათ ფიზიკურ და მორალურ ცვეთასთან. ძირითადი ფონდების მოძრაობის ეს პროცესი ფონდუკუგების დონეზე მოქმედებს როგორც დადებითად, ისე უარყოფითად. დადებითად მოქმედებს იმ მხრივ, რომ ძირითადი ფონდების ექსპლოატაციიდან გასვლით მცირდება მათი საშუალოწლიური ღირებულება, რაც შესაბამისად ზრდის ფონდუკუგების დონეს და უარყოფითად მოქმედებს იმ მხრივ, რომ ექსპლოატაციიდან გასვლით მცირდება პროდუქტის წარმოების მოცულობა (მხედველობაში გვაქვს ის ძირითადი ფონდები, რომლებიც უშუალოდ მონაწილეობენ პროდუქტის წარმოებაში), რაც იწვევს ფონდუკუგების შემცირებას. აქედან გამომდინარე, აღნიშნული ფაქტორის გავლენა ფონდუკუგების დონეზე მიზანშეწონილია განისაზღვროს შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{\varphi_{\beta\alpha}} = \frac{\beta_{\alpha}^1 \cdot \beta_{\beta\alpha}^0}{\delta_{\beta}^0 - \delta_{\beta\alpha}^0} - \varphi^0 \cdot \beta_{\beta\alpha}^0, \quad (7)$$

სადაც Δ_{3a}^1 — გამომუშავებული პროდუქციის მოცულობა ახალი ძირითადი ფონდების გარეშე საანგარიშო პერიოდში ათ. მან.

$\Delta_{3a, 4a}$ — საანგარიშო პერიოდში ექსპლოატაციიდან გასული ძირითადი ფონდების საშუალო წლიური ღირებულების ხვედრიწილი საბაზისო პერიოდის მთელი ძირითადი ფონდების საშუალო წლიურ ღირებულებაში.

Δ_{3a} — ექსპლოატაციიდან გასული ძირითადი ფონდების საშუალოწლიური ღირებულება.

შავი მეტალურგიის საწარმოებში საჭიროა განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმოს ძირითადი მეტალურგიული აგრეგატების მიმდინარე მოცდენების შემცირებას, რადგან მათ მოცულობაზეა დამოკიდებული ძირითადი ფონდების ექსტენსიური გამოყენების მაჩვენებლის დონე. ამიტომ, ფონდუკუგების დონეზე უარყოფითად მოქმედებს მეტალურგიული აგრეგატების არა მარტო ზეგვეგპიური მოცდენები, არამედ მიმდინარე მოცდენები საერთოდ. მათი შემცირება პირდაპირპროპორციულია ფონდუკუგების შემდგომი ზრდისა და მის უშუალო რეზერვს წარმოადგენს.

მიმდინარე მოცდენების გავლენა ფონდუკუგების დონეზე შეიძლება განისაზღვროს შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{\text{ფ}_{3a}} = \frac{\Delta^0(\Delta_{\text{ც}^0} - \Delta_{\text{ც}^1}) \cdot \Delta_{3a}}{\Delta_{\text{ფ}^1} \cdot \Delta_{\text{ფ}^0}}, \quad (8)$$

სადაც $\Delta_{\text{ც}^1}$ და $\Delta_{\text{ც}^0}$ — მეტალურგიული აგრეგატების მიმდინარე მოცდენები საანგარიშო და საბაზისო პერიოდში დღ.

$\Delta_{\text{ფ}^0}$ — მეტალურგიული აგრეგატების მუშაობის ფაქტიური დრო საბაზისო პერიოდში დღ.

Δ_{3a} — მეტალურგიული წარმოების თითოეულ ეტაპზე სასაქონლო პროდუქციის ხვედრიწილი ქარხნის მთელი სასაქონლო პროდუქციის მოცულობაში.

ფონდუკუგების ზრდის რეზერვი აღნიშნული ფაქტორის მიხედვით შეიძლება გავიანგარიშოთ შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{\text{ფ}_{3a}} = \frac{\Delta^1(\Delta_{\text{ფ}^1} - \Delta_{\text{ც}^5}) \cdot \Delta_{3a}}{\Delta_{\text{ფ}^1} \cdot \Delta_{\text{ფ}^1}}, \quad (9)$$

სადაც $\Delta_{\text{ც}^1}$ და $\Delta_{\text{ც}^5}$ — მეტალურგიული აგრეგატების მიმდინარე მოცდენები საანგარიშო პერიოდში ფაქტიურად და ნორმატივის მიხედვით, დღ.

$\Delta_{\text{ფ}^1}$ — მეტალურგიული აგრეგატების მუშაობის ფაქტიური დრო საანგარიშო პერიოდში, დღ.

როგორც ცნობილია, მეტალურგიული წარმოების ყოველი ციკლი მკიდროდაა დაკავშირებული ერთმანეთთან, ამიტომ ერთი აგრეგატის მოცდენა იწვევს შესაბამის დროს დანაკარგებს სხვა უბანზე. ასეთ შემთხვევაში, ძირითადი ფონდების გამოყენების გაუმჯობესება დროში მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული ჩატარებული კაპიტალური რემონტის ხარისხზე და მისი ჩატარების ხანგრძლივობაზე, რადგან მეტალურგიული აგრეგატების მოცდენების უდიდესი ნაწილი დაკავშირებულია მათ რემონტებთან. ამიტომ, მეტალურგიული აგრეგა-

ტების რემონტზე დროის დანახარჯების შემცირება და მისი ხარისხის ამაღლება ფონდუკუების ზრდის მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს.

ფონდუკუების ცვლილება ჩატარებული რემონტის ხანგრძლიობის ცვლილებების ხარჯზე შეიძლება გავიანგარიშოთ შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ფრ} = \frac{\nabla^0 \cdot \text{სფ}^0 (r_3^0 - r_1^0) \cdot \text{ხ}_3}{\text{დფ}^1}, \quad (10)$$

სადაც ∇^0 — მეტალურგიული აგრეგატების საშუალოდღიური მწარმოებლურობა საბაზისო პერიოდში, ტ.

სფ^0 — ერთეული პროდუქციის საშუალოშეწონილი ფასი საბაზისო პერიოდში, მან.

$r_3^0; r_1^0$ — რემონტების ხანგრძლიობა დღეებში შესაბამისად საანგარიშო და საბაზისო პერიოდში.

აღნიშნული ფაქტორის ხარჯზე ფონდუკუების მოსალოდნელი ზრდის რეზერვი შეიძლება გავიანგარიშოთ შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ფრ} = \frac{\nabla^1 \cdot \text{სფ}^1 (r_3^1 - r_1^1) \cdot \text{ხ}_3}{\text{დფ}^1}, \quad (11)$$

სადაც ∇_3^1 — რემონტის ჩატარების ნორმატიული ხანგრძლიობა დღეებში.

ზემოთ განხილული ფაქტორები უშუალო ზეგავლენას ახდენენ ძირითადი ფონდების ექსტენსიური გამოყენების დონეზე, რომლის ცვლილების გავლენაც ფონდუკუების მაჩვენებელზე გავიანგარიშება შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ფმ} = \frac{\sum_{i=1}^n \nabla^0 \cdot \text{სფ}^0 (\text{დფ}_i^1 - \text{დფ}_i^0) \cdot \text{ხ}_3^0}{\text{დფ}^1}, \quad (12)$$

სადაც დფ_i^1 და დფ_i^0 — მეტალურგიული აგრეგატების მუშაობის ფაქტიური დრო შესაბამისად საანგარიშო და საბაზისო პერიოდში.

n — ძირითადი მეტალურგიული აგრეგატების რიცხვი.

ფონდუკუების ზრდის მოსალოდნელი რეზერვი მეტალურგიული აგრეგატების ექსტენსიური გამოყენების გაუმჯობესების ხარჯზე შეიძლება გავიანგარიშოთ შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ფმ.რ.} = \frac{\sum_{i=1}^n \nabla^1 \cdot \text{სფ}^1 (\text{დფ}_i^1 - \text{დფ}_i^0) \cdot \text{ხ}_3^1}{\text{დფ}^1}, \quad (13)$$

სადაც დფ_i^1 — მეტალურგიული აგრეგატების მუშაობის დროის ნორმატიული ფონდი, დღ.

ფონდუკუებაზე მოქმედ ინტენსიურ ფაქტორთა შორის განსაკუთრებული როლი განეკუთვნება წარმოების პროცესების მექანიზაციას და ავტომატიზაციას, რამდენადაც წარმოების ინტენსიფიკაციის პირობებში წარმოების პროცესების მექანიზაცია და ავტომატიზაცია ხელს უწყობს პროდუქციის წარმოების მოცულობის ზრდას, შრომის ნაყოფიერების ზრდასა და მოწყობილობათა მაქსიმალურად გამოყენების ხარჯზე. უნდა აღინიშნოს, რომ მოქმედი

ფაქტორის გავლენის განსაზღვრა ფონდუკუგების დონეზე (მეტალურგიული აგრეგატების მწარმოებლურობის გადიდების გათვალისწინებით) შესაძლებელია მხოლოდ ძირითადი ფონდების გამოყენების აღრიცხვის გაუმჯობესების ხარჯზე შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ა.გ.} = \frac{\sum_{i=1}^n [(დ - ლა) \cdot ჩ^1 \cdot \nabla^0 \cdot სფ^1 - ფ^0 \cdot \Delta d_{ფ.გ.}] \cdot ხ_3}{d_{ფ}^1}, \quad (14)$$

სადაც დ და ლა — მოცემული ოპერაციის ჩატარებაზე დახარჯული საშუალო დრო შესაბამისად ავტომატიზაციისა და მექანიზაციის დანერგვამდე და დანერგვის შემდეგ, წთ.

ჩ¹ — დნობის საერთო რიცხვი ან ჩატარებული ოპერაციის რაოდენობა მოცემულ აგრეგატზე.

Δd_{ფ.გ.} — ამორტიზაციისა და მექანიზაციის დანერგვის შედეგად ძირითადი ფონდების საშუალოწლიური ღირებულების ზრდა ათ. მან.

ფონდუკუგების მოსალოდნელი ზრდის რეზერვი საწარმოო პროცესების ავტომატიზაციისა და მექანიზაციის დანერგვის შედეგად შეიძლება გავიანგარიშოთ შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ა.გ.-რ.} = \frac{\sum_{i=1}^n (დ_{ფ.} \cdot ჩ^1 \cdot \nabla_b^1 \cdot სფ^1 - ფ^1 \cdot \Delta d_{ფ.გ.}) \cdot ხ_3}{d_{ფ}^1 + \Delta d_{ფ.გ.}}, \quad (15)$$

სადაც დ_{ფ.} — ავტომატიზაციისა და მექანიზაციის დანერგვის შედეგად მოცემული ოპერაციის მოსალოდნელი შემცირების ხანგრძლიობა, წთ.

∇_b¹ — მოცემული აგრეგატის საათობრივი მწარმოებლურობა, ტ.

Δd_{ფ.გ.} — ძირითადი ფონდების საშუალოწლიური ღირებულების მოსალოდნელი ზრდა მექანიზაციისა და ავტომატიზაციის დანერგვის შედეგად, ათ. მან.

მეტალურგიული აგრეგატების ინტენსიურ გამოყენებაზე და, აქედან გამომდინარე, ფონდუკუგების დონეზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს უპირველეს ყოვლისა საწარმოო პროცესების ინტენსიფიკაცია და ახალი ტექნოლოგიის დანერგვა, რამდენადაც ინტენსიფიკაცია იწვევს საწარმოო ციკლის შემცირებას და საბოლოო ჯამში იწვევს ძირითადი ფონდების გამოყენების გაუმჯობესებას. აღნიშნული ფაქტორის გავლენა იანგარიშება ფორმულით:

$$\Delta_{ფ.გ.} = \frac{\sum_{i=1}^n (\nabla_{ფ.გ.}^1 - \nabla_{ფ.გ.}^0) \cdot დ_{ფ.გ.}^1 \cdot სფ^0 \cdot ხ_3}{d_{ფ}^1}, \quad (16)$$

სადაც ∇_{ფ.გ.}¹ — მეტალურგიული აგრეგატის საშუალოდღიური მწარმოებლურობა საანგარიშო პერიოდში ინტენსიფიკატორების გამოყენებისა და ახალი ტექნოლოგიის დანერგვის შემდეგ, ტ.

∇_{ფ.გ.}⁰ — აგრეგატების საშუალოდღიური მწარმოებლურობა საბაზისო პერიოდში ძველი ტექნოლოგიით, ტ.

დფ_{n,გ.} — აგრეგატის მუშაობის ფაქტიური დრო ახალი ტექნოლოგიის დანერგვის შემდეგ, დღ.

ფონდუქუგების ზრდის რეზერვი ახალი ტექნოლოგიის დანერგვის შედეგად შეიძლება გავიანგარიშოთ შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ფი.გ.რ.} = \frac{\sum_{i=1}^n (მნ^i - ფნ^i) \cdot ნ^0 \cdot დფ^1 \cdot სფ \cdot ხ_3}{დფ^1}, \quad (17)$$

სადაც მწ_გ — მეტალურგიული აგრეგატის მწარმოებლურობის მოსალოდნელი მაქსიმალური ზრდა საბაზისო პერიოდთან შედარებით როცა ახალი ტექნოლოგია არ გამოიყენებოდა %-ში.

ფნ¹ — მეტალურგიული აგრეგატის მწარმოებლურობის ფაქტიური ზრდა ახალი ტექნოლოგიის დანერგვის შედეგად საბაზისო პერიოდთან შედარებით როცა მოცემული ტექნოლოგია არ გამოიყენებოდა, %-ში.

მეტალურგიულ წარმოებაში პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესება ფონდუქუგების ერთ-ერთ მუდმივმოქმედ ფაქტორად უნდა ჩაითვალოს, რადგან ხარისხიანი პროდუქციის გამოშვება მიუთითებს მეტალურგიული აგრეგატების რაციონალურ გამოყენებაზე. პრაქტიკაში პროდუქციის ხარისხის ცვლილებების გავლენა ფონდუქუგების დონეზე იანგარიშება საშუალოშეწონილი ფასების ცვლილების საფუძველზე. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ საშუალოშეწონილი ფასების ცვლილება ყოველთვის არ იძლევა პროდუქციის ხარისხის სტრუქტურაში მომხდარი ცვლილებების რეალურ სურათს, რადგან მასზე დიდ გავლენას ახდენს გამოშვებული პროდუქციის ასორტიმენტი. გარდა ამისა, პროდუქციის ხარისხის გაუმჯობესება ხშირად დაკავშირებულია დამატებით დანახარჯებთან, რაც იწვევს ძირითადი ფონდების ღირებულების ზრდასა და ფონდუქუგების შემცირებას. ამიტომ, პროდუქციის ხარისხის ცვლილებების გავლენა ფონდუქუგების დონეზე მიზანშეწონილად მიგვაჩნია განგარიშებული იქნეს შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ფგ} = [(ხ_{36}^0 - ხ_{36}^1) \cdot მ_6^0 \cdot ს_{ფ6}^0 + (ხ_{31}^1 - ხ_{31}^0) \cdot მ_1^0 \cdot ს_{ფ1}^0 + (ხ_{32}^2 - ხ_{32}^1) \cdot მ_2^0 \cdot ს_{ფ2}^0] \cdot ხ^3 - ფ^0 \cdot \Delta_{ფგ}, \quad (18)$$

სადაც ხ₃₆⁰; ხ₃₆¹; ხ₃₁⁰; ხ₃₁¹; ხ₃₂⁰; ხ₃₂¹ — ხარისხისნიშნის პროდუქციის პირველი კატეგორიისა და მეორე კატეგორიის პროდუქციის ხედრითი წილი სასაქონლო პროდუქციის საერთო გამოშვებაში საანგარიშო და საბაზისო პერიოდში.

მ₆⁰; მ₁⁰; მ₂⁰ — წარმოებული ხარისხისნიშნის პროდუქციის, პირველი კატეგორიისა და მეორე კატეგორიის პროდუქციის რაოდენობა ნატურალურ გამოსახულებაში საბაზისო პერიოდში ათ. ტ.

ს_{ფ6}⁰; ს_{ფ1}⁰; ს_{ფ2}⁰ — ერთეული ხარისხისნიშნის პროდუქციის, პირველი და მეორე კატეგორიის პროდუქციის საშუალო ფასი საბაზისო პერიოდში, მან.

Δ_{ფგ} — ძირითადი ფონდების საშუალოწლიური ღირებულების ზრდა იმ ღონისძიებათა ვატარების შედეგად, რაც მიმართულია პროდუქციის ხარისხის ამაღლებაზე ათ. მან.

ფონდუკუვების ზრდის რეზერვი პროდუქციის ხარისხის ამალღების ხარჯზე შეიძლება გავიანგარიშოთ შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ფ.რ} = \frac{(s_1^1 - s_2^1) \cdot m_2^1 \cdot b_3}{d_{ფ}^1}, \quad (19)$$

საღაც s_{1}^1 ; s_{2}^1 — პირველი და მეორე კატეგორიის პროდუქციის საშუალო ფასი საანგარო პერიოდში.

m_2^1 — მეორე კატეგორიის პროდუქციის რაოდენობა ნატურალურ გამოსახულებაში საანგარიშო პერიოდში ათ. ტ.

ფონდუკუვების ზრდის მნიშვნელოვანი რეზერვი დაკავშირებულია წუნდებული პროდუქციის ლიკვიდაციასთან. წუნდებული პროდუქციის მოცულობის ცვლილების გავლენა ფონდუკუვების დონეზე შეიძლება გავიანგარიშოთ შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ფ.წ} = \frac{z^0 \cdot b_{წ}^0 - z^0 \cdot b_{წ}^1}{d_{ფ}^1}, \quad (20)$$

საღაც $z_{წ}^0$; $b_{წ}^0$ — წუნდებული პროდუქციის თვითღირებულების ხვედრიწილი სასაქონლო პროდუქციის საწარმოო თვითღირებულებაში საანგარიშო და საბაზისო პერიოდში.

წუნდებული პროდუქციის გამოშვება იმის მაჩვენებელია, რომ ადგილი აქვს პროდუქციის წარმოების ტექნოლოგიის დარღვევას და რომ წარმოებაში გამოიყენება უხარისხო მასალები. ამიტომ, წუნდებული პროდუქციის მოცულობის შემცირება ცხადყოფს ძირითადი ფონდების გამოყენების გაუმჯობესებას და, აქედან გამომდინარე, მისი სრული ლიკვიდაცია ფონდუკუვების ზრდის მნიშვნელოვანი რეზერვია. ფონდუკუვების ზრდის რეზერვი წუნდებული პროდუქციის ლიკვიდაციის ხარჯზე გავიანგარიშება ფორმულით:

$$\Delta_{ფ.წ.რ} = \frac{z^1 \cdot b_{წ}^1}{d_{ფ}^1}. \quad (21)$$

მეტალურგიული წარმოების ყველა სტადიაზე აგრეგატების მწარმოებლობის ამალღება ბევრადღა დამოკიდებული გადასამუშავებელი ნედლეულის ხარისხზე. აღნიშნული ფაქტორის გავლენა ფონდუკუვების დონეზე შეიძლება გავიანგარიშოთ შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ფ.გ} = \frac{\sum_{i=1}^n z_{გ}^1 \cdot s_{გ}^0 (z_{გ}^1 - z_{გ}^0) \cdot b_3 + \sum_{i=1}^n z_{გ}^1 \cdot s_{გ}^0 (z_{გ}^1 - z_{გ}^0)}{d_{ფ}^1}, \quad (22)$$

საღაც $z_{გ}^1$ — გადასამუშავებელი ნედლეულის მოცულობა საანგარიშო პერიოდში ათ. ტ.

$s_{გ}^0$; $s_{გ}^1$ — ერთეული ძირითადი და მეორადი პროდუქციის ფასი მან.

$z_{გ}^0$; $z_{გ}^1$ — ძირითადი პროდუქციის გამოსავლიანობა ერთი ტონა გადამუშავებული ნედლეულიდან საანგარიშო და საბაზისო პერიოდში პროცენტებში.

$v_{33}^1; v_{33}^0$ — მეორადი პროდუქციის გამოსავლიანობა ერთი ტონა გადამუშავებული ნედლეულიდან პროცენტებში საანგარიშო და საბაზისო პერიოდში. ფონდუკუგების ზრდის რეზერვი აღნიშნული ფაქტორის ხარჯზე იანგარიშება შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ფ.რ} = \frac{\sum_{i=1}^n v_{33}^1 \cdot სფ_{33}^1 (v_{33}^0 - v_{33}^1) \cdot b_3}{d_{ფ}^1}, \quad (23)$$

სადაც v_{33}^0 — ძირითადი პროდუქციის მაქსიმალური გამოსავლიანობა ნორმით ერთი ტონა გადასამუშავებელი ნედლეულიდან პროცენტებში.

ზემოთ განხილული ინტენსიური ფაქტორები უშუალო გავლენას ახდენენ ძირითადი ფონდების ინტენსიური გამოყენების მაჩვენებელზე, რომლის ცვლილების გავლენაც ფონდუკუგების დონეზე გაიანგარიშება ფორმულით:

$$\Delta_{ფ.ფ} = \frac{\sum_{i=1}^n (v^1 - v^0) \cdot დფ^1 \cdot სფ^0 \cdot b_3^0}{d_{ფ}^1}, \quad (24)$$

სადაც v^1 და v^0 — მეტალურგიული აგრეგატების მწარმოებლურობა დროის ერთეულში (სთ. დღ.) საანგარიშო და საბაზისო პერიოდშიც;

ხოლო ფუნდუკუგების ზრდის რეზერვი მეტალურგიული აგრეგატების ინტენსიური გამოყენების გაუმჯობესების შედეგად გაიანგარიშება შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta_{ფ.გ} = \frac{\sum_{i=1}^n (v^0 - v^1) \cdot დფ^1 \cdot სფ^1 \cdot b_3^1}{d_{ფ}^1}, \quad (25)$$

სადაც v^0 — მეტალურგიული აგრეგატის მაქსიმალური მწარმოებლურობა ნორმით დროის ერთეულში (სთ. დღ.) ტ;

როგორც გამოკვლევები ცხადყოფენ, შავი მეტალურგიის საწარმოებში ძირითადი ფონდების გამოყენების გაუმჯობესების უდიდესი რეზერვებია დაგროვილი, რომელთა რეალიზაციის მნიშვნელოვან პირობას წარმოადგენს ძირითადი ფონდების გამოყენების ანალიზის შემდგომი სრულყოფა და რომლის უმნიშვნელოვანეს პირობად გვესახება ანალიზის შემოთავაზებული მეთოდოლოგია.

Н. О. КAVTAPADZE

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ АНАЛИЗА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОСНОВНЫХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ФОНДОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ЧЕРНОЙ МЕТАЛЛУРГИИ

Резюме

В статье обосновывается необходимость совершенствования методики экономического анализа использования основных производственных фондов. При этом совершенствование методики анализа ис-

пользования основных производственных фондов автором рассматривается как важнейшее условие повышения эффективности производства. Большое внимание уделено автором классификации рассматриваемых факторов фондоотдачи на предприятиях черной металлургии.

В статье охарактеризованы важнейшие факторы, влияющие на уровень использования основных производственных фондов, и дана более совершенная методика определения их влияния на уровень фондоотдачи.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის აღრიცხვისა და ფინანსების განყოფილებამ

ვაჟა ფანჯაკიძე, თეიმურაზ თუთაშვილი

საქართველოს სსრ სახალხო მიწრნეობის ხელმძღვანელ მუშაკთა და
სპეციალისტთა კვალიფიკაციის ამაღლების სისტემის სრულყოფის
ვაჭტორები

უკანასკნელ წლებში, საქართველოს კვ ცენტრალური კომიტეტის ინიციატივით, რესპუბლიკა იქცა სახალხო მეურნეობის მართვის ფორმებისა და მეთოდების სრულყოფისათვის ჩატარებული ექსპერიმენტების პოლიგონად. ეს დაიწყო აბაშის ექსპერიმენტით, რაც შემდგომში საფუძვლად დაედო ჩვენს ქვეყანაში აგროსამრეწველო კომპლექსის ჩამოყალიბებას. დღეს, მისი ძირითადი რგოლი — რაიონული აგროსამრეწველო გაერთიანება ითვლება სოფლის მეურნეობის მართვის საყოველთაოდ აღიარებულ ეფექტურ ფორმად. მაგრამ, იგი ჯერ კიდევ არ არის საბოლოოდ სრულყოფილი, თავი იჩინა უარყოფითმა მომენტებმა, რომლის ლიკვიდაციის მიზნით რესპუბლიკაში შეიქმნა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების სახელმწიფო კომიტეტი (სოფლის მეურნეობის სამინისტროს, მელიორაციისა და წყალთა მეურნეობის სამინისტროს და „საქსოფლტექნიკის“ სახელმწიფო კომიტეტის ბაზაზე). კომიტეტის ხელში კონცენტრირებულია შრომითი, მატერიალური და ფინანსური რესურსები, რომელიც საშუალებას იძლევა დადებითად გადაწყდეს სოფლის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემები, უზრუნველყოფდ იქნეს სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაცია, წარმატებით გადაილახოს უწყებრობის ბარიერები, დუბლირება და სხვა.

დადებითი ძვრები მოხდა ტერიტორიალური მართვის როლის ამაღლების საქმეში, რაც გამოიხატა ფოთში და თბილისის რაიონებში ტერიტორიალურ-დარგთაშორისო გაერთიანებების ჩამოყალიბებით. რესპუბლიკაში ექსპერიმენტები გრძელდება და იმყოფება ძიების პროცესში, რაც მომავალში გამოხატული იქნება მართვის ორგანიზაციული სტრუქტურის, ფორმებისა და მეთოდების სრულყოფით.

მართვითი ორგანოების სრულყოფა პარტიული, საბჭოთა, სამეურნეო ხელმძღვანელი კადრების წინაშე აყენებს სრულიად ახალ მიზნებს. აუცილებელია რომ ნებისმიერი დონის ყოველმა ხელმძღვანელმა მუშაკმა სრულად შეიგრძნოს სიახლის არსი, სწორად შეაფასოს მისი უპირატესობა და გამოიყენოს იგი საწარმოო პროცესების კვალიფიკაციური მართვისათვის. აღნიშნულიდან გაშომდინარე, ისინი დღენიდაგ უნდა ცდილობდნენ, მაქსიმალურად აიმაღლონ ცოდნის დონე, შეუხამონ თანამედროვე მოთხოვნებს პირადი თვისებები, ჩვევები, უნარი.

თითოეული ხელმძღვანელი უნდა წარმოადგენდეს პიროვნებას, რომელიც აღჭურვილია ღრმა პოლიტიკური და თეორიული ცოდნით, პრაქტიკული საქ-

მიანობის დიდი გამოცდილებით, ორგანიზატორული ნიჭით, საქმისადმი ერთგულებით და განსაკუთრებული მორალურ-ეთიკური თვისებებით. სოციალისტური საზოგადოების მართვისათვის, განსაზღვრავდა ლენინი, აუცილებელია ძივალწიოთ იმას, რომ გადაწყვეტ უბნებზე „...იდგენ ხალხი არა მხოლოდ ერთგულები, არამედ ნამდვილად განათლებული და უზარმაზარი მონაცემების მქონე ხალხი... ნიჭიერი ხალხი“¹.

თანამედროვე ტიპის ხელმძღვანელის აღზრდისა და სწავლების სრულყოფის საქმეში განსაკუთრებული როლი ენიჭება ჩვენს ქვეყანაში კვალიფიკაციის ამაღლების სისტემის ორგანიზაციისა და მართვის ეფექტურობის ამაღლებას.

ჩვენი საზოგადოების განვითარების ძირითადი მიმართულებათა გათვალისწინებით, კვალიფიკაციის ამაღლების სახელმწიფოებრივი სისტემა მოითხოვს ორგანიზაციული სტრუქტურის, სასწავლო კონტიგენტის დაგეგმვის მეთოდის, კვალიფიკაციის ამაღლების ცენტრების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის, საბეჭდო-კვლევითი და მეთოდური მუშაობის, სასწავლო პროცესის, სწავლების შინაარსისა და მისი აქტივობის ფორმებისა და მეთოდების სრულყოფას.

მაკავშირე რესპუბლიკის კვალიფიკაციის ამაღლების სისტემა, ერთიანი სახელმწიფოებრივი სისტემის უმნიშვნელოვანესი შემადგენელი ნაწილია და დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მის წინაშე წამოჭრილი პრობლემების ყოველმხრივ განზოგადობას, შეცნობას, რათა მოვახდინოთ მთელი ძალების კონცენტრაცია მათი გადაწყვეტისათვის.

საბოლოო ჯამში, სახელმწიფოებრივი სისტემის დინამიური განვითარება, სრულყოფა ხომ უშუალოდ დამოკიდებულია მასში შემავალი ქვესისტემების გეგმავობაზე და ეფექტურ ფუნქციონირებაზე?

საქართველოს სსრ კვალიფიკაციის ამაღლების სისტემის სრულყოფის მრავლი ფაქტორიდან გვინდა გამოვყოთ და განვიხილოთ 2 დიდი მნიშვნელობის მქონე ფაქტორი, რომლებიც მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავენ სისტემის საერთო მდგომარეობას. ეს ფაქტორებია:

1. რესპუბლიკის კვალიფიკაციის ამაღლების სისტემისადმი პარტიული ხელმძღვანელობის;

2. სისტემის ორგანიზაციისა და კერძოდ ორგანიზაციული სტრუქტურის სრულყოფის.

განვიხილოთ თითოეული მათგანი:

კვალიფიკაციის ამაღლების სისტემისადმი პარტიული ხელმძღვანელობის ფაქტორს თანამედროვე პირობებში გადაწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება. პარტია ეყრდნობა რა საკადრო პოლიტიკის ლენინურ პრინციპებს, ხელმძღვანელობს ლენინური სტილის მქონე თანამედროვე ტიპის ხელმძღვანელი მუშაკის შერჩევას, განლაგებას, აღზრდას, სწავლებას.

სახალხო მეურნეობის დარგებში დასაქმებული კადრების სწავლების სრულყოფისადმი მუდმივი მზრუნველობის შედეგი იყო სკკპ ცენტრალური კომიტეტისა და საბჭოთა კავშირის მინისტრთა საბჭოს მიერ მიღებული დადგენილებები (დადგ. № 515, 1967 წ. და № 933, 1977 წ.), სადაც მოცემულია სისტემის ორგანიზაციული სტრუქტურის, დაფინანსების წყაროების, დაგეგმ-

¹ ვ. ი. ლენინი. თხზ. ტომი 45, გვ. 105.

ვის, სასწავლო პროცესის, სამეცნიერო და სასწავლო მეთოდური მუშაობის სრულყოფის ძირითადი მიმართულებები. აღნიშნული დადგენილებებით პარტიული ხელმძღვანელობის ორგანოების მიერ ნაჩვენებია კვალიფიკაციის ამაღლების სისტემაში შემაჯავალი ქვედანაყოფების სამოქმედო გეგმა, რომლის აუცილებელი დაცვა ამაღლებს კადრების სწავლების ეფექტიანობას.

რესპუბლიკის პარტიული ხელმძღვანელობის ორგანოები ღრმად განაზოგადებენ ქვეყნის პარტიული ხელმძღვანელობის ორგანოების მიერ შემუშავებულ საკადრო პოლიტიკის მიზნებს, ძირითად მიმართულებებს და სახავენ თავის სამოქმედო პროგრამას, რომლის ნათელ მაგალითსაც წარმოადგენს სასაქართველოს კვ ცენტრალური კომიტეტის XVII პლენუმი „რესპუბლიკის პარტიული ორგანიზაციის ამოცანები კადრების მომზადების, განლაგების და აღზრდის გაუმჯობესებაში, საქართველოს სსრ შემდგომი ეკონომიკური და სოციალური განვითარების პერსპექტივების უქუხე“, რომელიც 1979 წლის 30 ოქტომბერს გაიმართა.

პლენუმის საანგარიშო მოხსენებაში, ღრმა მეცნიერული მიდგომის საფუძველზე განალიზებულია ჩვენი ქვეყნის ლენინური საკადრო პოლიტიკა და კადრებთან მუშაობის პარტიული ხელმძღვანელობის ძირითადი ფორმები და მეთოდები;

განხილულია რესპუბლიკის პარტიული და საბჭოთა ხელმძღვანელი ორგანოების საქმიანობა საკადრო პოლიტიკის სხვადასხვა მიმართულებით;

პლენუმზე დამტკიცდა რესპუბლიკაში კადრების შერჩევის, განლაგების, მომზადების, გადამზადებისა და კვალიფიკაციის ამაღლების კომპლექსური პროგრამა, რომლის რეალური შედეგებიც დღეს ასე თვალნათლივ ჩანს. თავისი მასშტაბურობით, მეცნიერული დასაბუთებით და პრაქტიკული ღირებულებით აღნიშნული პროგრამა ძალზედ მნიშვნელოვანია.

პროგრამის რეალიზაციის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მომენტად შეიძლება ჩაითვალოს კადრების კვალიფიკაციის ამაღლების ერთიანი რესპუბლიკური სისტემის ჩამოყალიბება. პლენუმის გადაწყვეტილებების ცხოვრებაში გატარებამ კიდევ უფრო აამაღლა სახალხო მეურნეობის ხელმძღვანელი მუშაკებისა და სპეციალისტების სწავლების როლი, თანამედროვე ტიპის ხელმძღვანელი მუშაკის, როგორც პიროვნების ჩამოყალიბების საქმეში. მოხდა სისტემის სტრუქტურის დახვეწაც, კერძოდ: საქართველოს კვ ცენტრალური კომიტეტთან შეიქმნა კვალიფიკაციის ამაღლების საკორდინაციო საბჭო, შეიქმნა აგრეთვე სახალხო მეურნეობის მართვის ინსტიტუტი, რომელიც იქცა საკორდინაციო საბჭოს სამუშაო ორგანოდ. მასვე დაევალა რესპუბლიკაში არსებული კვალიფიკაციის ამაღლების ცენტრების მეთოდური ხელმძღვანელობაც.

სისტემისადმი აპრტიული ხელმძღვანელობის სრულყოფის შემდგომ ნაბიჯად შეიძლება ჩაითვალოს საკორდინაციო საბჭოს რეორგანიზაცია საქართველოს კვ ცენტრალური კომიტეტის კადრებთან მუშაობის საკორდინაციო საბჭოდ. საბჭოს 7 სექცია კურირებს სწავლების სხვადასხვა ქვესისტემებს, კადრების კატეგორიის, დონის, აგრეთვე სახალხო მეურნეობის დარგების გათვალისწინებით.

პარტიული, საბჭოთა და სამეურნეო მუშაკების სწავლების კონცენტრაციის მიზნით და საქართველოს კვ XVI ყრილობის დადგენილებათა გათვალისწინებით 1983 წლიდან რესპუბლიკაში შეიქმნა პარტიის ცენტრალურ კომიტეტთან არსებული პარტიული, საბჭოთა და სამეურნეო ხელმძღვანელების კვალიფი-

კაციის ამალღების ერთიანი ცენტრი, რომელსაც განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება უმაღლესი რგოლის ხელმძღვანელი მუშაკების სწავლებისა და სარეზერვო კონტინგენტთან მუშაობის სრულყოფის საქმეში. გარდა ზემოაღნიშნულისა ცენტრში შემავალი სახალხო მეურნეობის მართვის ინსტიტუტი ეწევა დიდ სამეცნიერო-კვლევით მუშაობას სისტემური ანალიზის, რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის განვითარების პროგნოზირების, სწავლების აქტიური მეთოდების, ხელმძღვანელის საქმიანი თვისებების ობიექტური შეფასების მეთოდების სფეროში.

კვალიფიკაციის ამალღების სისტემის სრულყოფისათვის პარტიული ორგანოების მიერ ჩატარებული ღონისძიებების განზოგადოება გვიჩვენებს, რომ:

— რესპუბლიკაში შეიქმნა პარტიული, საბჭოთა და სამეურნეო მუშაკების სწავლების ერთიანი, ქმედითი სისტემა; გაუმჯობესდა კვალიფიკაციის ამალღების სისტემის ორგანიზაციულ-სტრუქტურული სახე.

— რესპუბლიკაში არსებული კვალიფიკაციის ამალღების ცენტრების საქმიანობას მიეცა უფრო ორგანიზებული ხასიათი. ამალღდა მათი პასუხისმგებლობა.

— საკორდინაციო საბჭოს სახით შეიქმნა ორგანო, რომელსაც შესწევს უხარი განამტკიცოს რესპუბლიკის კვალიფიკაციის ამალღების ცენტრების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა, ფინანსური მდგომარეობა, მსმენელთა კონტინგენტის დაგეგმვის პერსპექტიულობა, და სტაბილურობა და რაც მთავარია აამალღოს სწავლების ხარისხი და შესაბამისად ხელმძღვანელი მუშაკებისა და სპეციალისტების მაღალკვალიფიციური სწავლებიდან მიღებული უკუგება.

— რესპუბლიკის პარტიული ორგანოების საქმიანობა, მის მიერ გამოყენებული ორგანიზაციული ფორმები და მეთოდები კვალიფიკაციის ამალღების სისტემის სრულყოფის (საკორდინაციო საბჭოსა და ერთიანი ცენტრის შექმნა) საქმეში, შეიცავს სიახლის ელემენტებს და, ჩვენის აზრით საჭიროა მისი განზოგადება, როგორც მოწინავე გამოცდილება.

სახალხო მეურნეობის ხელმძღვანელი მუშაკებისა და სპეციალისტების სწავლების სრულყოფა უშუალო კავშირშია ისეთ უმნიშვნელოვანეს ფაქტორთან, როგორცაა სისტემის სწორი ორგანიზაცია, მისი ორგანიზაციული სტრუქტურის სრულყოფა. დახვეწილი, რაციონალური ორგანიზაციული სტრუქტურის შექმნა და სწავლების სწორი ორგანიზაცია წარმოუდგენელია კომპლექსური, სისტემური მიდგომის გარეშე. ს. გ. ქადაგიძე აღნიშნავს, რომ „წარმოიქმნა სწავლების ორგანიზაციისადმი კომპლექსური მიდგომის ობიექტური აუცილებლობა...², როდესაც ვლადიკავთ ხელმძღვანელი მუშაკების სწავლების სისტემის ორგანიზაციაზე, მხედველობაში გვაქვს მასში შემავალი ქვესისტემების აუცილებელი, ჰარმონიული განვითარება. ასეთ ქვესისტემებად საბჭოთა მეცნიერებს გ. ხ. პოპოვს, მ. ს. ნაკურნიოვს, ვ. ი. ოზირას, ი. ბ. სკორობოგატოვს და სხვებს მიაჩნიათ სპეციალური საბაზო მომზადება, სპეციალური თანამდებობრივი მომზადება და კვალიფიკაციის ამალღება, ხოლო ლ. ბ. ბაეცს აღნიშნული ქვე-

² ხელმძღვანელი სამეურნეო კადრების მომზადებისა და კვალიფიკაციის ამალღების სისტემა: პრობლემები და სრულყოფის გზები. სამეც. მეთ. კომფ. მასალები, თბილისი, 1982, გვ. 8. 3. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1984, № 2

სისტემების პროპორციული განვითარება მიაჩნია კადრების სწავლების ორგანიზაციის უმნიშვნელოვანეს პრინციპად.

ჩვენს ქვეყანაში მოცემული ქვესისტემების განვითარების დონე საკმაოდ არათანაბარია:

I ქვესისტემაში — სპეციალურ საბაზო მომზადებას უნდა გადიოდნენ უმაღლესდამთავრებული სპეციალისტები, რომლებსაც გააჩნიათ პრაქტიკული საქმიანობის გამოცდილება და სწავლების კურსის გავლის შემდეგ დაიკავებენ პირველ ხელმძღვანელ თანამდებობას. შეიძლება ითქვას, რომ აღნიშნული ქვესისტემა ჩვენს ქვეყანაში თითქმის არ მოქმედებს, გამონაკლის წარმოადგენს მხოლოდ ს. ორჯონიკიძის სახელობის მოსკოვის მართვის ინსტიტუტი, სადაც დაიწყო სპეციალისტების სწავლება მართვის ორგანიზაციის პროფილით.

II ქვესისტემაში სპეციალურ თანამდებობრივ მომზადებას გადიან ხელმძღვანელი მუშაკები, რომლებიც სასწავლო ციკლის წარმატებით გავლის შემდეგ უზრუნველყოფილი უნდა იყვნენ შედარებით მაღალი რანგის ხელმძღვანელი თანამდებობით, ვიდრე სწავლის დაწყებამდე ეკავათ (საწარმოს ხელმძღვანელი ან მოადგილე, საბჭოთა მეურნეობის დირექტორი ან მოადგილე და სხვ.). მოცემული ქვესისტემა ჩვენს ქვეყანაში გაცილებით უკეთაა ორგანიზებული და მოიცავს შემდეგი სახის ცენტრებს:

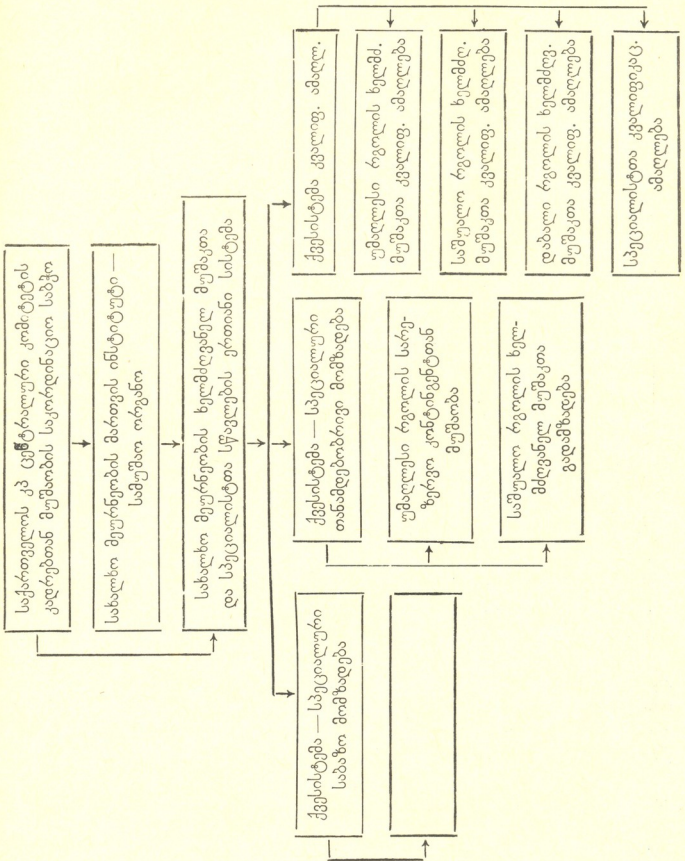
1) სსრკ მინისტრთა საბჭოს სახალხო მეურნეობის აკადემია (უმაღლესი რგოლის ხელმძღვანელი მუშაკებისათვის, სწავლების ხანგრძლივობა 2 წელი, წარმოებიდან მოწყვეტით);

2) სამრეწველო წარმოების ორგანიზატორების სპეციალური ფაკულტეტები (დაბალი რგოლის ხელმძღვანელი მუშაკებისათვის, სწავლების ხანგრძლივობაა 3—6 თვე წარმოებიდან მოწყვეტით).

ჩვენს რესპუბლიკაში აღნიშნული სწავლების ფორმა დანერგულია სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტისა და სოხუმის სუბტროპიკული მეურნეობის ინსტიტუტის კვალიფიკაციის ამალღების ფაკულტეტებზე, მაგრამ იგი ნაკლებადეფექტურია, რომლის გამომწვევი მიზეზიც მდგომარეობს შემდეგში. კურსდამთავრებული მსმენელები არ არიან უზრუნველყოფილი სათანადო სამუშაო ადგილით, რის გამოც ირღვევა ქვესისტემის ძირითადი პრინციპი. ჩვენი შეხედულებით, გარდა ხელმძღვანელი მუშაკების გადამზადებისა, აღნიშნულმა ქვესისტემამ უნდა მოიცვას რესპუბლიკაში სარეზერვო კონტინგენტთან მუშაობა, ხელმძღვანელი კადრების ოპტიმალური თანამდებობრივი გადაადგილების უზრუნველყოფის მიზნით. ამ მიმართულებით მუშაობის სათანადო გამოცდილება აქვს სახალხო მეურნეობის მართვის ინსტიტუტს.

III ქვესისტემა მოიცავს ჩვენს ქვეყანაში ხელმძღვანელი მუშაკებისა და სპეციალისტების კვალიფიკაციის ამალღებას. იგი სწავლების ყველაზე გავრცელებული ფორმაა და მოწოდებულია ამაღლოს ხელმძღვანელი კადრების ცოდნის დონე, სრულყოფს პირადი თვისებები, ჩვევები, უნარი. ქვესისტემა აერთიანებს სახალხო მეურნეობის დარგთაშორისო და დარგობრივ კვალიფიკაციის ამალღების ინსტიტუტებს (ფილიალებითურთ), ფაკულტეტებს, კურსებს.

ჩვენი რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის ხელმძღვანელი კადრების სწავლების ერთიანი სისტემის ორგანიზაციულ სტრუქტურაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია კვალიფიკაციის ამალღებას (იხ. სქემა № 1).

ჩატარებული ორგანიზაციული გარდაქმნების შეფასებისას უნდა გავითვალისწინოთ ის აუცილებელი მოთხოვნები, რომლებიც დგას ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის წინაშე, სამეურნეო კადრების მომზადებისა და გადამზადების სრულყოფის პროცესში. ეს მოთხოვნებია:

— კადრების სწავლება მაქსიმალურად უნდა განხორციელდეს მოკავშირე რესპუბლიკის ფარგლებში.

— სამეურნეო კადრების დიფერენციაციის საფუძველზე უნდა განხორციელდეს სასწავლო ცენტრების სპეციალიზაცია და მას მიეცეს სტაბილური ხასიათი.

სქემის განხილვა საფუძველს გვაძლევს ჩამოვყალიბოთ გარკვეული დასკვნები ჩვენს რესპუბლიკაში სწავლების სისტემის დღევანდელი მდგომარეობის შესახებ:

1. სამეურნეო კადრების მომზადებისა და კვალიფიკაციის ამაღლების სისტემის სწორი ორგანიზაციისათვის, რესპუბლიკაში შეიქმნა ერთიანი მართვითი ორგანო, რომელიც უზრუნველყოფს პერსპექტივაში სწავლების პროცესის გეგმაზომიერ წარმართვას და ხარისხის ამაღლებას;

2. განსაკუთრებით გაიზარდა სახალხო მეურნეობის მართვის ინსტიტუტის, როგორც საკორდინაციო საბჭოს სამუშაო ორგანოს როლი. იგი წარმოადგენს იმ უმზინელოვანეს რგოლს, რომლის მიზანდასახულ საქმიანობაზე ბევრადაა დამოკიდებული არა მარტო სამეურნეო კადრების სწავლების სწორი ორგანიზაცია, არამედ საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობაში მართვის ფორმების, სტრუქტურის, პროცესების სრულყოფისათვის დაწყებული ექსპერიმენტების წარმატებით დასრულება. „მართვის სრულყოფის პრობლემები სახალხო მეურნეობის მართვის ინსტიტუტის ყურადღების ცენტრში უნდა იყოს... იგი სასწავლო-საგანმანათლებლო დაწესებულებიდან... გადაიქცეს სამეურნეო მექანიზმის სრულყოფისადმი, ეკონომიკური ექსპერიმენტების მომზადებისა და მოწყობისადმი ხელმძღვანელობის ახლახან შექმნილი რესპუბლიკური კომისიის ქმედით სამუშაო ორგანოდ“³ — აღნიშნა ე. ა. შევარდნაძემ საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის XVII პლენუმზე (1984 წლის აპრილი).

სახალხო მეურნეობის მართვის ინსტიტუტი, ორგანიზაციული სტრუქტურრიდან გამომდინარე, ახორციელებს ხელმძღვანელობისა და სპეციალისტების სწავლების რესპუბლიკური სისტემის მეთოდურ ხელმძღვანელობას და კონტროლს: სახალხო მეურნეობის მართვის ორგანოების გარდაქმნა-სრულყოფის პროცესების შედეგად მიღებულ გამოცდილებას უშუალოდ იყენებს სასწავლო პროცესში. ინსტიტუტში კვალიფიკაციის იმაღლებენ უმაღლესი რგოლის ხელმძღვანელი მუშაკები, აქვე მოქმედებს უმაღლესი რგოლის სარეზერვო კონტინგენტთან მუშაობის გამართული სისტემა. სარეზერვო კონტინგენტის ცოდნის დონის, პირადი თვისებების, უნარის კომპლექსური შეფასების საფუძველზე იქმნება სწავლების ინდივიდუალური პროგრამები, რომელიც საშუალებას მოგვცემს პერსპექტივაში მივაღწიოთ ხელმძღვანელი მუშაკის, როგორც პიროვნების კომპლექსურ სრულყოფას. ჩვენი შეხედულებით, საჭიროა სარეზერვო კონტინგენტთან მუშაობის ინსტიტუტში გამოყენებული ფორმები და მეთოდები განზოგადდეს და შეძლებისდაგვარად გავრცელდეს რესპუბლიკის

³ საქართველოს კპ ცენტრალური კომიტეტის XVII პლენუმის მასალები (1984 წ. აპრილი).

კვალიფიკაციის ამაღლების სხვა ცენტრებში, რათა მან მოიცვას საშუალო რგოლი ხელმძღვანელი მუშაკების სარეზერვო კონტინგენტის მომზადება.

3. ორგანიზაციულ სტრუქტურაში მოცემული საშუალო და დაბალი რგოლის ხელმძღვანელი მუშაკების, აგრეთვე სპეციალისტების კონტინგენტის მნიშვნელოვანი ნაწილი კვალიფიკაციას იმაღლებს უმაღლეს სასწავლებლებთან არსებულ კვალიფიკაციის ამაღლების ცენტრებში, კერძოდ, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, სასოფლო სამეურნეო ინსტიტუტის, სოხუმის სუბტროპიკური მეურნეობის ინსტიტუტის და ზოოვეტერინალური სასწავლო-კვლევითი ინსტიტუტის კვალიფიკაციის ამაღლების ფაკულტეტებზე, აგრეთვე პოლიტექნიკური ინსტიტუტის კვალიფიკაციის ამაღლების კურსებზე. შეიძლება ითქვას, რომ სამეურნეო კადრების სწავლების სისტემაში განსაკუთრებით მაღალია უმაღლესი სასწავლებლების როლი, რომელთა განკარგულებაშია ძლიერი მატერიალურ-ტექნიკური, სამეცნიერო და სასწავლო ბაზა, პროფესორ მასწავლებელთა მაღალკვალიფიციური კონტინგენტი. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ უმაღლესი სკოლის როლის განუზრგელი ამაღლება სამეურნეო კადრების სწავლების საქმეში, არის ის უზარმაზარი რეზერვი, რომლის მაქსიმალური გამოყენებაც უთუოდ ამაღლებს სისტემის ეფექტურობას, გაზრდის მის უკუგებას.

4. ჩვენი შეხედულებით, აუცილებელია პოლიტექნიკური ინსტიტუტის კვალიფიკაციის ამაღლების კურსების რეორგანიზაცია ფაკულტეტად, რის საფუძველზეც:

ა) გაიზრდებოდა სასწავლო ცენტრის მოქმედების დიაპაზონი, მაქსიმალურად იქნებოდა გამოყენებული ის დიდი შესაძლებლობები, რომელსაც ფლობს პოლიტექნიკური ინსტიტუტი;

ბ) შესაძლებელი გახდებოდა კვალიფიკაციის ამაღლების ფაკულტეტების სპეციალიზაცია, რესპუბლიკის სამინისტროებისა და უწყებების სისტემაში დასაქმებული საშუალო და დაბალი რგოლის ხელმძღვანელი მუშაკების საქმიანობის სპეციფიკის გათვალისწინებით.

5. საჭიროა ორგანიზაციული ზემოქმედების გაძლიერება კადრების სწავლების სისტემაში შემავალი ქვესისტემების ჰარმონიული განვითარების უზრუნველსაყოფად. ჩვენ მიგვაჩნია, რომ აუცილებელია სპეციალური საბაზო მომზადების ქვესისტემის ამოქმედება.

რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის დარგების სპეციფიკა, მისი განვითარების დონე და სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის მაღალი ტემპები, აუცილებელს ხდის სამეურნეო ხელმძღვანელების საბაზო სწავლების ორგანიზაციას, რესპუბლიკის რომელიმე უმაღლეს სასწავლებელში. სწავლების ხანგრძლივობა შეიძლება იყოს 2 — 2,5 წელი და მოიცავდეს რამოდენიმე ეტაპს (თეორიული სწავლება, სწავლება აქტიური მეთოდებისა და ტექნიკური საშუალებების გამოყენებით, სტაჟირება). ჩვენი შეხედულებით, სწავლებამ უნდა მოიცვას ახალგაზრდა სპეციალისტები, რომლებმაც გამოავლინეს განსაკუთრებული ორგანიზატორული ნიჭი და აქვთ მიღებული უმაღლესი განათლება, აგრეთვე გააჩნიათ საწარმოში მუშაობის რამოდენიმე წლის სტაჟი. აღნიშნული ქვესისტემის ამოქმედება პერსპექტივაში დიდ ზეგავლენას მოახდენს ჩვენს რესპუბლიკაში ლენინური საკადრო პოლიტიკის გატარების საქმეზე.

6. აუცილებელია სპეციალური თანამდებობრივი მომზადების (სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტისა და სოხუმის სუბტროპიკული მეურნეობის ინსტიტუტის კვალიფიკაციის ამაღლების ფაკულტეტები) ეფექტურო-

ბის ამადლება. თუ არ გადაწყდება მსმენელების სწავლების დამთავრების, შეძღვომ სათანადო ხელმძღვანელი თანამდებობით აუცილებელი უზრუნველყოფის პრობლემა, სწავლების აღნიშნული ფორმა დაკარგავს თავის მნიშვნელობას და საქმე გვექნება მხოლოდ დროისა და ფინანსური რესურსების უშედეგო ხარჯვასთან.

რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის კადრების სწავლების სისტემა იღებს სრულყოფილ სახეს. შეიქმნა ერთიანი ხელმძღვანელობის ორგანოები, თანდათანობით უმჯობესდება ქვესისტემაში შემავალი სასწავლო ცენტრების სტრუქტურა და საქმიანობის ხარისხი. მიგვაჩნია, რომ ჩვენს მიერ წამოჭრილი პრობლემების გადაწყვეტა კიდევ უფრო შეუწყობს ხელს რაციონალური ორგანიზაციული-სტრუქტურის, როგორც სახალხო მეურნეობის ხელმძღვანელი კადრებისა და სპეციალისტების სწავლების სისტემის სრულყოფის მნიშვნელოვანი ფაქტორის როლის კიდევ უფრო ამადლებას.

В. Д. ПАНДЖАКИДЗЕ, Т. М. ТУТАШВИЛИ

ФАКТОРЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ РУКОВОДЯЩИХ РАБОТНИКОВ И СПЕЦИАЛИСТОВ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА ГРУЗИНСКОЙ ССР

Резюме

В современных условиях, когда центр тяжести в хозяйственном управлении все больше переносится на экономические методы руководства, от кадров всех уровней требуется хорошая экономическая подготовка, умение анализировать производственно-хозяйственную деятельность не только с количественных, но и с качественных позиций, то есть с учетом экономической эффективности, находить лучшие решения, обеспечивающие рост производительности труда.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და საპარტოლის ინსტიტუტის სოციოლოგიისა და დემოგრაფიის პრობლემების განყოფილებამ

Н. Дж. ТЕРАШВИЛИ

РАЗРАБОТКА КЛАССИФИКАЦИИ ФАКТОРОВ РОСТА ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА

В настоящее время особо важное значение придается вопросам совершенствования управления производительностью труда. Для этого следует «осуществить на всех уровнях хозяйствования систему мероприятий, направленных на более полное использование всех видов ресурсов — труда, энергии, сырья и материалов, оборудования и производственных мощностей, сокращение различных потерь и отходов, ликвидации непроизводительных расходов»¹. Правильные и своевременные управленческие решения в этом направлении обеспечат высокие темпы роста производительности труда.

Все то, что служит увеличению выпуска той или иной потребительной стоимости при меньших удельных затратах труда, находит свое отражение в росте производительности труда. На него действует целый ряд факторов. Поэтому управление таким сложным явлением, как производительность труда, лишь в том случае будет эффективным, если оно охватит действие всех факторов. Для лучшего управления производительностью труда, на наш взгляд, необходимо разработать классификацию факторов ее роста.

На сегодняшний день существует множество классификаций факторов роста производительности труда. В основу их положены различные критерии, зависящие от того, какую цель преследуют их авторы. Между тем, чтобы управление производительностью труда было высокоэффективным, необходимо все функции управления (анализ, планирование, контроль, оценка, регулирование) осуществлять по одним и тем же каналам управления.

Существующие классификации факторов роста производительности труда имеют ряд недостатков. Все они, не учитывая взаимодействия отдельных факторов, не исключают дублирования и, кроме того, в них наблюдается смешение таких понятий, как «фактор», «условие» и «мероприятие».

То, что движет производительность труда, является ее фактором². Определение «фактор — это постоянно действующая причина, определяющая уровень и динамику производительности труда»³, на наш взгляд, является неточным: совсем не обязательно, чтобы фактор действовал постоянно, ибо «фактор будет действовать по отношению к производительности труда до тех пор, пока будут сохраняться условия, породившие его»⁴. Например, технический прогресс является факто-

¹ Материалы XXVI съезда КПСС. М., 1981, с. 198.

² Фактор — лат. factor — делающий, производящий — движущая сила какого-либо процесса, явления.

³ Полещук Н. Г., Юдакова Е. Н. Разработка факторных моделей роста производительности труда. М., 1978, с. 7.

⁴ Корнеску В. И. Производительность труда и человеческий фактор. М., 1979, с. 39.

ром роста производительности труда вообще и, в частности, он может проявляться то в механизации или автоматизации производства, то в модернизации оборудования не постоянно, а время от времени.

Таким образом, фактор в соприкосновении с явлением, подлежащим его воздействию, всегда движет это явление (вперед или назад), а вне соприкосновения остается движущей силой лишь в потенции.

Мероприятие — это конкретное действие для направления и реализации влияния фактора или формирования условия. Причем оно, в отличие от фактора, обязательно находится в движении.

Условие — это обстоятельство, от которого зависит сила воздействия фактора. При полноте благоприятных условий сила воздействия фактора достигает предела своих максимальных возможностей, а при менее благоприятных условиях соответственно ограничивается (сковывается). Факторы более динамичны, а условия статичны по сравнению с факторами.

Такое разграничение понятий «фактор», «мероприятие» и «условие» необходимо при разработке классификации факторов. Как известно, основными требованиями, которым должна удовлетворять классификация факторов, применяемая для анализа и планирования, являются следующие: включение всех факторов, оказывающих влияние на уровень и динамику производительности труда; возможность анализа, выявления и количественного измерения влияния каждого фактора в отдельности без учета влияния других; исключение возможности дублирования факторов или же установление порядка, исключающего полное или взаимопомогающее их действие; отражение всего многообразия источников роста производительности труда.

Распределение факторов, не полностью учитывающих эти требования, в настоящее время производят по следующим укрупненным группам (классификация факторов для целей планирования):

- 1) повышение технического уровня производства;
- 2) улучшение организации производства и внедрение научной организации труда;
- 3) изменение объема и структуры производства;
- 4) отраслевые факторы.

В работах различных авторов, как по анализу, так и по планированию, хотя они и придерживаются вышеприведенной классификации, имеются различия в расположении факторов по отдельным группам. Например, Н. Г. Полещук и Е. Н. Юдакова укрупняют первую группу факторов за счет включения в нее некоторых факторов второй группы и всех — третьей группы. Такой подход они объясняют тем, что действие технических факторов всегда сопровождается изменением организации производства и труда, вызывает потребность в повышении квалификации рабочих и т. д. и тем, что, как правило, существенно занижается роль технического прогресса. Однако вследствие этого в общем, конечном результате механически возрастает доля факторов первой группы. На наш взгляд, увеличение доли факторов первой группы за счет уменьшения доли факторов других групп путем вышеуказанного укрупнения не совсем правомерно, так как, следуя логике авторов, все организационные и прочие факторы следовало бы перенести в группу, характеризующую технический уровень производства, т. е. получилась бы одна большая «группа» и классификация, как таковая, потеряла бы всякий смысл.

Нет единого мнения среди различных авторов и относительно того, сколько и какие группы факторов должны выделяться. Некоторые исследователи опасаются, что увеличение числа групп факторов, на

первый взгляд давая возможность учесть все возможности роста производительности труда, на самом деле может привести к дублированию факторов⁵. Однако и та классификация, которая ныне применяется для целей планирования, не исключает дублирования факторов в процессе их влияния на формирование уровня и динамики производительности труда.

Кроме классификации факторов для целей планирования, содержащей только несколько укрупненных (агрегированных) факторов, включающих в себя воздействие более мелких частных факторов, существует множество описательных классификаций факторов роста производительности труда, насчитывающие в своем составе более ста факторов⁶. Достоинством описательных классификаций является то, что они подробно перечисляют множество причин, от которых зависит производительность труда на предприятии, указывают конкретные пути ее повышения. Однако при планировании и управлении подсчет влияния такого количества факторов практически невозможен, так как многие из них дублируются. Это, на наш взгляд, вызвано тем, что, детально характеризуя факторы роста производительности труда, существующие описательные классификации не дают четкого разграничения области их действия на итоговую величину производительности труда, которую следует рассматривать как систему.

Устранение вышеуказанных недостатков применяемых ныне классификации факторов роста производительности труда откроет широкую возможность высокоэффективного управления производительностью труда. Для достижения этой цели мы считаем необходимым осуществить группировку факторов по их воздействию на элементы-сомножители целостной системы данного экономического явления.

Начнем с изложения исходных позиций, которыми будем руководствоваться при классификации факторов роста производительности труда для целей управления.

Как известно, при изучении экономических явлений используется в основном «сила абстракции», однако это не означает, что экономические явления можно как попало, произвольным образом расчленять и изучать, так как в основе их формирования заложены естественные, т. е. характерные для данных явлений, объективные процессы, отражающие действительность. Поэтому начинать изучение экономических явлений, на наш взгляд, целесообразно на основе периодантно-генетического подхода, т. е. с изучения явлений, в том числе экономических результатов производства, с позиции их зарождения, развертывания и становления в полном объеме за данный период времени⁷. Только после такого всестороннего изучения процессов формирования экономических явлений можно применить нормативный подход, что даст возможность управлять на базе построения целостных систем изучаемых явлений.

Построенная Г. В. Папава с помощью периодантно-генетического подхода целостная система производительности труда имеет следующий вид:

⁵ См., например, Безруков В. Б. Использование экономико-математических методов при планировании труда. М., 1976, с. 20.

⁶ См., например, Буханевич Б. А. Резервы роста производительности труда на промышленном предприятии. М., 1964.

⁷ Папава Г. В. Периодантно-дескриптивный метод экономического анализа. Журн. «Экономист», 1981, № 1, с. 79.

$$[(q_{\text{пот}}^{\text{в}} \times m_{\text{пот}} \times \beta_{\text{ид}} = \bar{q}_{\text{пот}}) \times (k_{\text{в}} \times k_{\text{т}} \times k_{\beta} = K) = \bar{q}_{\text{ч}}] \times \bar{t} \times \bar{T} = \bar{q}_{\text{п}} \quad (1)$$

где $q_{\text{пот}}^{\text{в}}$ — максимальная возможность выхода продукции из предмета труда (сырья);

$m_{\text{пот}}$ — максимальная возможность одновременного вовлечения в процесс производства (в процесс труда) предметов труда (сырья) единицей затрат труда;

$\beta_{\text{ид}}$ — идеальная структура труда, т. е. удельный вес труда, непосредственно превращающий источник в продукцию, в общем количестве труда, содержащем в себе и управленческий труд;

$\bar{q}_{\text{пот}}$ — потенция зарождения производства продукции в среднем на человеко-час;

$k_{\text{в}}$ — степень освоения потенции выхода продукции из предмета труда;

$k_{\text{т}}$ — степень освоения способности единицы труда одновременно включать определенное количество предмета труда (сырья) в процесс производства;

k_{β} — степень поддержания идеальной структуры труда;

K — степень освоения потенции зарождения производства продукции в среднем за человеко-час;

$\bar{q}_{\text{ч}}$ — средняя часовая выработка продукции одним рабочим;

$\bar{t}$ — продолжительность рабочего дня в среднем за год, в часах;

$\bar{T}$ — среднее число дней, отработанных одним рабочим за год;

$\bar{q}_{\text{п}}$ — годовая выработка продукции на одного работающего (итоговая величина производительности труда).

Схематично систему (1) можно представить так:

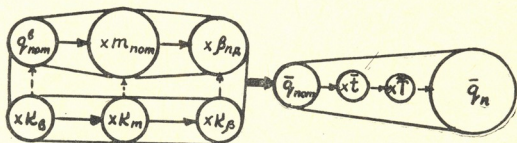

Рис. 1. Целостная генетическая система итоговой величины производительности труда

Как видно из рис. 1, система (1) является закрытой, ее элементы динамичны и поэтому результаты их возможных действий определяются однозначно. Данная система построена на основе исследования процесса формирования (зарождение, развертывание, становление) итоговой величины производительности труда.

Внешнюю среду для данной системы составляют факторы и условия, усиливающие (сковывающие) воздействия этих факторов на дан-

ную замкнутую систему. Факторы влияют на производительность труда не непосредственно, а через элементы-сомножители системы (каналы) формирования ее итоговой величины. При этом на воздействие факторов соответственно реагирует вся эта замкнутая система, внося изменения в степень организованности системы через элементы-сомножители. Разграничение области действия различных факторов, т. е. выяснение того, какой фактор на какой элемент (и через него на организованность системы) воздействует непосредственно, имеет огромное значение при классификации организационно-технических и экономических факторов роста производительности труда. Это связано прежде всего с тем, что воздействием фактора через элемент на систему усиливается синергический эффект, т. е. более высокой становится эффективность системы по сравнению с суммарной эффективностью элементов, взятых отдельно.

Из всего вышеизложенного полагаем, что в основе классификации факторов роста производительности труда, разрабатываемой для целей управления, должны лежать следующие исходные положения:

а) производительность труда как экономическое явление следует рассматривать с позиции периодантно-генетического подхода;

б) следует раскрыть органическое строение данного явления и построить его целостную систему;

в) следует установить взаимосвязь построенной системы с внешней средой (с факторами, действующими на систему извне);

г) необходимо разграничить область действия факторов определением того, какой фактор на какой элемент — сомножитель воздействует непосредственно;

д) необходимо разграничивать условия производства от факторов производства.

Исходя из этих положений, факторы роста производительности труда можно классифицировать следующим образом.

Факторы наращивания потенции интенсивности производства:

I группа. Факторы, влияющие на потенцию выхода продукции из предмета труда ($q_{\text{пот}}^n$):

— разработка новых экономических видов сырья и их заменителей, заготовок, энергетических ресурсов и сокращение сроков их внедрения в производство;

— совершенствование конструкции и технических характеристик изделий (продукции), снижающих материалоемкость продукции;

— повышение удельного веса новых изделий и сокращение сроков их освоения коллективами производства;

— разработка и сокращение сроков освоения более совершенных технологических методов переработки (обработки) сырья и материалов, обеспечивающих увеличение выхода продукции из единицы предмета труда;

— объем содержания полезных веществ в предметах труда;

— стандартизация, нормализация и унификация деталей и узлов, снижающие материалоемкость продукции;

— улучшение технологичности конструкций, снижающее материалоемкость продукции;

— повышение электрификации, автоматизации и химизации производства, снижающее материалоемкость продукции;

— совершенствование кооперирования производства, снижающее материалоемкость продукции;

— совершенствование конструкций действующего оборудования (путем модернизации), обеспечивающее снижение материалоемкости продукции.

II группа. Факторы, влияющие на максимальную возможность единовременного вовлечения в процесс труда предметов труда единицей затрат живого труда ($m_{пот}$):

— создание новой техники и технологии, снижающих трудоемкость процессов и операций, и сокращение сроков их внедрения в производство;

— разработка и ускорение темпов внедрения типовых решений комплексной механизации, снижающих трудоемкость продукции;

— повышение уровня строительно-планировочных решений;

— совершенствование вспомогательных устройств и приспособлений, подъемно-транспортного оборудования и других средств перемещения грузов, снижающих трудоемкость вспомогательных работ;

— стандартизация, нормализация и унификация деталей и узлов, снижающие трудоемкость продукции;

— улучшение технологичности конструкций, снижающее трудоемкость продукции;

— модернизация действующего оборудования, обеспечивающая снижение трудоемкости продукции;

— повышение электрификации, автоматизации и химизации производства, снижающее трудоемкость продукции;

— внедрение механизированных конвейерных и поточных линий;

— внедрение средств механизации на ручных операциях, работах, снижающее их трудоемкость;

— разработка и внедрение автоматизированных систем, линий, участков, цехов, производства;

— переход к более высоким типам организации производства: к партионно-групповым методам в единичном производстве, к отдельным поточным линиям в серийном производстве, к сквозной поточной системе в массовом производстве;

— специализация цехов, участков и рабочих мест;

— совершенствование структуры и планировки производственных подразделений;

— совершенствование кооперирования производства, снижающее организации взаимодействий людей в процессе труда, их рациональной связи с вещественными элементами производства;

— совершенствование кооперирования производства, снижающее трудоемкость продукции;

— разработка и внедрение новых форм рационализации рабочих движений;

— совершенствование организации труда на основе типовых проектов;

— переход на многостаночное обслуживание.

III группа. Факторы, влияющие на идеальную структуру труда ($\beta_{ид}$):

— норматив квалификационного состава работ в целом по промышленно-производственному персоналу;

— улучшение нормативной структуры аппарата управления;

— перерабатываемая информация (характер, объем, содержание);

— совершенствование технических средств переработки информации;

— улучшение функционального и линейного управления производством;

— переход к более углубленным формам учета и контроля — от статистического к оперативному, от последующего к предварительному, использование экономико-математических методов и электронно-вычислительных машин;

— совершенствование технического контроля.

Под воздействием вышеуказанных факторов на каждом данном этапе формируется потенция интенсивности производства, которая подлежит освоению, т. е. приведению в движение кинетикой производства. Факторы, влияющие на степень освоения данного уровня потенции интенсивности производства, классифицируются следующим образом.

IV группа. Факторы, влияющие на степень освоения потенции выхода продукции из предмета труда (к₁):

— освоение возможностей выхода продукции, заложенных в используемых на данном предприятии видов сырья и материалов;

— обеспечение высоких технических характеристик изготавливаемых изделий;

— освоение возможностей выхода продукции, обусловленное высоким удельным весом новых изделий;

— улучшение использования предметов труда;

— соблюдение технологического режима переработки (обработки) сырья и материалов;

— совершенствование материального поощрения за экономное расходование сырья и материалов.

V группа. Факторы, влияющие на степень освоения способности единицы труда одновременно включать определенное количество предмета труда в процесс производства (к₂):

— освоение возможностей, заключенных во внедренных на данном предприятии новой прогрессивной технике и технологий, комплексной механизации и автоматизации;

— освоение достигнутого уровня строительно-планировочных решений;

— достижение возможностей, заложенных в организации производства в пространстве;

— освоение возможностей рационализации рабочих движений, заключенных в имеющейся производственно-технической базе производства;

— совершенствование организации труда с ее доведением до параметров типовых решений;

— освоение возможностей многостаночного обслуживания при наличной производственно-технической базе;

— совершенствование организации условий труда;

— совершенствование организации заработной платы;

— строгое соблюдение установленного графика транспортировки сырья, полуфабрикатов, готовой продукции;

— совершенствование нормирования труда;

— совмещение труда (операций, профессий);

— совершенствование технико-экономического и оперативного планирования использования наличных возможностей;

— развитие социалистического соревнования;

— возрастание удельного веса нормировочных работ;

— повышение степени загрузки оборудования;

— повышение ритмичности работы предприятий.

VI группа. Факторы, влияющие на степень поддержания идеальной структуры труда (к₃):

— достижение полного соответствия квалификации работников с квалификационным составом работ;

— достижение нормативной структуры аппарата управления;

— освоение возможностей, заложенных во внедренных на данном предприятии совершенных технических средствах переработки информации;

— соблюдение функционального и линейного управления производством;

— освоение возможности перехода к более углубленным формам учета и технического контроля;

— сокращение текучести кадров;

— использование кадров в соответствии с их специальностями;

— обеспечение требуемого стажа работы, возраста, пола и уровня общего и профессионального образования работающих.

VII группа. Факторы, влияющие на продолжительность рабочего дня в среднем за год ($\bar{t}$)

— снижение внутрисменных простоев;

— совершенствование подготовки, приемки и сдачи работ;

— улучшение технического и организационного обслуживания рабочего места;

— укрепление трудовой дисциплины.

VIII группа. Факторы, влияющие на среднее число дней, отработанных одним рабочим за год ($\bar{T}$):

— снижение целноосменных простоев, что зависит от снижения заболеваемости (а это, в свою очередь, — от совершенствования техники безопасности и охраны труда, совершенствования медицинского обслуживания, улучшения жизненного уровня и жилищных условий), отвлечения на выполнение государственных и общественных обязанностей в рабочее время, самовольные невыходы на работу, невыходы с разрешения администрации.

Факторы, объединенные в I, II и III группах, принимают участие в формировании уровня потенциальной интенсивности производства, т. е. производительной силы труда. Все остальные факторы, связанные, в основном, с организацией производства во времени и действующие на основании достигнутого уровня производительной силы труда, объединяются соответственно в IV, V и VI группах.

Здесь следует заметить, что факторы производственно-технической потенциальной находятся в непрерывном движении, обеспечивая тем самым ее наращивание. Однако каждый данный этап этой потенциальной нами представлен в статике и подлежит освоению.

Как видно из рис. 1, центральным звеном, ядром системы (1) является q , а остальные элементы — сомножители ($\times \bar{t}$, $\times \bar{T}$) выступают в роли операторов ее развертывания. Факторы, влияющие на эти операторы, объединяются в VII и VIII группах.

В вышеприведенной классификации не фигурируют факторы роста производительности труда социально-психологического характера. Мы считаем, что такие факторы, как сплоченность коллектива, отношения между руководителями и подчиненными, повышение удовлетворительности трудом, привязанность к предприятию и т. п. создают морально-психологический климат предприятия, который, в свою очередь, является внешней средой для целостной системы производительности труда (система (I) вместе с факторами и условиями). Действие этой среды заключается в том, что при неблагоприятном морально-психологическом климате неизбежны срывы в работе, выпуск продукции низкого качества, прогулы и различные нарушения трудовой и производственной дисциплины, текучесть рабочей силы и т. п., что в конечном счете снижает производительность труда. Поэтому задача состоит в оздоровлении на каждом предприятии социально-психологического климата.

Классификация факторов роста производительности труда, предлагаемая нами, по нашему мнению, удовлетворяет всем требованиям,

предъявляемым к таким классификациям. Она включает достаточный перечень объективных и субъективных факторов, оказывающих влияние на уровень и динамику производительности труда, поэтому для нее характерно достоинство описательных классификаций. Кроме того, предлагаемая классификация позволяет анализировать и количественно измерять влияние каждого фактора в отдельности без учета влияния других факторов. Это обеспечивается исключением взаимопомогающего действия и тем самым — дублирования факторов, так как четко разграничена область их влияния по элементам-сомножителям. Определение влияния фактора через элемент на выход системы дает возможность учесть синергический эффект, что также является преимуществом предлагаемой классификации.

Классификация факторов роста производительности труда для целей управления, разработанная нами на основе периодантно-генетического подхода, даст возможность с помощью системы мероприятий привести в движение соответствующие факторы и управлять итоговой величиной производительности труда через каналы управления, в роли которых выступают элементы-сомножители целостной системы производительности труда. Данная классификация опирается на единую систему каналов управления, по которым и должны осуществляться все функции управления.

Представлена отделом социологии
и демографии Института экономики
и права АН СССР

საბარკი მელაძე

საქართველოს სს რესპუბლიკის სატრანსპორტო ქსელის განვითარების ზოგირთი საკითხი

დღეს, როცა სულ უფრო ინტენსიურად ვითარდება რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობა, ხორციელდება ღონისძიებანი, რომელთა მიზანია შეუსაბამონ ტრანსპორტის დარგების განვითარების ტემპი და ხარისხი სახალხო მეურნეობის დარგებს, მეტი და მეტი ყურადღება ეთმობა რესპუბლიკის სატრანსპორტო ქვეგანყოფილების მუშაობის ეფექტიანობისა და ხარისხის ამაღლებას.

„შართვის სისტემის სრულყოფისათვის, ეკონომიკური მუშაობის ღონის ამაღლებისა და რესურსების რაციონალური გამოყენებისათვის საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მუშაობის შესახებ“ სკკ ცენტრალური კომიტეტის დადგენილებამ რესპუბლიკის მშრომლებს დაუსახა მთელი რიგი საკითხები, რომელთა გადაწყვეტა შესაძლებლობას მოგვცემს უკეთ გამოვიყენოთ სახალხო მეურნეობის არსებული შესაძლებლობანი და რეზერვები.

სკკ ცენტრალური კომიტეტის ამ დადგენილებაში აღნიშნულია, რომ უნდა გაიზარდოს საერთო-საკავშირო ფონდში ჩაის, ხილის, ციტრუსების, ბოსტნეულის და საადრეო კარტოფილის, მრეწველობის კვების დარგების პროდუქციის მიწოდება.

საქართველოს სს რესპუბლიკის პარტიულმა, საბჭოთა და სამეურნეო ორგანოებმა ყურადღება უნდა მიაპყრონ იმას, რომ საჭიროა დაჩქარდეს მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მიღწევების, უნარჩენო ტექნოლოგიური პროცესების დანერგვა, გაგრძელდეს ნედლეულის, მასალების, ენერჯის, ადგილობრივი რესურსების, ტყის მარაგის დაზოგვის, რაციონალური გამოყენების რეზერვების ძიება.

ამ ამოცანათა შესრულების ეფექტიანობა და ხარისხი გარკვეულწილად დამოკიდებულია სატრანსპორტო სისტემის, მისი ქვესისტემების მუშაობის ხარისხზე და სახალხო მეურნეობის ქვეგანყოფილებთან მათს ურთიერთმოქმედებაზე.

ეს ნაშრომი მიზნად არ ისახავს რაიმე ძირითადი დასკვნებისა და ზოგადი რეკომენდაციების ჩამოყალიბებას, ამასთან, რესპუბლიკის სატრანსპორტო ქვეგანყოფილების მუშაობის, მათი საქმიანობის ეკონომიკისა და დაგეგმვის ანალიზი საშუალებას გვაძლევს წამოაყენოთ მთელი რიგი, ჩვენი აზრით, დიდმნიშვნელოვანი და აქტუალური საკითხები.

რესპუბლიკის ტრანსპორტის მუშაობისა და განვითარების საკითხებისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო ლიტერატურაში საკმარისად არ არის წარმოდგენილი ეკონომიკური და სოციალური ხასიათის ნამუშევრები. ჭარბობს აღწერითი ხასიათის ლიტერატურა, რომელშიც გადმოცემული და გაანალიზებულია სატრანსპორტო ქსელის განვითარების გეოგრაფიული პრობლემები.

ამ დროს გვაქვს ტრანსპორტის განვითარების აქტუალური საკითხებისა და პრობლემების შესწავლისა და ანალიზის დიდი შესაძლებლობანი, როგორცაა, მაგალითად, უწინარეს ყოვლისა, ინჟინერ-ეკონომისტების გამოცდილი კადრები, გამოთვლითი ცენტრები, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის, სამეცნიერო დაწესებულებებისა და სასწავლებლების მათემატიკური კვლევითი ქვეგანყოფილებები და ა. შ. მაგრამ ტრანსპორტის დარგის სამეცნიერო კადრების მომზადებისა და აღზრდის საკითხები ჯერ კიდევ გადასაჭრელია. ამასთან დაკავშირებით, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია მოხდეს სატრანსპორტო მეცნიერების არსებული პოტენციალის კონცენტრაცია და ამ მიზნით რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიაში შესაბამისი კვლევითი ქვეგანყოფილის შექმნა.

საორგანიზაციო ხასიათის ღონისძიებებთან ერთად სასწრაფოდ უნდა გადაწყდეს ტრანსპორტის მუშაობის შესახებ ინფორმაციის სისტემის მოგვარების, საქართველოს სსრ ცენტრალური სტატისტიკური სამმართველოს მასალებში გამოსაქვეყნებელი მაჩვენებლების ნუსხის დაზუსტების საკითხები. ჩვენი აზრით, საჭიროა სისტემატურად ფულადი გამოხატულებით შევაფასოთ და რეგულარულად გამოვაქვეყნოთ რესპუბლიკის ცენტრალური სტატისტიკური სამმართველოს კრებულებში ტრანსპორტის მუშაობის ისეთი დიდმნიშვნელოვანი მაჩვენებლები, როგორც არის ვაგონების და სხვა სატრანსპორტო საშუალებების ბრუნვის დრო.

საჭიროა აგრეთვე სისტემაში მოვიყვანოთ და მოვაწესრიგოთ რესპუბლიკის რეგიონების მიხედვით სატრანსპორტო სტატისტიკის, სათბომ-ენერგეტიკული რესურსების დაზოგვის საკითხები, პერიოდულად გამოვაქვეყნოთ შედარებითი (მაგალითად, მოკავშირე რესპუბლიკებთან მიმართებით) ხასიათის საცნობარო მასალები.

სტატის ავტორმა გაანალიზა არსებული სატრანსპორტო ტვირთნაკადები და გამოიტანა დასკვნა, რომ უნდა აშენდეს საავტომობილო გზა, რომელიც ერთმანეთს დაუკავშირებს ცენტრალური და სამხრეთ საქართველოს რაიონებს. საქმე ის არის, რომ რაიონებში ამჟამად არსებულ საავტომობილო ტვირთნაკადს ძირითად მარნეულის ავტოსატრანსპორტო საწარმოს ავტომობილები ემსახურება. მანგლის-კავთისხევის ახალი საავტომობილო გზის გაყვანა და ექსპლოატაცია გახტვირთავს თბილისიდან მარნეულის გავლით რესპუბლიკის სამხრეთში შიშავალ საავტომობილო გზას, რის შედეგადაც შემცირდება ტვირთზიდვის თვითღირებულება და მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდება სამხრეთ რაიონების მცხოვრებთა სოციალურ-ეკონომიკური პირობები და შეძლებენ წლის ყველა დროს იმუშაონ ცენტრალური საქართველოს სამრეწველო საწარმოებში.

ზემოთ ჩამოთვლილ მოსაზრებებსა და გარემოებებს დიდი მნიშვნელობა აქვს აგრეთვე მარაბდა-ახალქალაქის რკინიგზის მშენებლობასთან და ახლო მომავალში კავკასიის საულელტეხილო რკინიგზის მშენებლობის დაწყებასთან დაკავშირებით.

ხაშურ-ახალციხე-ვალეს არსებულ სარკინიგზო ხაზს აქვს გამტარუნარიანობის რეზერვები და მარაბდა-ახალქალაქის ხაზთან ამ ხაზის შეერთება სახალხო ძეურნეობის განვითარების მთელ რიგ საკითხთა გადაწყვეტის შესაძლებლობას შექმნის. კერძოდ, ხაშურიდან, თბილისიდან და მის შემდეგ უბანზე რკინიგზის შედარებით გადატვირთული მაგისტრალური ხაზის განტვირთვის შედეგად მნიშვნელოვნად შემცირდება სატრანსპორტო დანახარჯები. ეს

გაზრდის ტვირთზიდვის რენტაბელობას, უზრუნველყოფს რესპუბლიკის სამხრეთ რაიონებში სამრეწველო ნაწარმის, სათბობის, სახალხო მოხმარების საქონლის გადატანას აგრეთვე სამხრეთ რაიონებიდან სოფლის მეურნეობის პროდუქტების, საშენი მასალების და სხვა ტვირთის რაციონალურ გადმოზიდვას.

ახალქალაქის ახალციხესთან (ან სადგურ ვალესთან) რკინიგზის ხაზით დაკავშირება ხელს შეუწყობს ცენტრალური და სამხრეთ საქართველოს რაიონების უფრო ინტენსიურ განვითარებას, ამ ადგილებში მოსახლეობის დამკვიდრებას. სამხრეთ საქართველოს რაიონების ირგვლივ წრიული რკინიგზის შექმნა ხელს შეუწყობს პერსპექტივაში რესპუბლიკის სატრანსპორტო ქსელის რაციონალურ განვითარებას სარკინიგზო განშტოებებისა და შენაერთებების მოწყობისათვის საჭირო დამატებითი კაპიტალდაბანდებების გათვალისწინებით. ეს დადებით გავლენას მოახდენდა მოძრავი შემადგენლობის ექსპლოატაციისა და რემონტის ორგანიზაციაზეც.

უაღრესად პერსპექტიულია ამ წრიული რკინიგზის შეერთება ბათუმისა და ფოთის საზღვაო ნავსადგურებთან, აგრეთვე სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის რკინიგზის ხაზის განვითარება ქალაქ ცხინვალთან კვიასის საბადოებამდე და შემდეგ რაჭის რაიონებში ქალაქ საჩხერესთან ან ქალაქ ტყიბულთან გასასვლელით. ამ შემთხვევაში კავკასიის საუღელტეხილო რკინიგზის მშენებლობის გამოცდილების დანერგვის შედეგად შესაძლებელი გახდება მთლიანი სამშენებლო-სამონტაჟო და საექსპლოატაციო ხარჯების შემცირება.

ამგვარად, სატრანსპორტო ქსელისა და მომსახურების შემდგომი რაციონალიზაციისა და სრულყოფის პრობლემები სულ უფრო კომპლექსურ ხასიათს იჩენს და მათს გადაწყვეტას სისტემურად უნდა მივიხედოთ.

უფრო აქტიურად უნდა ეძიონ ეკონომიკური რეზერვები სასოფლო-სამეურნეო ავიაციის მუშაკებმაც. საქართველოს სს რესპუბლიკის რეგიონებში სასოფლო-სამეურნეო ავიაციის მუშაობის ტექნიკურ-ეკონომიკური მაჩვენებლების ანალიზი ცხადყოფს, რომ ამ სახეობის ავიაციის საქმიანობის დაგეგმვისა და მართვის საკითხები საჭიროებს მოწესრიგებასა და სისტემატიზაციას მეცნიერულ საფუძველზე რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობების განვითარების აქტუალური ამოცანების გათვალისწინებით. ავიაციის გამოყენების სასოფლო-სამეურნეო პოლიგონის გაფართოება სათბობ-ენერგეტიკული და შრომითი რესურსებით, მნიშვნელოვანი დაზოგვის შესაძლებლობას შექმნის.

მიზანშეწონილად გვესახება ახალქალაქ-ქუთაისის საავიაციო ხაზის გახსნის შესაძლებლობათა შესწავლა, რაც ხელს შეუწყობს ტვირთზიდვის რენტაბელობის ამაღლებას და ახალქალაქ-თბილისის ავიახაზის განტვირთვას.

ფართო პერსპექტივები აქვს დასახული საქართველოს საზღვაო სანაოსნოს. როგორც ცნობილია, დაგეგმილია მოეწყოს საბორნო გადაყვანა ფოთის ხავსადგურიდან ჟდანოვის ნავსადგურამდე, ხოლო შემდეგ ბულგარეთსა და რუმინეთში. მალე სანაოსნო დაიწყებს სპეციალური ლინტერმზიდი გემების ექსპლუატაციას.

კომპეტენტურ სპეციალისტებსა და ორგანიზაციებს არაერთხელ დაუყენებიათ ფოთის ნავსადგურის გავლით მგზავრთა საზღვაო გადაყვანისა და აქტიურისტული გემების შემოსვლის ეფექტიანობის საკითხი. ახლა ამ საკითხის გადაწყვეტას ხელს უწყობს ის, რომ ჩვენს ქვეყანაში ახლახან შეიქმნა უცხოური ტურიზმის სახელმწიფო კომიტეტი.

როგორც ჩანს, კარგი იქნება შეიქმნას ახალი ტურისტული მარშრუტები, რომლებიც უზრუნველყოფილი იქნება შესაბამისი სატრანსპორტო მომსახურებითა და ქართული ეროვნული სერვისით. მაგალითად, სავსებით რეალურია და დიდ კაპიტალდაბანდებებს არ საჭიროებს მარშრუტები ქალაქ ფოთიდან ქალაქ ზუგდიდამდე, სადაც არის შესანიშნავი მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, აგრეთვე შესაძლებელია მოგვარდეს სუვენირების წარმოება ადგილობრივ ფაიფურის ქარხანაში.

სატრანსპორტო მომსახურების თვალსაზრისით სრულიად გამართლებული და რენტაბელურია ტურისტული მარშრუტი ფოთი-ცხაკაია-ნაქალაქევი-ქუთაისი-ვანი-სათაფლია-გელათი, სადაც, როგორც მოგეხსენებათ, ბევრი საინტერესო და მნიშვნელოვანი სტორიული ღირსშესანიშნაობაა.

გაბოთქმული მოსაზრებანი და წინადადებანი შეიძლება დაზუსტდეს კომპეტენტური პირებისა და ორგანიზაციების რეკომენდაციების გათვალისწინებით.

А. Г. МЕЛКАДЗЕ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНОЙ СЕТИ ГРУЗИНСКОЙ ССР

Резюме

В статье рассмотрены вопросы ускорения внедрения достижений научно-технического прогресса и дальнейшего поиска резервов экономии сырья, материалов, энергии, местных ресурсов при развитии транспортного обслуживания народного хозяйства и населения республики. Поставлен ряд вопросов, решение которых обеспечит достижение определенного экономического эффекта.

Автор считает целесообразным и эффективным после окончания строительства железнодорожной линии Марабда—Ахалкалаки соединение ее с существующей железнодорожной линией Хашури—Вале, имеющей резервы пропускной способности. Соединение линии Марабда—Ахалкалаки с линией Хашури—Вале будет способствовать разгрузке магистральной линии на участке Хашури—Тбилиси, а также рационализации структуры грузовых перевозок, повышению их рентабельности и перспективному развитию транспортной сети Грузинской ССР.

Ставится вопрос целесообразности и эффективности строительства автомобильной дороги Манглиси—Кавтисхеви, которая будет способствовать улучшению социально-экономических связей между районами Центральной и Южной Грузии, а также более рациональному перераспределению объема и структуры грузовых перевозок между железнодорожным и автомобильным транспортом.

В статье поставлен вопрос о необходимости развития пассажирских морских перевозок.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის არასაწარმოო სფეროს ეკონომიკური პრობლემების განყოფილებამ

Я. Е. МЕСХИЯ

СИСТЕМА ЦЕЛЕЙ КОМПЛЕКСНОГО ПРОГНОЗИРОВАНИЯ
И ПЛАНИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНОГО
РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Социально-экономические прогнозы, особенно прогнозы нормативно-активного характера выступают в качестве эффективных предплановых инструментариев в системе оптимального функционирования социалистической экономики. Соответственно региональные прогнозы являются важным средством в процессе оптимального планирования социально-экономического развития региона. Поэтому, естественно, при составлении народнохозяйственных планов возникает задача исследования теоретико-методологических вопросов, связанных с формированием целевых, оптимальных прогнозов на всех уровнях иерархии социалистической экономики, а также проблема правильного определения целевых задач и критериев оптимальности социально-экономического развития на долгосрочную перспективу. Она становится особенно актуальной в современных условиях при широкой разработке программно-целевых прогнозов и планов, когда появляются возможности формирования различных вариантов взаимозаменяемости ресурсных параметров. Рассмотрим некоторые методологические вопросы формирования системы целей в комплексном прогнозировании экономического и социального развития региона.

Под целью социально-экономического развития региона понимается достижение желаемого (как правило идеального) состояния системы в рамках определенной территории. Достижение всех идеальных социально-экономических целей невозможно за обозримый (прогнозируемый) период из-за ограниченности факторов и ресурсов производства, поэтому в практике долгосрочного планирования и прогнозирования формируются реально достигаемые цели с учетом наличия ресурсов и мощностей производства.

Следует сказать о двояком значении формирования целей в системе комплексного народнохозяйственного прогнозирования. В частности, выступая одним из исходных звеньев в комплексе народнохозяйственных прогнозов, прогнозы целей социально-экономического развития одновременно являются экзогенным средством их составления, то есть система целей выступает как в качестве объекта, так и инструмента прогнозирования. Здесь, очевидно, речь идет о формировании активных народнохозяйственных прогнозов, основанных на нормативном, целевом подходе. По мнению Н. П. Федоренко, «прогнозы призваны давать необходимую информацию для формирования целей плана, конкретизируя на данный период цели общественного развития»¹. Вместе с тем в практике составления народнохозяйственного плана и прогноза не исключается обратный случай — формирование целей до разработки прогнозов, особенно прогнозов активного характера.

¹ Федоренко Н. П. Комплексный подход к совершенствованию планирования и управления. «Коммунист», 1974, № 16, с. 41.

При формировании системы целей прежде всего следует разграничить между собой целевые установки функционирования и развития социализма как общественного строя в целом, целевые функции развития социалистического производства — как подсистемы общей системы, и, наконец, цели плана экономического и социального развития. Цель социально-экономической формации отражает общественную политическую цель, к которой стремится общество на определенном историческом этапе. Цели планов социально-экономического развития отражают количественную и качественную характеристику тех задач, которые должны решаться в рамках плана. Цели производства включают достижение желаемого состояния выпуска определенного количества и качества продукции всех отраслей материального производства с целью удовлетворения потребностей населения.

Как известно, стратегической целью развития социалистического общества является построение коммунистической, бесклассовой социально-экономической формации. Однако эта общественная цель достигается не сразу, для этого необходима постепенная реализация ряда целей в различных подсистемах социалистического общества. Реализация главной (стратегической) общественной цели в условиях социализма происходит планомерно, путем формирования конкретных целей планов экономического и социального развития. Каждый план направлен на решение определенных задач, определенных конкретных целей. На разных этапах социалистического строительства в планах развития народного хозяйства были заложены различные цели. Например, основной целью первых пятилеток являлась индустриализация и электрификация народного хозяйства, а в последующих пятилетках соответственно коллективизация сельского хозяйства, развитие военной промышленности, восстановление народного хозяйства и т. д. Главной задачей (целью) одиннадцатой пятилетки является обеспечение дальнейшего роста благосостояния советских людей на основе устойчивого, поступательного развития народного хозяйства, ускорения научно-технического прогресса и перевода экономики на интенсивный путь развития, более рационального использования производственного потенциала страны, всемерной экономии всех видов ресурсов и улучшения качества работы².

В каждом комплексном государственном народнохозяйственном плане заложена не одна, а система целей, среди которых можно выделить главную, которой подчинены все остальные цели и подцели. Отдельные элементы системы целей органически связаны между собой и взаимовязаны прямыми и обратными каналами с общей (главной) целью развития социально-экономической системы. Любая цель достигается обществом не автоматически, а постепенно, поэтапно, путем целенаправленного планомерного развития социально-экономической системы. Часть целей реализована за ретроспективный период, часть реализуется в настоящее время, а часть предстоит реализовать в будущем. Затем появляются новые цели, и общество на любом этапе ее развития будет иметь определенную систему целей различного ранга и характера.

Следует отметить, что по мере развития производительных сил и производственных отношений усложняется выявление и определение целей долгосрочного развития социально-экономической системы как на общесоюзном уровне, так и в разрезе отдельных регионов, поскольку в отличие от раннего, начального периода строительства социализма, ког-

² Материалы XXVI съезда КПСС. М., 1981, с. 102.

да цели диктовались в основном производственными, количественными потребностями, в современных условиях цели долгосрочного развития определяются главным образом социальными, качественными задачами социалистического общества. В настоящее время производственные цели больше подчинены социальным целям. В связи с ростом горизонта прогнозирования и планирования, усложнения экономических связей и т. д., социально-экономические цели стали более многоаспектными и сложноуправляемыми. Нами сделана попытка классификации целей социально-экономического развития региона (рис. 1), где система целей исследуется в разрезе 10 разных признаков. В предложенной схеме цели, выделенные по отдельным признакам, в некоторых случаях пересекают друг друга, однако, на наш взгляд, представленная схема дает достаточно реальную характеристику систем региональных социально-экономических целей.

Особо следует указать на то, что в связи с повышением ограниченности ресурсов производства усложняется характер взаимосвязей между системой целей и ресурсами. В ряде случаев становится необходимой корректировка целей ввиду изменения объема ресурсов для их реализации. При чрезмерном усложнении целей и их взаимопересечении становится необходимым формирование комплексной народнохозяйственной целевой программы и разработка соответствующего хозяйственного механизма, способствующего достижению целевых установок.

В. И. Ленин писал, что социализм вводит «планомерную организацию общественно-производительного процесса для обеспечения благосостояния и всестороннего развития всех членов общества...»³. В соответствии с этим указанием высшая цель производства в Программе КПСС, в Конституции СССР и других партийных программных документах сформулирована как наиболее полное удовлетворение растущих материальных и духовных потребностей людей. Эта концепция заложена в долгосрочной стратегии нашей страны. На XXV съезде КПСС отмечалось, что «как и всякая стратегия, экономическая стратегия партии начинается с постановки задач, с выдвижения фундаментальных долгосрочных целей. Высшей среди них был и остается неуклонный подъем материального и культурного уровня жизни народа»⁴.

Высшая цель социалистического производства реализуется путем целенаправленного использования систем объективных законов социализма, особенно основного экономического закона, она отражает общее содержание исторического развития социалистического производства и его функционирования на данном историческом этапе. Являясь элементом экономической стратегии КПСС, реализация имеющихся в настоящее время систем целей должна полностью решить экономические проблемы перехода к коммунизму. Благодаря высшей цели должны реализоваться три такие взаимосвязанные подцели (задачи) как рост благосостояния населения, создание условий для всестороннего развития личности и выравнивание социально-экономического развития отдельных регионов нашей страны.

Высшая цель социалистического производства, выражая сущность основного экономического закона социализма, по своему характеру является объективной, обусловленной уровнем развития производительных сил и производственных отношений, а также действием систем

³ Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 32, с. 149.

⁴ Материалы XXV съезда КПСС. М., 1976, с. 39—40.

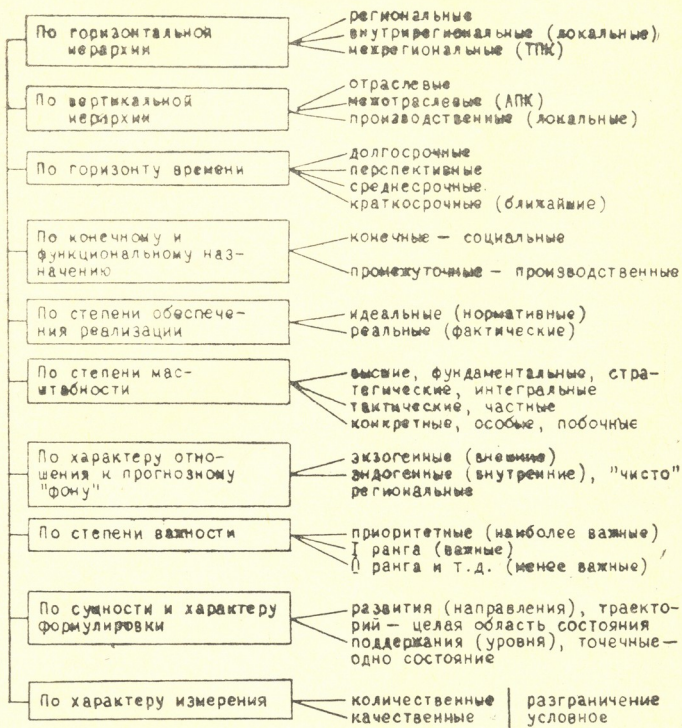

Рис. 1. Классификация целей социально-экономического развития региона

объективных экономических законов социализма. Ф. Энгельс писал, что «...в истории общества действуют люди, одаренные сознанием, поступающие обдуманно или под влиянием страсти, стремящиеся к определенным целям. Здесь ничто не делается без сознательного намерения, без желаемой цели. Но как ни важно это различие для исторического исследования, — особенно отдельных эпох и событий, — оно ни сколько не изменяет того факта, что ход истории подчиняется внутренним общим законам»⁵.

Неверно, на наш взгляд, часто встречающееся утверждение о том, что цели социалистического производства являются субъективными. Известно, что К. Маркс понимал цель производства как объективное явление. Система целей социально-экономического развития заложена в системе объективных законов социализма. На каждом этапе развития производительных сил и производственных отношений в обществе складывается определенная система потребностей, которая сама собой определяет цели перспективного развития.

Каждая потребность одновременно является и целью социально-экономического развития. Удовлетворение одной потребности порождает другую, одной цели — другие и т. д. Однако все виды человеческих потребностей одновременно не могут превратиться в цели социально-экономического развития. Для реализации целей или удовлетворения потребности необходимо определенное качество и количество ресурсов производства. В зависимости от наличия последних, потребности превращаются в цели социально-экономического развития и сам характер и направление целей определяются уровнем развития производительных сил. Изменения в объеме и качестве ресурсов в ряде случаев приводят к пересмотру системы целей «...Человечество, — писал К. Маркс, — ставит себе всегда только такие задачи, которые оно может разрешить, так как при ближайшем рассмотрении всегда оказывается, что сама задача возникает лишь тогда, когда материальные условия ее решения уже имеются налицо, или, по крайней мере, находятся в процессе становления»⁶.

Характерной особенностью превращения потребностей в цели в условиях развитого социализма является и то, что в основе целевых установок лежат в основном социальные потребности, а не производственные, как это наблюдалось в ранние периоды строительства социализма. Задача перспективного целевого прогнозирования и оптимального планирования состоит в том, чтобы социально-экономические цели были подкреплены научно-обоснованными нормативами, отражающими реально сложившийся уровень и ожидаемую траекторию изменения многообразных социально-общественных потребностей, включающих в себя удовлетворение членов общества в продуктах питания, одежде, услугах и других материальных ценностях. Кроме того, в потребности общества входят потребность в наращивании экономического потенциала, укрепление обороноспособности, развитие науки и культуры и др., а также такие социальные потребности как свободное время, улучшение условий труда, сохранение и улучшение окружающей среды и т. д. При формировании системы целей и средств их достижения важно на каждом уровне иерархии общественных потребностей правильно определить возможные варианты появления взаимодополняющих и взаимозаменимых потребностей.

⁵ Маркс К., Энгельс Ф. Собр. соч., т. 21, с. 306.

⁶ Там же, т. 13, с. 7.

Высшей цели социалистического производства подчиняются все элементы системы целей социально-экономического развития, расположенные как по горизонтали, так и по вертикали иерархии социалистической экономики. Сущность и характер региональной цели исходит из содержания экономической политики КПСС и региональной стратегии и тактики социально-экономического развития. Региональные цели должны быть направлены на «наиболее разумное использование природных и трудовых ресурсов, климатических особенностей каждой республики, наиболее рациональное включение этого потенциала в общесоюзный...»⁷. Экзогенная направленность формирования региональных целей не исключает наличия внутренних, эндогенных целевых установок в каждом регионе, образующихся на основе функционирования многочисленных специфических региональных факторов и условий производства и быта. Среди них следует отметить неодинаковый уровень развития производительных сил по отдельным регионам, наличие определенных различий в уровне производительности труда, в величине эффекта, получаемого с единицы затрат, различие в качестве и количестве природных ресурсов и их местоположений, различие в природно-климатических условиях, различные масштабы и неравномерный темп распространения достижений передового мирового и отечественного научно-технического прогресса по регионам и др. В конечном счете среди региональных целеобразующих факторов основными являются исторические, национальные особенности региона, природно-климатические условия, наличие и степень освоения природных ресурсов, уровень развития производительных сил, степень комплексности социально-экономического развития, степень освоенности территории региона, место региона в общесоюзном разделении труда.

Для любой региональной социально-экономической системы сущность высшей цели идентична аналогичной цели глобальной системы. Однако характер региональной цели определяется степенью регионального проявления действия и использования основного экономического закона социализма в каждой территориальной единице. В силу этого, главная задача при формировании региональных целей состоит в том, чтобы наиболее полное удовлетворение материальных и духовных потребностей всех членов общества максимально увязывалось с природно-климатическими, историческими, национальными и другими местными характеристиками отдельных регионов страны.

А. Г. Аганбегян отмечает, что, в отличие от экономики СССР в целом, где в качестве целевой функции выступает народное благосостояние, при решении локальных, отраслевых и региональных задач ее нельзя использовать непосредственно⁸.

Встречается также категорическое отрицание благосостояния как целевой функции региональной социально-экономической системы. Л. Рыбаковский отмечает, что «...рост благосостояния никак не может быть целевой функцией (имеется ввиду регион—Я. М.). Это противоречило бы интересам развития системы в целом и вело бы не к сведению к мини-

⁷ Андропов Ю. В. Шестьдесят лет СССР. Доклад на совместном торжественном заседании Центрального Комитета КПСС, Верховного Совета СССР и Верховного Совета РСФСР в Кремлевском Дворце съездов 21 декабря 1982 г. М., 1972, с. 11.

⁸ Аганбегян А. Г. Система экономико-математических моделей оптимального территориально-производственного планирования на перспективу. — В кн.: Проблемы народнохозяйственного оптимума. М., 1969, с. 15.

муму неравенства в жизненных условиях, а к его увеличению»...⁹. Трудно согласиться с такой точкой зрения, поскольку, на наш взгляд, задача выравнивания уровней удовлетворения населения материальными и социальными благами различных регионов должна решаться не путем снижения темпов роста благосостояния отдельных регионов, а в основном ускоренным, форсированным развитием всей социально-экономической системы тех регионов, которые еще не достигли среднесоюзного уровня или уровня высокоразвитых регионов страны.

Если взять социально-экономическую систему в региональном разрезе, можно обнаружить сложную совокупность интересов и целей, направленных в конечном счете на реализацию высшей цели социально-экономического развития страны в целом. Вместе с тем в региональных целях наблюдается трансформация глобальной цели, связанной с удовлетворением потребности страны в целом и межрегиональной цели, связанной с удовлетворением потребностей одновременно страны и отдельных регионов.

В региональной социально-экономической системе наряду с общей целью можно выделить множество частных, сумма которых не может составить общую цель, поскольку частные цели в ряде случаев не только пересекают друг друга, но и даже противостоят общей цели, особенно при наличии общих ограничений ресурсов. В конечном счете образуется сложное, многоуровневое семейство социально-экономических целей региона, в которую входит высшая цель, подцели отраслевые, межотраслевые, внутрирегиональные, локальные, цели отдельных коллективов и членов общества, интересы которых по существу являются едиными, но не полностью взаимосогласованными. Последнее часто обуславливает определенную вертикальную несбалансированность целей, что в свою очередь приводит к тому, что сумма нижних целей не образует высшую цель. Примером вертикальной несбалансированности целей можно привести определенное несоответствие глобальной и региональной цели, чаще всего выражающееся в том, что региональные органы управления заинтересованы выделением дополнительных капитальных вложений для сооружения все новых и новых объектов в рамках региона, а также сооружения предприятий для удовлетворения местных нужд региона и т. д. Одним из факторов, способствующих возникновению несогласия между территориальной и глобальной целями является безвозмездное выделение капитального вложения регионам и отраслям. Введение платы за капитальные вложения сблизило бы цели различных элементов социально-экономической системы. На наш взгляд, для повышения согласованности отраслевых и региональных целей можно было ввести плату региональным органам за использование местных ресурсов и социальной инфраструктуры и т. д.

Как показывает опыт социалистического планирования, региональные и отраслевые цели наиболее оптимально согласованы в районах нормальной освоенности. Что касается районов высокой степени освоенности, то там наблюдается углубление несогласованности местных и отраслевых целей, а в районах низкой и новой освоенности имеются большие резервы повышения степени согласованности целей социально-экономического развития по вертикали и по горизонтали. Полная согласо-

⁹ Рыбаковский Л. Прогнозирование народонаселения в региональном планировании. — В сб.: Проблемы регионального демографического прогнозирования в системе народнохозяйственного планирования. Вып. 12 Душанбе, 1979, с. 9.

ванность региональных и отраслевых целей означает отсутствие ведомственной и местнической тенденции, которая в основном выражается в завышении потребностей в ресурсах и занижении объема производства со стороны регионов и занижения ресурсов и увеличении объема производства со стороны центральной общесоюзной системы управления.

Среди системы региональных целей встречаются «чисто региональные» цели, образующиеся из интересов групп населения, проживающих в рамках данной территории. Причинами возникновения местных интересов являются в основном национально-исторические традиции, природно-климатические условия, уровень развития производительных сил в регионе и др. Эндогенные «чисто региональные» цели в основном являются социальными целями и, учитывая региональные специфические характеристики, направлены в основном на увеличение полезной площади, на обеспечение детей дошкольными учреждениями, общеобразовательными школами, медицинской помощью, увеличение бытовых услуг в расчете на одного жителя и т. д.

Несогласованность региональных и ведомственно-отраслевых целей может возникнуть также из-за недостаточной организации управления в соответствующих органах. Отраслевые министерства и ведомства в большей степени заинтересованы строительством в регионах производственных объектов и в меньшей степени — объектов социальной инфраструктуры ввиду ограничения капитальных вложений и ресурсов, а региональные органы, наоборот, стремятся к увеличению строительства объектов социального назначения. На ноябрьском (1982 г.) пленуме ЦК КПСС Ю. В. Андропов отметил, что «необходимо усилить ответственность за соблюдение общегосударственных, общенародных интересов, решительно искоренять ведомственность и местничество»¹⁰.

Характер и количество целей в конкретном регионе тесно связаны со степенью комплексности развития данного региона. Чем выше степень комплексности социально-экономического развития региона, тем меньше должно быть количество «чисто региональных» целей, поскольку высокий уровень комплексного развития регионального хозяйства дает возможность развиваться в перспективе преимущественно для реализации межрегиональных и внешних социально-экономических целей.

Количество и разнообразие региональных целей зависит также от масштаба региона. Чем выше рангом регион, тем больше количество региональных и внутрирегиональных целей. При этом в больших регионах цели более сложные, взаимоувязанные и часто их реализация выходит за рамки возможностей самого региона. Следует согласиться с мнением Н. Я. Петракова о том, что «...относительная и неантагонистическая согласованность интересов отдельных звеньев хозяйственной системы с глобальными целями народного хозяйства имеет место и в нашей экономике, что объясняется двумя моментами: во-первых, субъективными, временными недостатками в организации системы планирования и экономического стимулирования производства, и, во-вторых, объективной невозможностью полного идеального согласования всей совокупности интересов отдельных блоков системы в каждый момент времени»¹¹.

¹⁰ Материалы Пленума Центрального Комитета КПСС, 22 ноября 1982 г. М., 1982, с. 9.

¹¹ Петраков Н. Я. Механизм функционирования социалистической экономики и проблемы народнохозяйственного критерия оптимальности. Экономика и математические методы, Вып. 5, т. XII, 1976, с. 948.

В ряде случаев региональные цели противоречат не только глобальным, но и в самой системе региональных целей возникает определенное противоречие, которое разрешается путем принятия оптимальных решений управляющим органом на высшем уровне ее иерархии. Наличие определенных противоречий между региональными и глобальными целями, а также между внутрорегиональными целями выступает главным движущим источником в развитии общей социально-экономической системы. Как писал В. И. Ленин «противоречие же есть корень всякого движения и жизненности...»¹².

Можно выявить определенную закономерность взаимосвязи временного горизонта целей с масштабами и уровнем комплексности развития регионов. Регионы крупного ранга могут сформировать более долгосрочные цели, реализация которых связана со многими хозяйственными и организационными сложностями. Такие же крупные долгосрочные цели могут поставить перед социально-экономической системой регионы с высокой степенью комплексности развития, поскольку у них имеются внутренние возможности для привлечения необходимых ресурсов по реализации крупных долгосрочных целей. Регионы среднего и низкого ранга и с низкой степенью комплексности развития не могут привлечь основные ресурсные параметры на реализацию «чисто региональных» целей, поскольку перед ними стоят более «весомые» цели глобального и межрегионального развития. Однако, как правило, все виды целей должны быть направлены на реализацию наиболее важных перспективных задач. «Мы всегда осуждали, — пишет В. И. Ленин, — и как марксисты обязаны осуждать тактику живущего «со дня на день». Нам недостаточно минутных успехов. Нам недостаточно и вообще расчетов на минуту или на день»¹³.

Региональные цели, как и общесоюзные, должны выражаться качественно и количественно. Всегда желательно выражение цели количественно, но в ряде случаев, когда это не удастся, цели выражаются качественно. Например, региональной целью могут быть повышение уровня обеспечения населения жилой площадью, повышение вклада региона в производство общественного продукта страны и т. д. Очевидно, что любое качественное состояние цели одновременно характеризуется количественной оценкой, однако речь идет о том, что его выявление не всегда становится возможным. Количественная характеристика цели осуществляется путем введения соответствующих единиц измерения, таких как натуральные, денежные, временные и др.

Все цели, в том числе и высшая цель социалистического производства одновременно имеют качественную и количественную определенность. Качественно высшая цель означает повышение благосостояния и всестороннего развития всех членов общества, а количественное определение означает численное измерение качественной стороны цели производства. Качественная сторона высшей цели социалистического производства на всех этапах социалистического строительства остается постоянной, принципиально неизменной, а ее количественная сторона может меняться и проявить свою специфику на отдельных этапах, исходя из сложившейся экономической и политической ситуации.

Общая социально-экономическая цель региона всегда сопровождается частными целями, которые выступают как отдельные этапы или составные компоненты общей цели. Так, например, если общей целью со-

¹² Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 29, с. 125.

¹³ Там же, т. 34, с. 257.

циально-экономического развития региона является увеличение доли производства национального дохода в союзном фонде, то в качестве частных целей могут выступить минимизация материальных затрат, улучшение качества продукции и т. д. Наряду с такими частными целями первого порядка возникают побочные цели, разрешаемые наряду с целями первого порядка и общей целью. Например, такими могут быть улучшение производственной инфраструктуры в регионе и т. д.

В региональной социально-экономической системе все виды целей взаимосвязаны между собой. Более того, цели одного вида или уровня часто выступают как средство достижения другой цели. «...Краткосрочные тактические цели выступают в качестве средства достижения долгосрочных стратегических целей, локальные, региональные цели выступают в качестве средства достижения общегосударственных целей; цели нижнего уровня выступают в качестве средства достижения целей более высокого уровня»¹⁴. Однако описанная форма отношений между целями вовсе не означает, что каждая из них не имеет определенной самостоятельности. Цель любого уровня направлена в первую очередь на решение задач, стоящих внутри той системы, в адрес которой сформулирована цель, а ее достижение будет способствовать реализации целей другого уровня и т. д. В ряде случаев один вид цели входит целиком (а не частично) в другой и таким образом получается единая органически связанная система социально-экономических целей, которую можно описать с помощью сценария («дерево цели») будущего развития. Фрагмент «дерево цели» социально-экономического развития Грузинской ССР на долгосрочную перспективу представлен на рис. 2.

Формирование сценария будущего на любом уровне иерархии народного хозяйства весьма сложная задача, она еще сложнее на макроуровне экономики. «Для решения этой задачи следует учесть возможный экономический, научно-технический и военный потенциал, а также потенциал биологической среды, произвести оценку развития социальных процессов и оценку социально-политической ситуации будущего»¹⁵.

Сценарии регионального развития должны качественно характеризовать будущее состояние социально-экономической системы с учетом возможностей со стороны ресурсных параметров. Для составления такого сценария необходимо, во-первых, определение сложившейся ситуации региональной системы, включая причинно-следственный анализ и выявление ограниченных факторов и условий, во-вторых — описание возможных вариантов перспективного развития региональной системы и, в-третьих — определение мер, способов и сроков достижения перспективной цели. Определяя сценарий будущего развития региональной социально-экономической системы, следует приступить к формированию «дерева целей», представляющего собой формализованную структуру различных целей, расставленных поэтапно, сверху вниз, таким образом, чтобы достижения нижеследующих целей обеспечивали достижение целей вышестоящих.

Здесь возникает очень важная и трудная задача — определение приоритета целей. Наиболее важные, более приоритетные цели должны решаться в первую очередь, направляя к ним в этом же порядке ресурсы, а менее важные — цели второго, третьего и т. д. порядка следует реализовывать по мере возможности. Соответственное упорядочение целей следует проводить путем их ранжирования — определения количественных

¹⁴ Комплексное народнохозяйственное планирование. М., 1974, с. 67.

¹⁵ Аганбегян А. Г., Багриновский К. А., Гранберг А. Г. Система моделей народнохозяйственного планирования. М., 1972, с. 70.

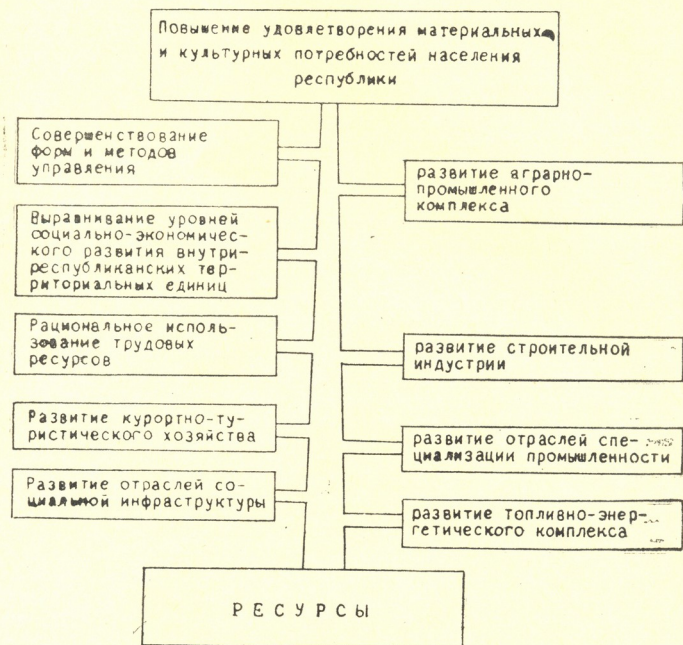

Рис. 2. Фрагмент укрупненной структуры «дерево цели» социально-экономического развития Грузинской ССР на долгосрочную перспективу

характеристик относительной важности (степени) отдельных целей. Для этой цели разработаны метод попарных сравнений, метод последовательных сравнений и др. На наш взгляд, определения приоритета целей лучше всего проводить путем введения весовых коэффициентов в пределах от 0 до 1. Наиболее важные цели принимают значение ближе к единице, а менее важные — ближе к нулю. В условиях программно-целевого подхода в планировании цели, заложенные в программах, принимают значение ближе к единице, а остальные внепрограммные цели — ближе к нулю.

Таким образом, формирование системы целей социально-экономического развития региона представляет собой важный этап в процессе составления прогнозов и планов на всех уровнях иерархии народного хозяйства. Правильное их формирование способствует повышению научной обоснованности народнохозяйственных планов и прогнозов, эффективному использованию ресурсов различного вида и тем самым повышает эффективность общественного производства. Формирование региональных целей увеличивает научный уровень территориальных планов и прогнозов и способствует оптимальному согласованию общесоюзных, отраслевых и территориальных интересов.

Представлена отделом экономических проблем научно-технического прогресса Института экономики и права АН ГССР

ნათელა შიოლაშვილი

ზაზის სანერგე მიწურნეობის განვითარება საბჭოთა საქართველოში (1921—1945 წწ.)

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამ დასაბამი მისცა პირველი მსოფლიო ომისა და მენშევიკების ბატონობის პერიოდში გაჩანაგებული სახალხო შეურნეობის აღდგენა-განვითარებას.

საქართველოს მიწსახკომმა, მისი შესაბამისი განყოფილებების ხაზით გაატარა რიგი პრაქტიკული ხასიათის ღონისძიებები მევენახეობის კატასტროფიული მდგომარეობის სალიკვიდაციოდ. მთავრობამ გამოყო დიდძალი კრედიტები, როგორც მევენახეობის კოოპერაციული გაერთიანებისათვის, ისე შევეხახე გლეხებისათვის. მიწოდებულ იქნა საჭირო შხამქიმიკატები, სეტყვის საწინააღმდეგო საშუალებები და ა. შ. მაგრამ, ვაზის დაავადება-ფილოქსერა ძთელი საშინელებით მიიწვედა წინ. საქართველოს მიწსახკომი აღნიშნული მდგომარეობიდან გამოსავალს ვაზის სანერგე შეურნეობის აღდგენა-განვითარებაში ხედავდა.

მიწსახკომმა თელავში ჩამოაყალიბა მევენახეობა-მეღვინეობის საცდელი სადგური რომელმაც წელიწადნახევარი იარსება. მან კახეთის თითქმის ყველა რაიონში გამოიკვლია ნიადაგები, შეადგინა სპეციალური რუქები, გააფართოვა სახელმწიფო სანერგე შეურნეობები ჩუმლაყში, კონდოლში და იყალთოში. მაგრამ, ჩატარებულ ღონისძიებათა ეფექტურობა უფრო ნაკლები იყო, ვიდრე ფილოქსერით მიყენებული ზიანი. მარტო კონდოლში, ახაშენში, ვეჯინში, ველისციხეში, წინანდალში, ვარდისუბანსა და სხვა სოფლებში, ფილოქსერისაგან დაზიანდა ვენახის 50 პროცენტი. უფრო მეტად დაზიანდა იყალთოს, რუისპირის, კურდღელაურის, ვაჩნაძინის, სანიორესა და ნაფარეულის ვენახები.

1922 წ. 2 ოქტომბერს ს. წინანდალში მოეწყო კახეთის მევენახეთა თათბირი, სადაც აღინიშნა, რომ თუ ფილოქსერას წინააღმდეგ მიღებული არ იქნებოდა გადამჭრელი ზომები, მომავალში იგი ვენახს გაანადგურებდა „გეომეტრიული პროგრესის გზით, რაც გამოიწვევდა ვენახის განადგურებას 6—7 წლის განმავლობაში“¹. ამიტომ, თათბირი საჭიროდ თვლიდა არა უგვიანეს 10 წლის განმავლობაში მთლიანად შეცვლილიყო ვენახის ფართობები ფილოქსერაგამძლე ამერიკული ვაზით. ამ მიზნით, საჭირო იყო ვენახების ყოველ წელს გაშენება — განახლება არანაკლებ 1,5 ათას ფართობზე.

სადედეები უნდა გაშენებულიყო იყალთოში 30, ჩუმლაყში — 50, დამარხიხოში — 100, კურდღელაურში — 40, ვაჩნაძინში — 30, გურჯაანში — 20, ბაკურციხეში — 40, კარდანახში — 40, ალაზნის გაღმა პირას — ყვარელ-ნაფარეულში — 40 დესეტინაზე².

¹ საქ. სსრ, ორცა, ფ. 288, აღწ. 1, საქ. 287, ფურ. 165.

² იქვე, ფურ. 168.

მიწსახკომთან არსებულ საცდელ საქმეთა ქვეგანყოფილებას ექვემდებარებოდა 12 სხვადასხვა კულტურულ-საცდელი სამეცნიერო დაწესებულება: საქარის საცდელი სადგური, აჯამეთის საცდელი მინდორი, ბათუმის ბოტანიკური ბაღი, ქართლის სახალხო მამული, ყარაიაზის საცდელი სადგური და სხვ.³

მართალია ყველა ეს საცდელი სადგური, მოცემულ პერიოდში, მნიშვნელოვან მუშაობას აწარმოებდა სანერგე მეურნეობის განვითარების მიმართულებით, მაგრამ ისინი არ წარმოადგენდა წმინდა მეცნიერულ-კვლევით ორგანიზაციებს. ამიტომ იყო, რომ წლების განმავლობაში ჯერ კიდევ ახალი ვენახების გაშენება წარმოებდა არა მეცნიერულად დასაბუთებული მითითების საფუძველზე, არამედ ხშირად ისევ დაუბუნელი ვაზით, ადგილობრივი ვაზის საძირეების შიხედვით, რამაც თავისი უარყოფითი დადი დაასვა 20-იანი წლების შეგენახეობას ჩვენს რესპუბლიკაში. 1921 — 1922 წწ. რესპუბლიკაში მხოლოდ 32,2 ჰექტარ ფართობზე იქნა მოწყობილი ამერიკული ვაზის სადედეები. მ. შ. სახელმწიფო მამულების ტრესტის ხაზით — 25,6 ჰექტარზე, კოოპერაციული ორგანიზაციების ხაზით — 3,3 ჰექტარზე, ხოლო სამაზრო აღმასკომის ხაზით — 3,3 ჰექტარზე. 1922 — 1923 წლებში კი სადედეები შეიქმნა 17,6 ჰექტარ ფართობზე, მ. შ. „სახმამტრესტის“ ხაზით — 9,9 ჰექტარზე, კოოპერაციული ორგანიზაციებისა და ამხანაგობის ხაზით — 3,5 ჰექტარზე და სამაზრო აღმასკომების ხაზით — 2,2 ჰექტარზე⁴.

ამერიკული ვაზის სადედეების ფართობის ზრდა, ნელი ტემპით, მაგრამ მაინც მიმდინარეობდა. ასე მაგ. 1923 — 24 წლებში მისი ფართობი გადიდა 32,8 ჰექტარით (მ. შ. „სახმამტრესტის“ ხაზით — 14,3 ჰა, კოოპერაციული ორგანიზაციების ხაზით — 10,9 ჰა და სამაზრო აღმასკომების ხაზით — 4,4, ხოლო კერძო პირების ხაზით — 2,2 ჰა), ხოლო 1924 — 1925 წლებში — 99,6 ჰექტარით (მ. შ. საქართველოს მიწსახკომის ხაზით — 4,4 ჰა, „სახმამტრესტის“ ხაზით — 62,8 ჰა, კოოპერაციული ორგანიზაციების ხაზით — 21,9 ჰა, სამაზრო აღმასკომების ხაზით — 3,3 ჰა, ხოლო კერძო პირების მხრივ — 3,2 ჰა)⁵.

აღსანიშნავია, რომ გარდა საზოგადოებრივი მეურნეობისა, ნამყენი ვაზის ფართო გავრცელებით დაინტერესებული იყვნენ თვით გლეხური ინდივიდუალური მეურნეობებიც. „სახმამტრესტის“ მევენახეობა-მელვინეობის განყოფილების ინსტრუქტორი ი. შოშიაშვილი 1926 წლის 24 მაისის თარიღით შედგენილ მოხსენებით ბარათში წერდა: „საზოგადოდ, კახეთის გლეხობა გატაცებით ეკიდება ვენახის აღდგენის საქმეს, განსაკუთრებით წინანდლის და შაშიანის რაიონი“⁶.

1925-1926 წლებში რესპუბლიკაში მოეწყო ვაზის ახალი სადედეები 114,3 ჰა ფართობზე (მ. შ. მიწსახკომის ხაზით — 4,4 ჰა, „სახმამტრესტის“ — 74,4 ჰა, კოოპერაციული ორგანიზაციების — 22,4 ჰა, სამაზრო აღმასკომის — 2,2 ჰა).

საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარი ა. გეგეჭკორი 1927 წელს წერდა: „ამერიკული ვაზის სანერგე უკანასკნელი 5 წლის (1923-1927 წწ.)

³ იქვე, საქ. 680, ფურ. 8.

⁴ 6. ალექსიძე, საძირე ვაზის სადედეებისა და ნამყენი ვაზით ვენახების გაშენება საქართველოში, თბ., 1956, გვ. 72.

⁵ საქ. სსრ ორცხა, ფ. 288, აღწ. 1, საქ. 1338, ფურ. 14.

⁶ საქ. სსრ ორცხა, ფ. 288, აღწ. 1, საქ. 1625, ფურ. 68.

5. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1984, № 2

განძვლობაში რესპუბლიკაში გაშენდა 183,6 ჰექტარ სივრცეზე, აგებულია 9 სათბური. 5 წლის განმავლობაში მიღებულია 9,8 მილიონი ნამყენი ვაზი, საზღვარგარეთიდან გამოწერილია 3,6 მილიონი მეტრი ლერწი. ჩვენი მიღწევები ამ დარგში მით უფრო მნიშვნელოვანია, პირდაპირ სარეკორდო ხასიათისაა. თუ გავიხსენებთ, რომ მთელს საქართველოში, გასაბჭოების დროს ვაზის ყველა სანერგეების საერთო სივრცე სულ — 14 დესეტინას შეადგენდა, საბჭოთა ხელისუფლებამ 7 წლის განმავლობაში 19-ჯერ მეტი გააკეთა, რაც ამ დარგში მანამდე ოდესმე გაკეთებულა⁷.

1926 წლის ბოლოსათვის, ვაზის სადედეების ფართობი საქართველოში არსებულ 25 პუნქტში შეადგენდა 253,2 ჰექტარს. აქედან: ჩუმლაყში — 43,5, ვაზისუბანში — 40, კონდოლში — 27,8, იყალთოში — 19,7 დამარჩინოში — 18,6, გურჯაანში — 14,6, წნორის წყალში — 14,2, აღიანში — 12,0 ჰექტარს და ა. შ.

თუ როგორ მიმდინარეობდა საქართველოში ვაზის სადედეების მშენებლობა ამას გვიჩვენებს შემდეგი მონაცემები (იხ. ცხრილი 1).

მოტანილი მონაცემებიდან ჩანს, რომ 1921-22 წლებში ვაზის სადედეებს აშენებდნენ: სახალხო მამულების ტრესტი, კოოპერაციული ორგანიზაციები და ამხანაგობები და ადგილობრივი სამაზრო აღმასკომები.

ცხრილი 1

ამერიკული ვაზის სადედეების მშენებლობა საქართველოს სსრ-ში 1921 — 1926 წწ. (ჰა)⁸.

მშენებელი ორგანიზაციები	წლები						სულ
	1921-22	1922-23	1923-24	1924-25	1925-26	1926-27	
საქ. სსრ მიწსახოპი	—	—	—	4,4	4,4	2,2	11,0
„სახამტრესტი“	25,6	9,9	15,3	62,8	14,3	17,5	205,5
კოოპერაციული ორგანიზაციები და ამხანაგობები	3,3	3,5	10,9	21,9	22,4	8,0	74,0
სამაზრო აღმასკომები	3,3	2,2	4,4	3,3	2,2	2,2	17,6
კერძო პირები	—	—	2,2	3,2	10,2	15,4	31,7
სულ	32,8	17,6	32,8	95,6	114,3	45,3	328,8

ხოლო შემდეგ წლებში, ვაზის სადედეებს აშენებდნენ, ერთის მხრივ, თვით სოფლის მეურნეობის მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატი და, მეორეს მხრივ, კერძო მევენახე გლეხები. 1923 წლამდე რესპუბლიკაში უკვე მოწყობილი იყო ახალი სადედეები 50 ჰექტარამდე, მომდევნო პერიოდში კი ამ მიმართულებით უფრო ფართო მუშაობა გაიშალა. ასე მაგ.: 1923 წ. სოფ. ურიათუბანში (ვაზისუბანი) გაიხსნა მეორე სადედური, რომელსაც კახეთის მევენა-

⁷ ა. გეგეჭკორი, „საქართველოს სოფლის მეურნეობა ოქტომბრის რევოლუციის 10 წლის თავზე“, ვაზ. „კომუნისტი“, 1927, № 253.

⁸ საქ. სსრ ორცხა, ფ. 288, აღწ. 1, საქ. 2740, ფურ.

ხეობის საცდელი სადგური ეწოდა. 1921 წელს შეიქმნა სასოფლო-სამეურნეო მანქანა-იარაღების გამომცდელი სადგური და სხვა. 1931 წ. კი თბილისში დაარსდა მევენახეობა-მელღინეობის ინსტიტუტი, რითაც უკვე საძირკველი ჩაეყარა საქართველოს მევენახეობა-მელღინეობის აღდგენას და შეიქმნა ყველა პირობა მეცნიერულ-კვლევითი მუშაობის გასაშლელად.

ვენახის მთლიანი ფართობი 1913 წელს არსებული 45000 ჰექტარიდან 1920 წ. 30 ათას ჰექტარამდე შემცირდა. ხოლო, 1924-25 წლებში მან მხოლოდ 34.260 ჰა შეადგინა. ე. ი. ომამდელ პერიოდთან შედარებით შემცირდა 10.740 ჰექტარით, ანუ დაახლოებით 20 პროცენტით. ვენახის სანერგე მეურნეობამ კი არა თუ აღადგინა ომამდელი დონე, არამედ გადაჭარბა კიდევ. საქართველოს სსრ მიწსაჯგომის მევენახეობა-მელღინეობის ინსპექტორი ვ. ბიბილაშვილი, აღწერდა რა რესპუბლიკის მევენახეობის მდგომარეობას, 1927 წლის 18 მაისს წერდა, რომ ფილოქსერაგამძლე ვაზის ფართობის გაშენება საქართველოში სულ უფრო ზრდას განიცდის, უკანასკნელ წლებში მან 1701 ჰექტარი შეადგინა, ხოლო მომავალში მისი ფართობი უფრო გაიზრდება.

საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობის განვითარების პირველი ხუთწლიანი გეგმა, სოფლის მეურნეობის მაპროფილებელი დარგებიდან, განსაკუთრებულ ადგილს უთმობდა რესპუბლიკაში მევენახეობის განვითარებას. 1928-1931 წლებში გეგმით გათვალისწინებული იყო ახალი ვენახის გაშენება 10.758 ჰექტარ ფართობზე (მ. შ. 1928-1929 წწ. — 1471 ჰა, 1929-30 წ. — 1.888 ჰა, 1930-31 წ. — 2.160 ჰა, 1931-32 წ. — 2.491 ჰა და 1932-33 წ. — 2.748 ჰა). იმავე პერიოდში, ნამყენის საერთო რაოდენობას უნდა შეედგინა 135.247 ათასი ცალი, რომელთაგან სათბურებში გატარებული იქნებოდა 101.433 ათასი ცალი, ანუ 75%, ხოლო დანარჩენი 25% უშუალოდ მიღებული იქნებოდა ნიადაგში.

თუ საბჭოთამდელ საქართველოში ფილოქსერაგამძლე ნამყენი ვაზით გაშენებული ვენახების ხვედრითი წონა ყველაზე მაღალი იყო იმერეთში, იგი უდრიდა 80%-ს (რაჭა-ლეჩხუმში — 30%, ქართლში — 1%, კახეთში — 0,9%, ხოლო დანარჩენ რაიონებში — 3%), პირველი ხუთწლედის შემდეგ ამ მხრივ მდგომარეობა საფუძვლიანად შეიცვალა. კერძოდ, კახეთის რაიონებში ასეთ ვენახებს უნდა დაეკავებინა 70%. საკუთრივ ეს გეგმა ითვალისწინებდა ამერიკული ვაზის სადღედეების მოწყობას 215 ჰა ფართობზე (მ. შ. 1928-29 წწ. — 70, 1929-30 წწ. — 50, 1930-31 წ. — 40, 1931-32 წ. — 30 და 1932-33 წ. — 25 ჰა). ხუთწლედის დასაწყისში ამ სადღედეებს უნდა მიეცა 2.820 ათასი მეტი ლერწი, ხუთწლედის ბოლოს კი — 10.675 ათასი მეტრი. მთლიანად ხუთწლედში კი 35.355 ათასი მეტრი. მაგრამ, ვინაიდან იგი ვერ დააკმაყოფილებდა მოთხოვნილებას, ნავარაუდევო იყო ლერწის შემოტანა ხუთწლედში 27 მლნ მეტრის ოდენობით. ხუთწლედის დასაწყისში სულ 18 სათბური იყო, ხუთწლედში კი ნავარაუდევო იყო 23 ახალი სათბურის მოწყობა, რომელიც ხაცვლად 5.264 ათასისა, მოგვეცემდა 13.400 ათას ცალ ნამყენს⁹. აღნიშნულ საქმეშათა შესრულება ბუნებრივია დიდ შრომასა და გარჯას მოითხოვდა. ხუთწლედში სახელმწიფო სათბურების მოსაწყობად მარტო კაპიტალდაბანდებათა თანხა გამოიყო 725 ათასი მანეთი (მ. შ. პირველი წლისათვის — (ათასი მან.) 255, მეორე წლისათვის — 175, მესამესათვის — 125, მეოთხესათვის —

⁹ საქ. სსრ სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტის არქივი, საქ. 29, ფურ. 30.

100 და მეხუთე 1932 წლისათვის — 100¹⁰). მაგრამ, ხუთწლიანი გეგმის შესრულება, როგორც მთლიანად მევენახეობის განვითარებას, ისე ვაზის სანერგე მეურნეობის მოწყობის მხრივ, არაღამაკმაყოფილებლად მიმდინარეობდა.

განსაკუთრებით ნელი ტემპით მიმდინარეობდა, მოცემულ პერიოდში, ამერიკული ვაზის სადედეების მოწყობის საქმე. თუ 1927-28 წ. გაშენდა 344 ჰექტარი სადედე, 1928-29 წ. მისი გაშენება მთლიანად შეწყდა 1929-30 წ. კი გაშენდა 250 ჰექტარ ფართობზე.

პირველი ხუთწლედის მთელ მანძილზე ვენახების აღდგენისა და განვითარების შემადგერხებელი მიზეზი იყო „კვლავ დასარგავი მასალის სიმცირე და ნაძყენის დამზადების სიძნელე... ამ დაბრკოლებათა გადალახვა, იმიტომ ძნელდებოდა, რომ სოფლის მეურნეობისა და კერძოდ მევენახეობის კოლექტივიზაცია საქართველოში ერთობ ნელა მიმდინარეობდა“¹¹.

პირველი ხუთწლედის ბოლოს ამერიკული ვაზის სადედეების ფართობმა რესპუბლიკაში შეადგინა სულ 416,4 ჰექტარი, ხოლო ლერწის გამოსავლიანობამ 14.800 ათას მეტრს მიაღწია, დაიშენა სულ 7.850 ათასი ცალი და მიღებულ იქნა 1-ლი ხარისხის ნაძყენი 1.520 ათასი ცალის ოდენობით.

მეორე ხუთწლიანი გეგმით ვენახის მთლიანი ფართობი 1933 წ. არსებულ 39 ათასი ჰექტრიდან უნდა გადიდებულიყო 60 ათას ჰექტრამდე.

ამ უდიდესი პერსპექტივების განხორციელებისათვის სრულიად შეუფერებელ მდგომარეობაში იყო ამერიკული ვაზის სადედე და სანერგე მეურნეობა. ამერიკული ვაზის ლერწი (რქა) სრულიად არ იყო საკმარისი სამცნობ მასალად. საქართველოს მევენახეობის ზემოაღნიშნული ტემპით განვითარებისათვის საჭირო იყო დაახლოებით 2.000 ჰექტარი ამერიკული ვაზის სადედე და ეს მაშინ თუ ერთ ჰექტარზე მივიღებდით 40-50 ათას მეტრ სამცნობლად ვარგის ლერწს, ე. ი. თუ სულ მთელი პროდუქცია მიაღწევდა 80-100 მილიონ მეტრს. ამ ხანებში კი ამერიკული ვაზის სადედეებიდან მიიღებოდა 7-8 მილიონი მეტრი ამერიკული ვაზის ლერწი. ე. ი. მოთხოვნილებაზე 10—15-ჯერ ნაკლები¹².

ამ საქმეში გარდატეხის მიღწევისა და მევენახეობის რაოდენობრივი და ხარისხობრივი მაჩვენებლების შემდგომი ზრდის უზრუნველსაყოფად, რესპუბლიკის სახკომსაბჭოს დადგენილებით, 1933 წლის შემოდგომაზე გასაშენებელი ვენახების გეგმა საბჭოთა მეურნეობებში 2.000 ჰა ფართობზე განისაზღვრა, ხოლო ვაზის სადედეების ფართობი — 293 ჰა-ზე. მაგრამ ეს გეგმა არ შესრულდა. თუ 1931 წ. რესპუბლიკაში გაშენდა სულ 1.584 ჰა ახალი ვენახი (მ. შ. საბჭოთა მეურნეობებში — 559 ჰა, კოლმეურნეობებში — 437 ჰა და ინდივიდუალურ მეურნეობებში — 588 ჰა), ხოლო 1932 წელს 1186 ჰა (მ. შ. საბჭოთა მეურნეობებში — 456 ჰა, კოლმეურნეობებში — 222 ჰა და ინდივიდუალურ მეურნეობებში — 508 ჰა), 1933 წელს ფაქტიურად გაშენებულ იქნა 1193 ჰექტარი ვენახი (მ. შ. საბჭოთა მეურნეობებში — 282 ჰა, კოლმეურნეობებში — 355 ჰა ინდივიდუალურ მეურნეობებში — 556 ჰა).

ახალი ვენახების გაშენებასთან ერთად, წყობიდან გამოდიოდა ფილოქსერით დაავადებული და მოზერებული, რის გამოც ვენახების ზრდამ 1933 წელს

¹⁰ საქ. სსრ ორცა, ფ. 288, აღწ. 1, საქ. 3259, ფურ. 50.

¹¹ ნ. იაშვილი, მევენახეობის განვითარების დინამიკა საქართველოს სსრ-ში, ეფე, 1955, გვ. 67.

¹² იქვე, გვ. 74.

შეადგინა არა 1193 ჰექტარი, არამედ 402 ჰექტარი. მთლიანად რესპუბლიკაში კი მისმა ფართობმა შეადგინა 39.494 ჰა, ნაცვლად 1932 წ. 39.092 ჰექტარისა. ამავე დროს, თუ 1931 წელს ამერიკული ვაზის სადედე გაშენებული იყო 40 ჰექტარ ფართობზე, 1933 წელს გაშენდა 178 ჰექტარზე¹³.

1933 წლის 29 დეკემბერს საქართველოს სსრ მიწსახკომმა დასახა ღონისძიება რათა 1934 წელს ამერიკული ვაზის სადედეების ფართობი აყვანილიყო 800 ჰექტარამდე, რასაც ყოველწლიურად უნდა უზრუნველყო ნაშენი მასალით 7.000 ჰა ვენახის გაშენება. მაგრამ, ამერიკული ვაზის სადედეების გაშენება ერთობ ნელი ტემპით მიმდინარეობდა. სულ საქართველოში 1933 წლისათვის იგი გაიზარდა 201,23 ჰექტარით (მ. შ. აღმოსავლეთ საქართველოში — 13,73 ჰექტარით), ხოლო 1934 წ. მისმა ზრდამ შეადგინა მხოლოდ 41,47 ჰექტარი (მ. შ. აღმოსავლეთ საქართველოში — 29,23 და დასავლეთ საქართველოში — 12,24 ჰა)¹⁴.

ვენახებისა და ამერიკული ვაზის ნარგავების გაჯანსაღების მიზნით, საქართველოს სსრ მიწსახკომის 1936 წლის 23 იანვრის დადგენილებით „სამტრესტს“ ნება დაერთო ამოეძიკვა მის სისტემაში შემავალ საბჭოთა მეურნეობებში არსებული არარენტაბელური (გადაბერებული და ფილოქსერიით დაავადებული) ვენახები: წინანდლის საბჭოთა მეურნეობაში — 11,72 ჰა; მუკუშნის საბჭოთა მეურნეობაში — 2,85 ჰა; ყვარლის საბჭოთა მეურნეობაში — 7,6 ჰა; ვიაურარხში — 3,25 ჰა; მუხრანში — 7,48 ჰა; ვაჭირში — 26,9 ჰა; ვარციხეში — 2,31 ჰა; თერჯოლის დამზადების წერტში — 4,88 ჰა; არგვეთის საბჭოთა მეურნეობაში — 26,98 ჰა; სულ — 69,76 ჰექტარი. იქვე მითითებული იყო, რომ გაუქმებული ვენახების ნაკვეთებიდან ამორჩეულიყო ვარგისი ნაშენი და იგი გამოეყენებინათ დარჩენილი ვენახების შესავსებად.

როგორც ვხედავთ, მევენახეობისა და საკუთრივ სანერგე მეურნეობების განვითარების მიზნით, რესპუბლიკაში გაიშალა სათანადო მუშაობა, მაგრამ იგი მაინც არ აკმაყოფილებდა მოთხოვნილებას, რადგან მიღებული ღონისძიებები არ იყო საკმარისი.

გაითვალისწინა რა ეს მდგომარეობა, სსრკ სახკომსაბჭომ და საკ. კბ (ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა 1936 წლის 28 ივლისს მიიღეს ისტორიული დადგენილება საქართველოში მევენახეობისა და ხარისხოვანი შეღვინეობის განვითარების თაობაზე. ამ დადგენილებით ვენახის მთლიანი ფართობი ჩვენს რესპუბლიკაში ყველა სექტორის მიხედვით 1940 წლისათვის აყვანილი უნდა ყოფილიყო 60 ათას ჰექტარამდე. ამ მიზნით, 1936-1940 წლებში უნდა გაშენებულიყო 28 ათასი ჰექტარი ვენახი. ამერიკული ვაზის სადედეთა ფართობი 1936 წლის 757 ჰექტარიდან 1937 წლისათვის უნდა გადიდებულიყო 1057 ჰექტარამდე. ამასთან, ჰექტარ სრულმოსავლიანი პლანტაციიდან უნდა მიეღოთ არანაკლებ—42 ათასი ცალი ფილოქსერაგამძლე ვაზის სტანდარტული (120 სანტიმეტრიანი) ლერწი. დადგენილებით 1937-40 წწ. კოლმეურნეობებში უნდა აგებულიყო 120 სათბურთი 48 მლნ ცალი ნერგის გამტარუნარიანობით¹⁵.

მართალია მეურნეობები სთანადო ზომებს იღებდნენ ვაზის სანერგე მეურნეობის გასაუმჯობესებლად, მაგრამ ნაშენის მიღების გეგმები მაინც არ სრულ-

¹³ შურ. „საქ. სოც. მეურნეობა“, 1933, № 12, გვ. 43—44.

¹⁴ საქ. სსრ ორცსა, ფ. 288, აღწ. 1, საქ. 3319, ფურ. 7.

¹⁵ გაზ. „კომუნისტი“, 1936, § № 176.

დებოდა. კერძოდ, 1937 წ. ნამყენის მიღების გეგმა შესრულდა 87%-ით, ლერწის გამოსავლიანობამ, ნაცვლად გეგმით გათვალისწინებული 59 პროცენტისა, შეადგინა 23 პროცენტი, რაც უმთავრესად აიხსნებოდა საფრანგეთიდან მიღებული დაბალი ხარისხის სანამყენე მასალით, ასევე არ შესრულდა ამერიკული ვაზის სადღეღების გეგმაც, მაგალითად, 3,44 ჰა. სადღეღებში მიღებული იქნა სულ 98,8 ათასი მეტრი ლერწი, ნაცვლად გეგმით გათვალისწინებული 107,2 ათასი მეტრისა. თუ ნამყენი ლერწის საგეგმო თვითღირებულება ითვალისწინებდა 1,08 კაპ. მან ფაქტიურად შეადგინა 2 მანეთი, ე. ი. 92%-ით მეტი¹⁶.

1938 წლისათვის რესპუბლიკაში ვაზის სადღეღების ფართობი რეგიონების მიხედვით ასე გამოიყურებოდა (იხ. ცხრილი 2).

მოტანილი მონაცემებიდან ჩანს, რომ 1938 წლისათვის ამერიკული ვაზის სადღეღებს ყველაზე დიდი ფართობი ეკავა იმერეთში (31,5%), მეორე ადგილი ეკავა კახეთს (29,1%), ხოლო მესამე ადგილი ბორჩალო-ლუქსემბურგის რაიონებს (20,9%). ასევე, მოსავლიანი სადღეღების მხრივაც პირველი ადგილი იმერეთს, მეორე კახეთს და მესამე ბორჩალო-ლუქსემბურგს ეკავა. რაც შეეხება საზოგადოებრივ მეურნეობას, ამ მხრივ პირველი ადგილი ეკავა კოლმეურ-

ცხრილი 2

ამერიკული ვაზის სადღეღების ფართობი რესპუბლიკაში რეგიონების მიხედვით 1938 წ. ჰა¹⁷

№№	მევენახეობის რაიონების დასახელება	სულ			სექტორების მიხედვით		
		ფართობი	მისი ხედილობითი წილი %	სრულმოსავლიანი ფართობები	კოლმეურნობები	საბჭოთა მეურნეობები	სხვა საზოგადოებრივი ორგანიზაციები
1	კახეთი	294,34	29,1	157,1	203,46	78,61	12,27
2	ვარკეთილი-კახეთი	26,15	2,6	0,25	26,09	—	0,06
3	ბორჩალო-ლუქსემბურგი	212,13	20,9	190,7	45,39	162,89	3,85
4	ქართლი და სამხრეთ ოსეთი	31,75	3,1	13,42	28,31	2,44	—
5	იმერეთი	319,28	31,5	99,07	259,94	51,07	8,27
6	რაჭა-ლეჩხუმი	18,39	1,8	5,66	17,92	—	0,87
7	გურია და აჭარა	20,89	2,1	1,53	20,04	0,45	0,34
8	სამეგრელო	59,63	5,3	33,54	51,27	—	2,36
9	აფხაზეთი	36,24	3,6	22,74	13,5	22,74	—
	სულ	1013,2	100	523,9	665,92	319,2	28,08

¹⁶ „სამტრესტის“ საუწყებო არქივი, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 2260, ფურ. 19.

¹⁷ ს. ჩოლოყაშვილი, ი. რ. ცხილაძე, საქართველოს მევენახეობა და მისი განვითარების პერსპექტივები, თბ., 1939, გვ. 41,

ნეობებს (665,92 ჰა); მეორე საბჭოთა მეურნეობებს (319,2%) და მესამე სხვა საზოგადოებრივ ორგანიზაციებს (28,08 ჰა).

მესამე ხუთწლიანი გეგმა ითვალისწინებდა ახალი ნაძევი ვენახის გაშენებას 2.505 ჰექტარ ფართობზე (მ. შ. 1938 წ. — 3.510, 1939 წ. — 3.600, 1940 წ. — 5.200, 1941 წ. — 6.230 და 1942 წ. — 6.510 ჰა). სულ მესამე ხუთწლიელში, გეგმით მიღებული უნდა ყოფილიყო 274.588 ათასი ცალი ნაძევი ვაზი (მ. შ. 1938 წ. — 37.560; 1939 წ. — 37.079; 1940 წ. — 52.755; 1941 წ. — 56.808 და 1942 წ. — 90.390 ათასი ცალი). ამასთან, სანერგეებში პირველხარისხოვანი ლერწის გამოსავლიანობა უნდა გადიდებულიყო 50 პროცენტით, ნაცვლად 1935—1936 წლების 30%-ისა, ხოლო სათბურების გადიდება ნავარაუდები იყო 575,7 ჰექტარამდე¹⁸.

1939 წლის 25 იანვარს, საქართველოს სახკომსაბჭომ განიხილა რა მევენახეობის განვითარების საკითხი, აღნიშნა, რომ ვენახის სანერგე მეურნეობაში რესპუბლიკას გააჩნია მნიშვნელოვანი წარმატებები. კერძოდ, 1938 წელს აშენდა ვაზის 28 ახალი სათბური. მაგრამ, ამერიკული ვაზის ლერწის დამზადება შესრულებულ იქნა მხოლოდ 86,4%-ით. (მ. შ. კოლმეურნეობებში — 101,8%-ით, ხოლო საბჭოთა მეურნეობებში — 75,3%). რაც შეეხება სათბურებში პირველხარისხოვანი ნაძევის გამოსავლიანობას, მისი გეგმა ნაცვლად 40%-სა შესრულებულ იქნა 41,6 პროცენტით¹⁹.

მიუხედავად ზოგიერთი ნაკლოვანებებისა, ვაზის სანერგე მეურნეობა თანდათან ფეხზე დგებოდა და გარკვეულ წარმატებებსაც აღწევდა. ამის საუკეთესო დადასტურება იყო 1939 წელს რივი კოლმეურნეობათა მიერ სსრ კავშირის სასოფლო-სამეურნეო გამოფენაზე მონაწილეობის უფლების მოპოვება.

რესპუბლიკაში მევენახეობისა და საკუთრივ ვაზის სანერგე მეურნეობის განვითარების საქმეში, დიდი როლი შეასრულეს სსრ კავშირის სახკომსაბჭოს და საკ. კ პ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის 1940 წლის 25 აპრილისა და 15 ოქტომბრის დადგენილებამ. ამ დადგენილებებით რესპუბლიკაში, 1944 წლისათვის, ვენახის ფართობი უნდა გადიდებულიყო 80 ათას ჰექტარამდე, რისთვისაც 1940—1944 წწ. უნდა გაშენებულიყო 31.870 ჰა ახალი ვენახი (მ. შ. 1940 წ. — 5.400 ჰა, 1941 წ. — 6.230 ჰა, 1942 წ. — 6.510 ჰა, 1943 წ. — 6.800 ჰა და 1944 წ. — 6.930 ჰა).

ვაზის სანერგეთა ფართობი უნდა გადიდებულიყო 205 ჰექტარით, ისე რომ 1944 წლის გაზაფხულისათვის მათი საერთო ფართობი აყვანილიყო 575 ჰექტარამდე²⁰.

1940 წლის ვენახების რესპუბლიკური აღწერის შედეგად გამოირკვა, რომ ამ წელს რესპუბლიკის კოლმეურნეობებში გაცილებით მეტი (200%) ამერიკული ვაზის სადგე იყო გაშენებული, ვიდრე საბჭოთა მეურნეობებში, რაც საკოლმეურნეო მშენებლობის გაქანებით და ამ საქმეში კოლმეურნეობების დაინტერესებით უნდა აიხსნას. 1940 წლის ბოლოსთვის საქართველოს კოლ-

¹⁸ საქ. სსრ სახალხო მეურნეობის საბჭოს არქივი, ფ. 4, აღწ. 1, საქ. 133 ფურ. 80.

¹⁹ საქ. სსრ ორცხა, ფ. 600, აღწ. 1, საქ. 352, ფურ. 22—23.

²⁰ გაზ. „კომუნისტი“, 1944, № 98.

მეურნეობებსა და საბჭოთა მეურნეობებში ვაზის სანერგე მეურნეობას მისდევდა სულ 677 მეურნეობა. აქედან, 669 კოლმეურნეობა და 8 სახელმწიფო მეურნეობა.

ყველაზე მეტი სანერგე მეურნეობა მდებარეობდა ორჯონიკიძის რაიონში (76), ზესტაფონში (56), ცაგერში (47), ჩხარში (42), გურჯაანში (26), თელავში (26) და ა. შ.

1940 წელს ვაზის ახალი სანერგეები ყველაზე მეტი რაოდენობით გაშენდა გურჯაანის (38,9 ჰა), ზესტაფონის (27,81 ჰა), თელავის (25,81 ჰა) და ყვარლის (23,83 ჰა) რაიონებში²¹.

ყოველივე ეს იმის დამადასტურებელია, რომ ჩვენს რესპუბლიკაში ძძლავრი ტემპით ვითარდებოდა მევენახეობა და მაშასადამე მტკიცე საფუძველი ეყრებოდა ვაზის სანერგე მეურნეობას, მაგრამ მისი ზრდა შეაჩერა დიდმა სამამულო ომმა.

სამამულო ომის პერიოდში, მუშახელის, შხამ-ქიმიკატების, აპარატურისა და სხვა საშუალებების ნაკლებობის გამო ვენახებსა და ამერიკული ვაზის სადედეებში დროულად და ხარისხიანად არ ტარდებოდა ძირითადი აგროტექნიკური ღონისძიებანი, რის შედეგად ილუპებოდა ეს ძვირფასი ნარგავები. მაგალითად, ყვარლის რაიონში დაიღუპა 114 ჰა ვენახი, თელავის რაიონში — 134, მცხეთის — 100, ჩხარის — 270, ბოლნისის — 150, გორის რაიონში 79 ჰექტარი და ა. შ.²²

თუ რა კატასტროფულ მდგომარეობამდე იყო მისული ვაზის სანერგე მეურნეობა რესპუბლიკაში ამ პერიოდისათვის გვიჩვენებს ცხრილი 3.

მოტანილი ცხრილიდან ჩანს, რომ თუ ომამდე რესპუბლიკის ვაზის სანერგე მეურნეობებში ძილებულ იქნა სულ 48.706 ათასი ცალი ნამყენი, ომის პირველ წლებშივე იგი 2,5-ჯერ შემცირდა. 1943 წელს კი შემცირებამ ასტრონომიულ ციფრს მიაღწია, 1940 წელთან შედარებით იგი დაეცა 60-ჯერ და მეტად.

ცხრილი 3

ვაზის სანერგე მეურნეობის განვითარება საქართველოს სსრ-ში 1940—1944 წლებში²³

წლები	ნამყენის რაოდენობა (ათ. ცალ.)	მ. შორის სათბურებში მიღებული ნამყენი	ნაყოფის მომცემი სადედეების ფართობი (ჰა)	ჰექტარზე მიღებული ფილოქსერავამძლე საძირე მასალა (ათას ცალ.)	სულ სადედეებში მიღებული მასალა (ათ. ცალ.)
1940	48.706	24.300	293.0	24.0	7067.8
1941	19.444	—	169.0	23.4	3962.2
1942	19.400	—	—	არ მიუღიათ	—
1943	800	—	165.8	8.3	1480.0
1944	2.378	—	238.4	12.3	2949.0

²¹ ვენახების 1940 წლის სრულად-საკავშირო აღწერის შედეგები საქართველოს სსრ-ში, თბ., 1941, გვ. 63.

²² „სამტრესტის“ საუწყებო არქივი, ფ. 1, აღწ. 1, საქ. 3056, ფურ. 68.

²³ საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის ფონდი № 110, გვ. 2—31.

1944 წელს კი მიღებული ნამყენის რაოდენობამ შეადგინა 2.378 ათასი ცალი, ე. ი. ომამდელ პერიოდთან შედარებით ერთიორად და მეტად ნაკლები. საბურთებში ნამყენის წარმოება მთლიანად შეწყდა.

თუ 1940 წელს ნამყენის მომცემი სადედეების ფართობი უდრიდა 293 ჰექტარს, 1941 წელს მან შეადგინა 169 ჰექტარი, 1943 წ. — 165, ხოლო 1944 წელს — 238,4 ჰექტარი.

1940 წელს ჰექტარ ფართობზე მიღებულ იქნა 24 ათასი ცალი ფილოქსერა-გამძლე საძირე, 1943 წელს იგი შემცირდა 8,3 ათასამდე, ანუ თითქმის სამჯერ, ხოლო 1944 წელს შეადგინა 12,3 ათასი ცალი.

სულ სადედეებში ომამდე 7 მლნ ცალზე მეტი საძირე იწარმოებოდა, 1944 წელს კი იგი შემცირდა 2.949 ათას ცალამდე, ანუ 2,3-ჯერ.

საერთოდ, ომის პერიოდში საფუძველი გამოეთხარა მევენახეობის სწრაფ განვითარებას, რის შედეგადაც არა მარტო ვაზის სანერგე მეურნეობა მოიშალა, არამედ მკვეთრად დაზიანდა ვაზის ძველი ნარგავობა — იგი თანდათან გამოდიოდა წყობიდან.

Н. Ш. ШИОЛАШВИЛИ

РАЗВИТИЕ САЖЕНЦЕВОГО ХОЗЯЙСТВА ВИНОВАРНЫХ ЛОЗ В ГРУЗИИ (1921—1945 гг.)

Резюме

Установление Советской власти в Грузии положило начало восстановлению и развитию разрушенного народного хозяйства. Комитет земледелия Грузии соответствующими отделами провел ряд мероприятий практического характера по ликвидации катастрофического положения в виноградарстве и его саженцевом хозяйстве.

К концу первой пятилетки маточники американской лозы составили 416,4 га, а привито было 1520 шт.

По плану второй пятилетки общая площадь виноградников должна была увеличиться до 60 тыс. га, но этот план не был выполнен.

Наркомсовет СССР и ЦК ВКП(б) 28 июля 1936 г. приняли историческое Постановление о развитии в Грузии виноградарства и качественного виноделия: к 1940 г. общая площадь виноградников в республике должна была составить по всем секторам около 60 тыс. га. Площадь маточников американской лозы должна была возрасти до 1057 га.

Третий пятилетний план предусматривал разведение новой лозы на площади в 2505 га. Должны были получить 274 588 тыс. шт. привитой лозы.

В развитии саженцевого хозяйства лозы большую роль сыграли Постановления Наркомсовета СССР и ЦК ВКП(б) от 25 апреля и 15 октября 1940 г. Согласно им площадь питомников следовало увеличить до 205 га, так что к 1944 г. их общая площадь должна была составить 575 га, но их выполнение было прервано Великой Отечественной войной.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სოციალისტური ეკონომიკის გამოცდილების განზოგადებისა და ეკონომიკური აზრის ისტორიის განყოფილებამ

ს ა მ ა რ თ ა ლ ი

კოზა ჭახუაძე

სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპის ცნებისათვის

მომწიფებული სოციალიზმის პირობებში სამართლის პრინციპების მნიშვნელობა განსაკუთრებით იზრდება. ამის მიზეზი, უპირველეს ყოვლისა, არის ის, რომ მთელი სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი ცხოვრების¹ სამართლებრივი საფუძვლის სულ უფრო მეტად განმტკიცება მოითხოვს კანონმდებლობის და მართლმსაჯულების წარმმართველი საწყისების გაშლა-გაფართოებას, მათი უნივერსალობისა და იმპერატიულობის ამღლებას. კანონისა და სამართლის ავტორიტეტი, ეს, უმთავრესად, მათში ჩაქსოვილი ძირითადი იდეების ავტორიტეტი.

სამართლის პრინციპებში გაცილებით უფრო მეტად, ვიდრე სხვა სამართლებრივ ინსტიტუტებში, ძელავდება სამართლის კლასობრივი შინაარსი, გამოსჭვივის მისი სოციალურ-ზნეობრივი ბუნება. სამართლის პრინციპებში ყველაზე უფრო თვალსაჩინოდ ჩანს სოციალისტური სამართლებრივი სისტემის უპირატესობა ბურჟუაზიულთნ შედარებით, რაც მსოფლიოს ორი სისტემის იდეოლოგიური დაპირისპირების დღევანდელ პირობებში განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იქნის.²

ამიტომ, სოციალისტური სამართლის, კერძოდ, კი სისხლის სამართლის პრინციპის ცნების განსაზღვრა, ამ ცნების შინაარსის გარკვევა, მისი ფუნქციონისა და მნიშვნელობის დადგენა, სამართლებრივი რეგულირების მექანიზმში დიდი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობის საკითხია.

ამ ნაშრომში ჩვენ შევეხებით სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპს, რომელიც საბჭოური სისხლის სამართლის ერთ-ერთი ძირითადი პრინციპია.

იმ სისხლისსამართლებრივ სასჯელთა ქმედითობის ამღლების ამოცანა, რომლებიც თავისუფლების აღკვეთასთან არ არის დაკავშირებული, რაც გთვალისწინებულია საბჭოთა კავშირის უმღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1982 წ. 26 ივნისის ბრძანებულებით „სისხლის სამართლის და შრომაგასწორებითი კანონმდებლობის შემდგომი სრულყოფისათვის“³ უნდა გადაიჭრას სასჯელის ინდივიდუალიზაციის საფუძველზე ახალი სისხლისსამართლებრივი კანონმდებლობით დადგენილ ფარგლებში. ამ შეთხვევაში განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დავუთმოთ სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპის მნიშვნელობას, სამართლებრივი რეგულირების სისტემაში მისი ადგილის თეორიულ გააზრებასაც და პრაქტიკაში ამ პრინციპის განუხრებლ დაცვასაც.

სასჯელის ინდივიდუალიზაციას, როგორც სამართლის მნიშვნელოვან პრინციპს, ყოველთვის ექცეოდა სერიოზული ყურადღება. ამ პრინციპის აზრი თა-

¹ იხ. Материалы XXVI съезда КПСС, 1981, с. 146.

² Материалы Пленума ЦК КПСС, 14—15 июня 1983 г., М., 1983, с. 7.

³ იხ. Ведомости Верховного Совета СССР, 1982, № 30, с. 572.

ვის დროზე გამოხატა კ. მარქსმა: «Если понятие преступления предполагает наказание, то действительное преступление предполагает определенную меру наказания⁴».

სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპს დიდ მნიშვნელობას აძლევდა ვ. ი. ლენინი. როცა საბჭოთა სახელმწიფოს დეკრეტებს ამზადებდა ან რედაქციას უკეთებდა, იგი სავალდებულოდ თვლიდა მიეთითებია სხვადასხვა სისხლისსამართლებრივ სასჯელთა გამოყენების შესაძლებლობაზე ჩანადენის საზოგადოებრივი საშიშროებისა და დამნაშავეის პიროვნების შესაბამისად.

მაგალითად, ფ. ძეგინისკისადმი 1917 წ. 7 დეკემბერს გაგზავნილ ბარათში, რომელშიც ეხებოდა კონტრრევოლუციონერებისა და შესაბოტაჟეების წინააღმდეგ ბრძოლის დეკრეტს, ვ. ი. ლენინი წერდა: «Лица, виновные в неисполнении настоящего закона... наказываются денежным штрафом до 5000 руб. за каждое уклонение, тюрьмой до 1 года или отправкой на фронт, смотря по степени вины.⁵»

უთითებდა რა იმის აუცილებლობაზე, რომ განსაზღვრული ყოფილიყო თვითეთელი თანამდებობის პირის ზუსტი პასუხისმგებლობა, ვ. ი. ლენინი მნიშვნელოვან პირობად თვლიდა, რათა «Ответственность... была совершенно точно и индивидуально установлена.⁶»

სასჯელის ინდივიდუალიზაციის ლენინური იდეა საფუძვლად უდევს სასჯელის ინდივიდუალიზაციის საკანონმდებლო პრინციპს და თანამიმდევრულად ტარდება ცხოვრებაში საბჭოთა სახელმწიფოს არსებობის პირველივე დღიდან.

მაგალითად, 1919 წლის „რსფსრ-ის სისხლის სამართლის სახელმძღვანელო საწყისებში“, რომელიც შეიცავდა საბჭოური სისხლის სამართლის ზოგადი ნაწილის კოდიფიცირებულ ნორმებს, მითითებული იყო, რომ „დანაშაულის ჩამდენზე ზემოქმედების ზომების განსაზღვრისას სასამართლო აფასებს თვითონ დამნაშავეის და მის მიერ ჩადენილი დანაშაულის საზოგადოებისათვის საშიშროების ხარისხსა და ხასიათს (თვისებას)“ (პ. 11).

პირველ საბჭოურ სისხლის სამართლის კოდექსში (რსფსრ-ის 1922 წ. სსკ) სასჯელის ინდივიდუალიზაციის დებულება აისახა 24-ე მუხლში, სადაც ნათქვამია, რომ „სასჯელის ზომების განსაზღვრის დროს მხედველობაში მიიღება თვითონ დამნაშავეისა და ჩადენილი დანაშაულის საშიშროების ხარისხი და ხასიათი. ამის დასადგენად უნდა შესწავლილი იქნეს ჩადენილი დანაშაულის ვითარება, გამორკვეული იქნეს დამნაშავეის პიროვნება, რამდენადაც ეს გამოვლინდა მის მიერ ჩადენილ დანაშაულში და მის მოტივებში და რამდენადაც შესაძლებელია ამის გარკვევა დამნაშავეის ცხოვრების წესისა და წარსულის საფუძველზე, აგრეთვე უნდა დადგინდეს, თუ რამდენად არღვევს თვითონ დანაშაული დროისა და ადგილის მოცემულ პირობებში საზოგადოებრივი უსაფრთხოების საფუძველებს“.

ინდივიდუალური მიდგომის აუცილებლობა სასჯელის კონკრეტული ზომის განსაზღვრისას, ხაზგასმული იყო აგრეთვე პირველი სრულიად საკავშირო სისხლის სამართლის კანონითაც. მაგალითად, საბჭოთა კავშირისა და მოკავში-

⁴ Маркс К. Энгельс Ф., Соч. т. I., с. 124.

⁵ Ленин В. И. Полн. собр. соч., т. 35, с. 157.

⁶ Там же. т. 45, с. 153.

რე რესპუბლიკების სისხლის სამართლის 1924 წლის კანონმდებლობის საწყისების 30-ე მუხლი ადგენდა, რომ „სასამართლოს მიერ სოციალური დაცვის ღონისძიებების განსაზღვრის დროს მხედველობაში მიიღება დამნაშავეისა და მის მიერ ჩადენილი დანაშაულის საშიშროების ხარისხი და ხასიათი, დამნაშავეის პიროვნება, დანაშაულის მოტივები, აგრეთვე ის გარემოებაც, თუ რამდენად საზოგადოებრივად საშიშია თვითონ დანაშაული ადგილისა და დროის მოცემულ პირობებში“.

სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპი აისახა აგრეთვე სხვა საკანონმდებლო აქტებშიც, კერძოდ, რსფსრ-ის 1926 წლის სისხლის სამართლის კოდექსში (მ. 45) და სხვა მოკავშირე რესპუბლიკების სისხლის სამართლის კოდექსებშიც.

ამჟამად ეს პრინციპი ფიქსირებულია საბჭოთა კავშირისა და მოკავშირე რესპუბლიკების სისხლის სამართლის კანონმდებლობის საფუძვლების 32-ე მუხლში, რომელიც განსაზღვრავს სასჯელის დანიშვნის ზოგად საწყისებს. შესაბამისი დებულება გვხვდება ყველა მოკავშირე რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კოდექსში (რსფსრ-ის სსკ-ის 37-ე მუხ. საქართველოს სსრ სსკ-ის 37-ე მუხ.).

სასამართლო ორგანოების პრაქტიკულ საქმიანობაში სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპის დაცვის აუცილებლობაზე არაერთხელ მიუთითა საბჭოთა კავშირის უმაღლესი სასამართლოს პლენუმმა თავის სახელმძღვანელო დადგენილებებში.⁷

სასჯელის ინდივიდუალიზაციის იდეის დამუშავება სისხლის სამართლის მეცნიერებაში კარგა ხნის წინათ დაიწყო. რევოლუციამდელ რუსულ იურიდიულ ლიტერატურაში ეს პრინციპი ჩამოაყალიბა ჯერ კიდევ ს. ბარშევმა, რომელიც წერდა იმ საშუალებათა შორის არსებულ განსხვავებებზე, დანაშაულთა დასასჯელად რომ გამოიყენება. „აქედან ირკვევა, — აღნიშნავდა იგი, — რომ ეს საშუალებები არ უნდა გამოიყენონ განურჩევლად, რომ ყოველთვის, როცა საქმე ეხება დამნაშავეისათვის სასჯელის განსაზღვრას, მათგან ზუსტი წინდახედულებით უნდა შევარჩიოთ სწორედ ის, რომელიც ყველაზე მეტად შეესაბამება ჩადენილ დანაშაულს“.⁸

სასჯელის განსაზღვრისას ინდივიდუალურ მიდგომას ვხვდებით ჩვენ ცნობილ რევოლუციამდელ რუს იურისტთან ნ. ტაგანცევთანაც, რომელიც წერდა, რომ „...დასჯით ღონისძიებებს უნდა ჰქონდეთ ყოველი ცალკეული ქმედობის თავისებურებების მიმართ გამოყენების თვისება. ამ თვალსაზრისით დასჯით ღონისძიებებს უნდა ჰქონდეთ დანაწილების, დაყოფის უნარი, უნდა ჰქონდეთ ინდივიდუალიზირების თვისება“.⁹

⁷ იხ., მაგალითად, საბჭოთა კავშირის უმაღლესი სასამართლოს პლენუმის დადგენილება „სასამართლოების მიერ სისხლის სამართლის სასჯელის გამოყენების პრაქტიკისათვის“, 1962 წ. 31 ივლისის დადგენილება „სასამართლოების მიერ სისხლის სამართლის სასჯელის გამოყენებისას ზოგიერთი ნაკლოვანების გამო“, 1966 წ. 26 აგვისტოს დადგენილება „დანაშაულობის წინააღმდეგ ბრძოლაში სასამართლო ორგანოების საქმიანობის გაუმჯობესებისათვის“. ნახ. აგრეთვე 1979 წ. 29 ივნისის დადგენილება „სასამართლოების მიერ სასჯელის დანიშვნის ზოგადი საწყისების გამოყენების პრაქტიკისათვის“.

⁸ С. Баршев. О мере наказания. М., 1840, с. 1.

⁹ Н. С. Таганцев, Лекции по русскому уголовному праву, Часть Общая. Вып. III, СПб., 1890, с. 1216.

ერთ-ერთი პირველი ავტორი, ვინც საბჭოურ იურიდიულ ლიტერატურაში ამ საკითხს დაწვრილებით შეეხო, იყო ა. უჩილენკო.¹⁰ კვლევა-ძიება ამ სფეროში გააგრძელეს სხვა საბჭოურმა კრიმინალისტებმაც, მაგრამ დღემდე სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრობლემა არ კარგავს თავის აქტუალობას არც თეორიაში და არც სასამართლო პრაქტიკაში.

მაგალითად, საბჭოურ იურიდიულ ლიტერატურაში არ არის ერთიანი აზრი სასჯელის ინდივიდუალობის პრინციპის და მისი კრიტერიუმების საკითხზე ავტორთა უმრავლესობა¹¹ ემხრობა ი. კარპეცის მიერ ნათლად ჩამოყალიბებულ დებულებას: „სასჯელის ინდივიდუალიზაცია საბჭოურ სისხლის სამართალში — ეს არის პრინციპი, რომლის მიხედვით მხედველობაში მიიღება ჩადენილი დანაშაულის საზოგადოებრივი საშიშროების ხასიათი და ხარისხი, დამნაშავეს პიროვნება, დამამძიმებელი და შემამსუბუქებელი გარემოებანი, პრინციპი, რომელიც შესაძლებლობას გვაძლევს დასჯის მეშვეობით საბოლოო ანგარიშით შევძლოთ დამნაშავეს აღზრდა და გამოსწორება, აგრეთვე თავიდან ავიცილოთ ახალი დანაშაულის ჩადენა მსჯავრდებულისა და სხვების მხრიდან“.¹²

თითქმის ანალოგიურ განსაზღვრებას გვთავაზობენ ნ. კუზნეცოვა და ბ. კურინოვი: „სასჯელის ინდივიდუალიზაციად იწოდება სასამართლოს მიერ დამნაშავეისათვის სასჯელის კონკრეტული ზომის განსაზღვრა, რაც ხორციელდება კანონისა და მოსამართლეთა სოციალისტური მართლშეგნების საფუძველზე და ემყარება დამნაშავეისა და მისი ქმედობის საზოგადოებრივი საშიშროების ხარისხს“.¹³

ვ. ბარტნოვსკაია, მაგალითად, სასჯელის ინდივიდუალიზაციის არსს ხედავს სასჯელის მისადაგებაში. (в приспособлении) პიროვნებისადმი, „როგორც ხერხის ყველაზე უფრო ზუსტი ზემოქმედებისა მასზე“¹⁴. მთლიანობაში მოტანილი ეს განსაზღვრებები დამარწმუნებელია. მაგრამ, იზადება კითხვა, რამდენად სრულად და ზუსტად ასახავენ ისინი გამოსაკვლევ პრინციპის შინაარსს.

სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპის არსი და თვით მისი არსებობაც კი დამოკიდებულია სასჯელის სოციალურ-პოლიტიკურ შინაარსსა და მის მიზნებზე, რომლებიც მიღებულია ამა თუ იმ სამართლებრივ სისტემაში, მაგალითად, თუკი სასჯელს სახელმწიფო იყენებს მხოლოდ სამაგიეროს მიზლის იარაღად, დასჯის საშუალებად ჩადენილი დანაშაულისათვის და მას დანიშნავს დამნაშავეს პიროვნების მხედველობაში მიუღებლად, არ ისახავს

¹⁰ А. А. Жижиленко, Очерки по общему учению о наказании, II — 2. 1923, с. 69—70.

¹¹ об. Браинин Я. М., Уголовный закон и его применение, М., 1976, с. 198; Загородников Н. М. Принципы Советского Социалистического права, «Сов. гос. и право», 1966, № 5, с. 73—74.

¹² Карпец И. И., Индивидуализация наказания в советском уголовном праве, М., 1961, с. 10.

¹³ Кузнецова Н. Ф., Куринов Б. А., Отягчающие и смягчающие обстоятельства учитываемые при определении меры наказания В кн. Применение наказания по советскому уголовному праву. М., 1958, с. 92.

¹⁴ Бартоновская В. Г., Индивидуализация наказания как одно из средств обеспечения его эффективности. В кн. Преступность и его предупреждение, Л., 1971, с. 144.

მიზნად მის გამოსწორებას და რესოციალიზაციას, მაშინ სასჯელის ინდივიდუალიზაციაზე ლაპარაკიც კი არ შეიძლება. სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპი წარმოადგენს სასჯელის გამოყენების თავისებურ გარანტიას მისი დანიშნულების შესაბამისად. ამიტომაც, მისი განსაზღვრისას უნდა დავეყრდნოთ სასჯელის სოციალურ ფუნქციებს და იმ მიზნებს, რომლებსაც ის ისახავს.

„საფუძვლებს“ მე-20 მუხლში, სადაც განსაზღვრულია სასჯელის მიზნები, ნათქვამია, რომ „სასჯელი როდია მხოლოდ დასჯა ჩადენილი დანაშაულისათვის, არამედ მიზნად ისახავს აგრეთვე გამოსწოროს და ხელახლა აღზარდოს მსჯავრდებულნი შრომისადმი პატიოსანი დამოკიდებულების, კანონთა ზუსტად შესრულების, სოციალისტური საერთო ცხოვრების წესებისადმი პატივისცემის სულისკვეთებით, აგრეთვე აცდენილ იქნეს ახალ დანაშაულთა ჩადენა როგორც მსჯავრდებულთა, ისე სხვა პირთა მიერ.

სასჯელის მიზანი არ არის ფიზიკური ტანჯვის მიყენება ან ადამიანის ღირსების დაპყრობა“. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სისხლის სამართლის სასჯელი დაენიშნება დამნაშავეს მარტო ქმედობისთვის კი არა, რაც მიზნად ისახავს დარღვეული უფლების აღდგენას სოციალურ სინამდვილეში და საზოგადოებრივ შეგნებაში დანაშაულის ჩადენით წარმოშობილი უსიამოვნო გრძნობის დაკმაყოფილებას, სასჯელი დაენიშნება მას აგრეთვე იმისათვის, რათა სისხლის-სამართლებრივი ზემოქმედების მეშვეობით შესცვალოს პიროვნებათა სოციალური თვისება, თავიდან ავიცილოთ საზოგადოებრივად საშიში ქმედებების ჩადენის შესაძლებლობა ამ დამნაშავესაგანაც და სხვებისაგანაც.¹⁵

სწორედ ის ორი მომენტი, რომ სასჯელი დაინიშნება ქმედობისათვის და პიროვნებისათვის, უნდა გვქონდეს მხედველობაში სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპის განსაზღვრისას. როგორც სწორად შენიშნავდა თ. წერეთელი, სასჯელის ინდივიდუალიზაცია გულისხმობს, უპირველეს ყოვლისა, დანაშაულის სიმძიმისა და დამნაშავეს საზოგადოებრივი საშიშროების თანაზომიერი და სამართლიანი სასჯელის დანიშვნას. ამავე დროს, აუცილებელია დამნაშავესათვის ისეთი სასჯელის დანიშვნა, რომელიც მაქსიმალურად უზრუნველყოფს სასჯელის მიზნების განხორციელებას.¹⁶

თუ განვიხილავთ სასჯელის ინდივიდუალიზაციის ზემოთ მოყვანილ განსაზღვრებებს მოცემული კუთხით, შეიძლება ითქვას, რომ მათში აქცენტი გადატანილია ან საქმის გარემოებებზე, რომლებიც შეეხება დანაშაულსა და დამნაშავეს (ნ. კუზნეცოვა, ბ. კურინოვი) ან სასჯელის მიზნების მიღწევაზე (ვ. ბარტნოვსკაია). ყველაზე უფრო მისაღები იმ თვალსაზრისით მაინც ი. კარპეცის განსაზღვრება ჩანს, რამდენადაც მასში არ გვხვდება აღნიშნული ცალმხრივობა; მაგრამ ამასთანავე, ჩემი აზრით, იგი საკმაო სიზუსტით არ ასახავს სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპის შინაარსს. ეს, უპირველეს ყოვლისა, იმაში ვლინდება, რომ ამ განსაზღვრებაში ჩამოთვლილია ყველა ის გარემოება, რომლებითაც უნდა იხელმძღვანელოს სასამართლომ სასჯელის დანიშვნისას: დანაშაულის საზოგადოებრივი საშიშროების ხასიათი და ხარისხი, დამნაშავეს პიროვნება, დამამძიმებელი და შემამსუბუქებელი გარემოებანი

¹⁵ იხ. Никифоров Б. С. Наказание и его цели. «Советское государства и право» 1981, №9, с. 70.

¹⁶ იხ. საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის კომენტარები, თბ., 1976, გვ. 211—212.

და არაფერია ნათქვამი იმაზე, რომ ყოველივე ეს აუცილებელია სამართლიანი და მიზანშეწონილი სასჯელის დანიშვნისათვის. ერთი სიტყვით, საქმე ეხება სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპის რეალიზაციის საშუალებებს და არა თვითონ ამ პრინციპს. შემდეგ, აღნიშნული გარემოებების მხედველობაში მიღება სასჯელის დანიშვნის დროს, როგორც აღნიშნავს ავტორი, მსჯავრდებულის არა მარტო გამოსწორებისა და ხელახლა აღზრდის საშუალებას გვაძლევს, ეს ხელს გვიწყობს აგრეთვე, ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში ხსენებულ მიზანს მივადწინოთ მაქსიმალურად ეფექტური და რაციონალური საშუალებებითაც.

ზემოთქმულის საფუძველზე, სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპი, ეფიქრობთ, შემდეგნაირად განისაზღვროს:

„სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპი გულისხმობს მსჯავრდებულისათვის ისეთი სამართლიანი სასჯელის დანიშვნას, რომელიც შეესაბამება დანაშაულის სიმძიმესა და დამნაშავეს პიროვნებას, მოახდენს მსჯავრდებულზე ყველაზე უფრო ეფექტურ ზემოქმედებას და მაქსიმალურად შეუწყობს ხელს სასჯელის მიზნების მიღწევას“.

სასჯელის ინდივიდუალიზაციის არსის ასეთი გაგება შესაძლებლობას მოგვცემს, უპირველეს ყოვლისა, უფრო ღრმად ჩავწვდეთ მის შინაარსს, სპეციფიკას; მეორეც, ასეთ შემთხვევაში გამორიცხულია სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპის გაიგივების შესაძლებლობა სასჯელის დანიშვნის ზოგად საწყისებთან და ხელს შეგვიწყობს ზუსტად ვაგვიჩინოთ ერთმანეთისაგან სასჯელის ინდივიდუალიზაცია საბჭოური სისხლის სამართლის სხვა მომიჯნავე პრინციპებისაგან, როგორცაა, მაგალითად, სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაცია და დანაშაულის სიმძიმესთან სასჯელის პროპორციულობის, თანაზომიერების პრინციპი.

ზოგიერთი ავტორი ექვეყნეშ აყენებს სასჯელის ინდივიდუალიზაციისა და სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის პრინციპის ერთდროულად არსებობის აუცილებლობას და ამტკიცებს, რომ რამდენადაც სასჯელის ინდივიდუალიზაცია „მთლიანად სისხლის სამართალს კი არა, მის მხოლოდ ერთ ნაწილს ახასიათებს, საბჭოური სისხლის სამართლის პრინციპად მთლიანად სასჯელის ინდივიდუალიზაციის ნაცვლად სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაცია უნდა ვიგულისხმოთ“¹⁷.

ამ დებულების დასაბუთება ჩვენ არ მიგვაჩნია მთლად დამარწმუნებლად, რამდენადაც არც სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაციას, არც სხვა რომელიმე პრინციპს არ შეუძლია დაახასიათოს მთელი სისხლის სამართალი. ეს შეუძლია მხოლოდ პრინციპების მთელ სისტემას ერთად აღებულს. თვითონ საკითხის დაყენება კი ყურადღების ღირსია. ვინაიდან სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაციისა და სასჯელის ინდივიდუალიზაციის ინსტიტუტები ერთმანეთს ენათესავენ, შეიძლება არც კი იყოს იმის აუცილებლობა, რომ შევინარჩუნოთ ორივე ეს პრინციპი სამართლის დამოუკიდებელ პრინციპებად?

მაშინ, როცა სისხლის სამართლის მეცნიერებაში არ იყო განსხვავება „სისხლისსამართლებრივ პასუხისმგებლობასა“ და „სასჯელს“ შორის, როცა დასჯა გაიგივებული იყო სისხლისსამართლებრივ პასუხისმგებლობასთან ანდა

¹⁷ იხ. Поленев Г. Ф., Поленев Н. Г., О принципе индивидуализации наказания, «Известия АН Казахской ССР», Серия общественных наук, 1980, № 1, с. 66—67.

ითვლებოდა მისი რელიზაციის ერთადერთ ფორმად,¹⁸ ხოლო, მეორე მხრივ, არც კანონმდებლობა და სამართალდამოყენებითი პრაქტიკა ავლენდა ზუსტ ზღვარს მათ შორის, სადასრუტით ბუნებრივი იყო, რომ სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაციის განსხვავების საკითხი სისხლის-სამართლებრივი სასჯელის ინდივიდუალიზაციისაგან არ დგებოდა.

თანამედროვე პირობებში, განვითარებული სოციალისტური საზოგადოების ეკოქაში, როცა იცვლება დანაშაულობასთან და სხვა სამართალდარღვევებთან ბრძოლის ფორმები და მეთოდები, როცა მკვეთრად გაიზარდა საზოგადოებრიობის როლი საბჭოთა სახელმწიფოს სისხლის სამართლის პოლიტიკის რელიზაციაში, პასუხისმგებლობის ფორმების და მათი ინდივიდუალიზაციის საკითხი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს და შემდგომად ვითარდება კანონმდებლობასა და სამართალდაცვის ორგანოების პრაქტიკულ საქმიანობაში.

ამის ნათელ დადასტურებას წარმოადგენს მოქმედი საბჭოური კანონმდებლობა, რომელიც დამნაშავეს მიმართ ისეთი საშუალებების გამოყენების ფართო შესაძლებლობას ქმნის, რომლებიც არ არის დაკავშირებული სასჯელის დანიშვნასთან. ამ საშუალებებს შეიძლება მივაკუთვნოთ, მაგალითად, არასრულწლოვანის მიმართ აღმზრდელობითი ხასიათის იძულებითი ღონისძიების გამოყენება (საფუძვლების მე-10 მ); სამართალდამრღვევის ადმინისტრაციულ პასუხისმგებაში მიცემა, საქმის ამხანაგური სასამართლოსათვის გადაცემა, პირის გადაცემა საზოგადოებრივი ორგანიზაციის, შრომითი კოლექტივის თავდებობაში (საფუძვლების 43-ე მ. და ა. შ.).

ყოველთვის, როცა წინასწარ გამოძიებაში ან სამსჯავრო სხდომაზე წყდება საკითხი, გამოიყენონ თუ არა სისხლის სამართლის სასჯელი იმის მიმართ, ვინც სისხლის სამართლის კანონით გათვალისწინებული მოქმედება ჩაიდინა, ხდება პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაცია. მაგრამ შეიძლება თუ არა აქედან გავაკეთოთ დასკვნა, რომ სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაცია იმანენტურად გულისხმობს, თავის თავში შეიცავს სასჯელის ინდივიდუალიზაციასაც? ვფიქრობთ, რომ არა. სასჯელის ინდივიდუალიზაციას ყოველთვის წინ უსწრებს პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაცია. პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაცია სასჯელის ინდივიდუალიზაციის წინამძღვარია, რომელიც განსაზღვრავს, თუ „რა ზომით უნდა აგოს სუბიექტმა პასუხი სახელმწიფოს ან საზოგადოების წინაშე ჩადენილი სამართალდარღვევის, ბრალეულის და დასჯადი მოქმედებისათვის?“¹⁹ და თუკი პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაცია განსაზღვრავს პასუხისმგებლობის ფორმას, მოცულობას კონკრეტული საზოგადოებრივად საშიში მოქმედებისათვის, სასჯელის ინდივიდუალიზაცია განსაზღვრავს სასჯელის სახეს და ზომას საქმის გარემოებებისა და დამნაშავეს პიროვნების შესაბამისად.²⁰ სასჯელის ინდი-

¹⁸ დაწვრილებით სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობისა და სასჯელის ცნებებზე, მათ, თანაფარდობაზე იხ. Багрий-Шахметов А. В. Уголовная ответственность и наказания, Минск, 1976; Прохоров В. С. Курс Советского уголовного права, Л., 1981, т. 5, с. 497—523.

¹⁹ Карпец И. И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве, М., 1961, с. 28.

²⁰ ი. კარპეცი, რომელსაც სწორი პოზიცია უჭირავს „სასჯელის ინდივიდუალიზაციის“ და „პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაციის“ გამიჯვნის საკითხში, ამავე დროს ერთგვარად აფართოებს პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაციის შინაარსს, როცა ამტკიცებს, რომ სისხლის-

ვიდუალიზაციის პრინციპი მოქმედებას იწყებს მხოლოდ მაშინ, როცა სისხლის-სამართლებრივი პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაციის შედეგად გაირკვევა, რომ ჩადენილი ქმედობისათვის ინდივიდის მიმართ უნდა გამოვიყენოთ მხოლოდ სასჯელი და არა სახელმწიფოებრივი იძულების სხვა ღონისძიება.

ამრიგად, სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაციის და სისხლის სამართლის სასჯელის ინდივიდუალიზაციის განსხვავება მდგომარეობს იმაში, რომ ისინი მიმდინარეობენ სხვადასხვა დონეზე და შეიძლება ჰქონდეთ სხვადასხვაგვარი პროცესუალური გაფორმება. სხვა მხრივ ისინი ერთმანეთს ემთხვევიან. კერძოდ, მათთვის უცვლელი და საერთოა ის, რომ საჭიროა ინდივიდუალური მიდგომა ჩადენილი დანაშაულის მიმართ სახელმწიფოებრივი რეაგირების სიმწვავის განსაზღვრის დროს დანაშაულის სიმძიმისა და დამნაშავეს პიროვნების თანაბარზომიერების დაცვით; ასევე საერთოა მართვის ზოგადი და კერძო პრევენციის მიზნებიც. სისხლის-სამართლებრივი პასუხისმგებლობისა და სასჯელის ინდივიდუალიზაციის შორის საერთოა ის, რომ მათი რეალიზება ხდება პასუხისმგებლობის ერთიანი დიფერენცირებული ფორმების ფარგლებში, რაც დადგენილია კანონმდებლის მიერ დასახული სისხლისსამართლებრივი პოლიტიკის შესაბამისად.

ამიტომაც არ არის შემთხვევითი, რომ ბოლო დროს საბჭოურ იურდიულ ლიტერატურაში სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაცია და სასჯელის ინდივიდუალიზაცია ერთად მოიხსენიება სისხლის სამართლის სხვა პრინციპების ჩამოთვლისას.²¹ ეს ფაქტი ამტკიცებს იმას, რომ ამ ორ პრინციპს შორის არის საერთოც და განსხვავებაც. რაც მიგვანიშნებს თითოეული მათგანის დამოუკიდებელ მნიშვნელობაზე სისხლის სამართალში.

სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპთან ძალიან ახლოს დგას სასჯელსა და დანაშაულის სიმძიმეს შორის არსებული თანაბარზომიერების, ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, პროპორციულობის პრინციპი. ამ პრინციპის არსი ის არის, რომ, რაც უფრო მძიმე დანაშაულია ჩადენილი, მით უფრო მძიმე სასჯელი უნდა ემუქრებოდეს დამნაშავეს. სასჯელის ინდივიდუალიზაციის პრინციპს შეაქვს მნიშვნელოვანი კორექტივი ხსენებული პრინციპის შინაარსში: კონკრეტული სასჯელი მარტო დანაშაულის სიმძიმის მიხედვით კი არ უნდა დაინიშნოს, სასჯელის ზომის განსაზღვრისას მხედველობაში უნდა იქნეს ძილებული აგრეთვე დამნაშავეს პიროვნებაც. ამავე დროს სასჯელის

სამართლებრივი პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზირება ნიშნავს „დანაშაულებრივი ქმედობის სწორად დაკვალიფიცირებას, საქმის მასალების ყოველმხრივ, სრულ და ობიექტურ გამოკვლევას...“ (იქვე). დანაშაულის კვალიფიკაცია არ მიეკუთვნება სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაციას, იგი წინ უძღვის ინდივიდუალიზაციას და ადგენს ქმედობის ზუსტ შესაბამისობას დანაშაულის შემადგენლობის ნიშნებთან ისე, რომ სრულიად არ ეხება საქმის კონკრეტულ გარემოებებს, რომლებსაც მნიშვნელობა აქვთ სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობისა და სასჯელის ინდივიდუალიზაციისათვის (იხ. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. М., 1972, с. 7—8). რაც შეეხება საქმის მასალების ყოველმხრივ სრულ და ობიექტურ გამოკვლევას, ყველაფერი ეს წარმოადგენს აუცილებელ პირობას, გარანტიას, სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის სწორი ინდივიდუალიზაციისათვის, მაგრამ არ ასახავს ამ ცნების შინაარსს, მის არსს.

²¹ იხ. Кригер Г. А., Принципы Советского уголовного права — в кн. Демократия и право развитого социалистического общества, М., 1975, с. 356, Васильев Н. В. Советское уголовное право, Часть общая. М., 1982, с. 25.

6. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1984, № 2

ინდივიდუალიზაციის პრინციპი მიზნად ისახავს სასჯელის ისეთი ზომის განსაზღვრას, რომელიც მაქსიმალურად შეუწყობს ხელს სასჯელის მიზნების განხორციელებას, იქნება დამნაშავეზე ზემოქმედების ყველაზე უფრო კარგი საშუალება.

К. А. КАМХАДЗЕ

О ПРИНЦИПЕ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ НАКАЗАНИЯ

Резюме

Сущность принципа индивидуализации наказания зависит от социально-политического его содержания и целей, принятых в той или иной правовой системе. Поэтому при его определении следует прежде всего исходить из социальных функций наказания и целей, которые оно перед собой ставит.

По советскому уголовному праву наказание назначается виновным лицам не только «за» содеянное, но и «для» того, чтобы посредством уголовно-правового воздействия изменить их социальные свойства, предупредить возможность совершения общественно опасных действий как со стороны преступников, так и со стороны других лиц.

Если существующие определения индивидуализации наказания рассмотреть под данным углом зрения, то можно заметить, что в них акцент переносится либо на обстоятельства дела, относящиеся к преступлению и к преступнику, либо на достижение целей наказания.

Исходя из этого, приводится новое определение принципа индивидуализации наказания, которое по мнению автора лишено такой односторонности и более точно отражает суть данного принципа:

«Принцип индивидуализации наказания заключается в назначении осужденному справедливому наказанию соразмерно тяжести преступления и общественной опасности личности, которое являлось бы наиболее эффективным средством воздействия на него и максимально способствовало бы достижению целей наказания».

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
 აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტი-
 ტუტის სისხლის სამართლისა და კრიმინოლო-
 გიის განყოფილებამ

თეორიული გამოკვლევა

მოქალაქის უფლებებისა და თავისუფლებების საკითხისათვის სკანდინავიის ქვეყნებში

ადამიანის უფლებების პრობლემა, თანამედროვე იდეოლოგიური ბრძოლის ცენტრშია. ისეთი კატეგორიები, როგორცაა დემოკრატია, თავისუფლება, საზოგადოებრივი პროგრესი, საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ხასიათი ოდითგანვე იყო მწვავე იდეოლოგიური ბრძოლის საგანი.

როგორც ამხ. კ. უ. ჩერნენკო აღნიშნავს, ბურჟუაზიული იდეოლოგიები და პროპაგანდისტები ყოველნაირად ნიღბავენ ბურჟუაზიული დემოკრატიის არსს, რომელიც მშრომელ ადამიანს რეალური უფლებებისა და თავისუფლებების გარეშე ტოვებს. ისინი ცდილობენ წარმოგვიდგინონ იმპერიალიზმი როგორც დემოკრატიის, სიკეთისა და სამართლიანობის ქომაგი¹.

მოქალაქეთა უფლებებისა და თავისუფლებების ინსტიტუტი სკანდინავიის ქვეყნებში, საბჭოთა იურდიული ლიტერატურაში პრაქტიკულად შეუსწავლელია. საკითხები, რომლებიც ეხება პიროვნების სამართლებრივ მდგომარეობას ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში, დღემდე გაშუქებულია არსებითად მსხვილი კაპიტალისტური სახელმწიფოების მაგალითზე. მხოლოდ რამოდენიმე შრომაში ძღვნილი ევროპის მცირე, მათ რიცხვში სკანდინავიის ქვეყნების, ეკონომიკური, პოლიტიკური და სამართლებრივი განვითარების თავისებურებათა დახასიათებისადმი.² ამავე დროს, დღემდე ჩვენს ლიტერატურაში არ არსებობს მონოგრაფიული გამოკვლევა, რომელშიც გაანალიზებული იქნებოდა მოქალაქეთა სამართლებრივი სტატუსი სკანდინავიაში, მათი უფლებებისა და თავისუფლებების სისტემა, მათი სპეციფიკა და. ა. შ.

შეეცია, დანია, ნორვეგია³, მათი პოლიტიკური და სამართლებრივი ინსტიტუტები თანამედროვე ეტაპზე ბურჟუაზიული მეცნიერების დიდი ინტერესის საგანია. თავის მხრივ, ეს ინტერესი გამოწვეულია ბურჟუაზიული ავტორების მისწრაფებით წარმოგვიდგინონ სკანდინავიის ქვეყნების მშრომელთა ცხოვრების შედარებით მაღალი დონე კაპიტალიზმის განვითარების „ბუნებრივ“ შედეგად. ისინი ცდილობენ დაამტკიცონ, თითქოს სკანდინავია წარმოადგენს ე. წ.

¹ К. У. Черненко. КПСС и права человека. М., АПН, 1982, с. 3.

² об. Могунова М. Е. Скандинавские государства: центральные органы власти М., Юриздат, 1975; Тимашкова О. К. Скандинавская социал-демократия на современном этапе. М., Наука, 1978; Шишкина В. И., Шишкин С. Н. Теория и практика современной скандинавской социал-демократии., М., МГУ, 1980 г.

³ თუმცა სკანდინავიის ქვეყნებს ეკუთვნის ისლანდიც, მაგრამ მისი ეკონომიკური და პოლიტიკური სისტემის თავისებურება, სამართლებრივი ინსტიტუტების სპეციფიკა აძნელებს შედარებით — სამართლებრივ ანალიზს.

პოლიგონს, სადაც ტარდება განსაზღვრული სოციალური და სახელმწიფო-სამართლებრივი ექსპერიმენტი, რომლის მიზანია დაამტკიცოს, რომ კაპიტალიზმში არ არის განწირული და რომ მას აქვს მომავლი.⁴

ბურჟუაზიული მეცნიერები და პოლიტიკოსები, მემარჯვენე სოციალ-დემოკრატები ცდილობენ დანერგონ მშრომელთა შეგნებაში მითი ე. წ. „განსაკუთრებულ სკანდინავიურ სოციალიზმზე“, „სკანდინავიურ განსაკუთრებულობაზე“. ასე მაგალითად, ფრანგი იურისტი მ. პრელო, რ. ფიუზიესს წიგნის წინასიტყვაობაში წერს, რომ სკანდინავია წარმოადგენს „სამყაროს იმ ნაწილს, სადაც პოლიტიკური წონასწორობა, სოციალური პროგრესი და ეკონომიკური გაფურჩქნა სრულყოფას აღწევს“⁵.

ამიტომ ვასაგებია, თუ რაოდენ დიდი თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს სკანდინავიის რეგიონში ე. წ. „სახელმწიფო წყობილების ჭეშმარიტი დემოკრატიზმისა და პიროვნების აბსოლუტური თავისუფლების“ შესახებ ბურჟუაზიული კონფერენციების აბოლოგეტური ხასიათის მხილებას.

სკკპ ცენტრალური კომიტეტის 1983 წლის ივნისის პლენუმზე აღნიშნული იყო. „რაც შეეხება კაპიტალიზმის სამყაროს, ჩვენ ამ საზოგადოებრივი სისტემის საყოველთაო კრიზისის მნიშვნელოვანი გაღრმავების მოწმენი ვართ. სულ უფრო კარგავენ ეფექტიანობას მეთოდები, რომელთა მეშვეობით კაპიტალიზმი ახერხებდა შედარებით სტაბილურ დონეზე შეენარჩუნებინა თავისი განვითარება ომისშემდგომ პერიოდში“⁶.

სანამ უშუალოდ განვიხილავდეთ სკანდინავიის ქვეყნების მოქალაქეთა უფლებებსა და თავისუფლებებს, მათს სისტემას, საჭიროა მოკლედ მაინც შევხვით ამ რეგიონის ზოგიერთ თავისებურებას, სამართლებრივი ინსტიტუტების თეორიულ ბაზას. საინტერესოა, თუ როგორ არის განმარტებული ამ ქვეყნების წამყვანი იურისტებისა და პოლიტოლოგების შრომებში სოციალიზმის, თავისუფლებისა და თანასწორობის ცნებები.

სკანდინავიის ქვეყნების არსებითი თავისებურებები მოკლედ შეიძლება ჩამოვყალიბოთ შემდეგი ოთხი პუნქტის სახით:

პირველ რიგში, ეს არის სკანდინავიის ქვეყნების ადგილი მსოფლიო ეკონომიკაში, რამაც მათს სახელმწიფოებრივ რეგულირებას განსაზღვრული მიმართულება მისცა;

შედარებით მშვიდი, შინაგანი განვითარება მნიშვნელოვანი ეკონომიკური და სოციალური კრიზისების გარეშე (რაც განსაკუთრებულად დამახასიათებელია შვეციისათვის). ამ თავისებურებამ განაპირობა ამ ქვეყნების ეკონომიკური ციკლის ჩამოყალიბება, სახელმწიფო-მონოპოლისტური საკუთრების წარმოშობის პირობები და მისი მასშტაბები.

ხანგრძლივი მშვიდობიანი პერიოდი, ომების გარეშე, რამაც გამოიციხა ამ ქვეყნების ეკონომიკის სამხედრო-სამრეწველო რელსებზე გადასვლა;

დაბოლოს, მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ფაქტორი-სახელმწიფო ხელი-სუფლების აპარატში სოციალ-დემოკრატების წამყვანი როლი, რომელთა პოლი-

⁴ A. Capasso, *Socialismo i Svezia. Origini, programma, realita*, Milano 1966.

⁵ R. Fusilier, *Les monarchies parlementaires. Etude sur les systemes de gouvernement* (Suede, Norvege, Danemark, Belgique, Pays-Bas, Luxemburg). Preface de Marcel. Prelot-P. 1960, p. 17).

⁶ საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის მასალები, 1983 წლის 14—15 ივნისი, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1983 წ.

ტიკის მთავარ არსს წარმოადგენს კომპრომისი, ანუ მმართველი სოციალ-დემოკრატიული პარტიების კლასობრივი თანამშრომლობა ბურჟუაზიასთან.

მაგალითად, ჯერ კიდევ 1916 წელს, ვ. ი. ლენინმა შრომაში „სოციალისტ“ მინისტრთა მთელი ათეული“, ნათლად დაგვანახა დანიის განსაკუთრებული პოზიციის მიზეზები, იმპერიალისტურ სისტემაში, რამაც ამ სახელმწიფოს მისცა განსაზღვრული სოციალური მანევრირების შესაძლებლობა, მშრომელთა კლასის მიმართ, ხელი შეუწყო რეფორმისტული იდეოლოგიის გავრცელებას.⁷

სკანდინავიის ქვეყნების მოქალაქეთა უფლებებისა და თავისუფლებების სისტემა, მათი პოლიტიკური და სამართლებრივი ინსტიტუტები, დამყარებულია ამ ქვეყნებში გაბატონებულ სოციალ-რეფორმისტულ იდეოლოგიაზე. სკანდინავიური სოციალ-რეფორმისტული იდეოლოგიის ბაზას წარმოადგენს ე. წ. „დემოკრატიული სოციალიზმის“ თეორია.

სოციალ-რეფორმიზმისა და, კერძოდ, „დემოკრატიული სოციალიზმის“ საკითხებს საბჭოთა იურიდიულ ლიტერატურაში მრავალი გამოკვლევა მიეძღვნა. ამ ნაშრომებში მკაფიოდაა ასახული რეფორმისტული იდეოლოგიის წარმოშობა და განვითარება, მისი ანტიკომუნისტური ხასიათი.

სკანდინავიის ქვეყნებში „დემოკრატიული სოციალიზმის“ თეორია არ წარმოადგენს თვითმყოფად მოვლენას, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, იგი მაინც სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის რანგში გვევლინება (პირველ რიგში შვეციაში). შემთხვევითი არ არის ის, რომ სწორედ შვეცია ითვლება დღემდე, ბურჟუაზიული ავტორების აზრით, „მესამე გზისა“ და „სოციალიზმის მშენებლობის ლაბორატორიის“ კლასიკური ქვეყნის ნიმუშად.

ბუნებრივია ისმის კითხვა: რას წარმოადგენს სკანდინავიური „დემოკრატიული სოციალიზმი“, რაში მდგომარეობს მისი სპეციფიკა?

ამ ქვეყნების წამყვანი თეორეტიკოსები აშკარად აცხადებენ, რომ „დემოკრატიული სოციალიზმის“ საერთოდ მიღებული განმარტება არ არსებობს. უფრო მეტიც, არსებობს ამ თეორიის მრავალი, ხშირად ერთი-მეორის საპირისპირო, მეტად დიფუზიური და წინააღმდეგობრივი შინაარსის განმარტებანი. მიუხედავად ამისა, სკანდინავიელი ავტორების შრომების ანალიზის საფუძველზე⁸, შეიძლება გამოვყოთ სკანდინავიური „დემოკრატიული სოციალიზმის“ შემდეგი არსებითი დამახასიათებელი ნიშნები:

უპირველეს ყოვლისა, ისინი გვთავაზობენ „საბჭოთა სოციალიზმის ნიმუშის გაუმჯობესებას“. მათი თეზისია-სოციალიზმის „ახალი“ მოდელი, პროლეტარიატის დიქტატურის, მშრომელთა კლასისა და კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელი როლის გარეშე;

კაპიტალიზმიდან სოციალიზმზე გადასვლა მათ წარმოდგენილი აქვთ, როგორც ე. წ. „საშუალო გზა“. ეს გადასვლა, მათი აზრით, უნდა განხორციელდეს ხანგრძლივი ევოლუციური პროცესის მეშვეობით, არსებული ბურჟუაზიუ-

⁷ ვ. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 23, გვ. 169—172.

⁸ იხ. მაგალითად. Andraenes Jors. Statsforfatningen i Norge, 3dje uppl. Oslo, 1979, Grun-
 nlov og mennekerrettigheter gjennom 150 ar Lor 1965; Danelius H. Mänskliga rättigheter,
 2—dra uppl., Stockholm, 1981; Palme O. Att vilja ga vidare, Stockholm, 1974; Ross A. Dansk
 statsforfatningsret, 1—11, 2—dra uppl. Kpenhavn, 1966; Srensen M. Statsforfatningsret 2—dra
 uppl., utg., ved Peter Germer, Kpenhavn, 1973; Viggfors E. Socialism i var tid, Stockho'm,
 1978.

ლი წყობილებისა და ბურჟუაზიული დემოკრატიის ფარგლებში. კაპიტალიზმიდან სოციალიზმზე გადასვლა საზოგადოების ყველა ფენის თანამშრომლობისა და ე. წ. „სოციალური სტრატეგიკაციის“ საფუძველზე უნდა მოხდეს;

საზოგადოების გარდაქმნის ძირითადი ფუნქციები დაკისრებული ექნება „საყოველთაო კეთილდღეობის სახელმწიფოს“. მათი აზრით, ეს სახელმწიფო ზეკლასობრივია და მისი ძირითადი ფუნქცია ყველა სოციალური ფენის ინტერესებისათვის მზრუნველობაა;

დაბოლოს, ყველა ამ დებულებას აგვირგვინებს ე. წ. „დემოკრატიული სუპერიდეოლოგია“. იგი, მათი აზრით, ზეკლასობრივია და გულისხმობს დემოკრატიულ საზოგადოებას ისეთი მუდმივი კატეგორიების საფუძველზე, როგორცაა თავისუფლება, ჰუმანურობა, ადამიანის ღირსება და თანასწორობა.

ამრიგად, სკანდინავიელი ავტორების აზრით, „დემოკრატიული სოციალიზმი“ წარმოადგენს საზოგადოებას, რომელიც გამოირიცხავს ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაციას, წარმოადგენს აბსოლუტური თავისუფლებისა და აბსოლუტური თანასწორობის, საყოველთაო მაღალი უზრუნველყოფისა და შოშხლის რწმენით გამსჭვალულ საზოგადოებას. სკანდინავიის ქვეყნებში დემოკრატიული სოციალიზმის, ე. ი. ჰემმარიტი დემოკრატიის, აბსოლუტური თავისუფლებისა და თანასწორობის დამყარების თეზისი სკანდინავიური სოციალ-დემოკრატიის კრედაა.

ფაქტიურად არავითარი ზეკლასობრივი დემოკრატია, აბსტრაქტული აბსოლუტური თავისუფლება და თანასწორობა არ არსებობს და არც შეიძლება იარსებოს. ბურჟუაზიული დემოკრატია — ბურჟუაზიის ბატონობის ერთერთი ფორმაა.

ე. ი. ლენინი აღნიშნავდა: „.....ყოველგვარი ლაპარაკი თავისუფლებასა და თანასწორობაზე საერთოდ წარმოადგენს თავის მოტყუებას ან მუშების, აგრეთვე ყველა მშრომელისა და კაპიტალის მიერ ყველა ექსპლოატირებულის მოტყუებას, ყოველ შემთხვევაში, ეს — ბურჟუაზიის ინტერესების დაცვაა“, ხოლო თავისუფლებებისა და თანასწორობის ფორმალური აღიარებით ბურჟუაზიული საზოგადოება „...მაღავს მუშების, ყველა მშრომელის და კაპიტალის მიერ ექსპლოატირებულის, ე. ი. ყველა კაპიტალისტური ქვეყნის მოსახლეობის უდიდესი უმრავლესობის ფაქტიურ, ეკონომიურ უთავისუფლობას და უთანასწორობას“.⁹

ამავე მიზანს ემსახურება სკანდინავიის ქვეყნების სოციალ-დემოკრატია. თანამედროვე ეპოქაში, როცა კაპიტალიზმის მწვავე კრიზისმა ბურჟუაზიული საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფერო მოიცვა, სოციალ-დემოკრატიის თეორეტიკოსები აშკარად ვეღარ გამოდიან თავიანთი წყობის დასაცავად. ამიტომ ზოგიერთი მათგანი იძულებულია აღიაროს კაპიტალიზმისათვის დამახასიათებელი წინააღმდეგობანი და კონფლიქტები. მაგრამ ეს კრიტიკა, ერთის მხრივ, ითვალისწინებს „დემოკრატიული სოციალიზმის“ მეშვეობით საზოგადოების ყველა წევრისათვის ცხოვრების თითქოსდა ახალი და სრულყოფილი პირობების შექმნას, რათა ამ დაპირებებით მოიპოვონ თავიანთი ქვეყნების მოსახლეობის დიდი ნაწილის სიმპათიები, ხოლო, მეორეს მხრივ, მათი მიზანი უცვლელი რჩება: დაიცვან არსებული კაპიტალისტური წყობა და დროდად-

⁹ ე. ი. ლენინი, თხზულებანი, ტ. 31, გვ. 479.

რო გაატარონ რეფორმები, რომლებიც არსებული წყობილების საფუძვლებს არ შეეხება.

„ყოველგვარი რეფორმა, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — მხოლოდ სწორედ იმდენად არის რეფორმა (და არა რეაქციული და არა კონსერვატული ღონისძიება), რომ ის უკეთესობისაკენ გადადგმულ გარკვეულ ნაბიჯს, „ეტაპს“ მოასწავებს. მაგრამ ყოველგვარ რეფორმას კაპიტალისტურ სახელმწიფოში ორყოფილი ხასიათი აქვს. რეფორმა არის დათმობა, რომელსაც მმართველი კლასები მიმართავენ, რომ რევოლუციური ბრძოლა შეაჩერონ, შეასუსტონ ან ჩააქრონ, რომ რევოლუციური კლასების ძალა და ენერჯია დაქსაქსონ, მათი შეგნება დააბნელონ და ა. შ.“¹⁰

აბსოლუტური თავისუფლებისა და თანასწორობის ლოზუნგით განმსჭვალულია არა მარტო სოციალ-რეფორმისტული იდეოლოგია, არამედ შვეციის, დანიისა და ნორვეგიის კონსტიტუციური და მიმდინარე კანონმდებლობა.

მათი ანალოზის საფუძველზე ჩვენ შეგვიძლია ნათლად წარმოვიდგინოთ, თუ რას წარმოადგენს სინამდვილეში სკანდინავიური „განსაკუთრებულობა“, მათი „შემშარიტი დემოკრატიზმი“.

ნორვეგიაში მოქმედებს 1814 წლის კონსტიტუცია. იგი უძველესი მოქმედი კონსტიტუციაა ევროპაში და ბევრდ მოგვაგონებს ამერიკის 1787 წლისა და საფრანგეთის 1791 წლის კონსტიტუციებს.

დანიის 1953 წლის, ანუ „იენისის კონსტიტუცია“, არსებითად მთლიანად ასახავს ძველ 1849 წლის კონსტიტუციის დებულებებსა და პრინციპებს.

რაც შეეხება შვეციას, აქ ახალი, 1974 წლის კონსტიტუცია მოქმედებს. შვეციის პოლიტიკური ცხოვრების თავისებურებებმა, რომელიც ხასიათდება, ერთის მხრივ, ბურჟუაზიის პოზიციების განმტკიცებით, ხოლო, მეორე მხრივ, დემოკრატიული მოძრაობის ზრდით, ძველი 1909 წლის კონსტიტუციის მნიშვნელოვნად შეცვლის საჭიროება გამოიწვია.

კონსტიტუცია, როგორც ერთიანი დოკუმენტი, შვეციას არა აქვს, იგი შედგება კონსტიტუციური მნიშვნელობის აქტებისაგან. ესენია ძირითადი კანონი „მმართველობის ფორმის შესახებ“ (მიღებული 1974 წ.), აქტი „სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის შესახებ“ (მიღებული მეფისა და რიკსდაგის (პარლამენტის) შიერ 1810 წ. შემდგომი ცვლილებებით), აქტი „ბეჭდვითი სიტყვის თავისუფლების შესახებ“ (მიღებული რიკსდაგის მიერ 1974 წ. შემდგომი ცვლილებებით) და აქტი „რიკსდაგის“. შესახებ (მიღებული რიკსდაგის მიერ 1974 წ.).

კონსტიტუციური რეფორმის მსვლელობაში მწვავედ იდგა საკითხი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული უფლებებისა და თავისუფლებების კონსტიტუციაში შეტანის თაობაზე. თუმცა, 1809 წლის „მმართველობის ფორმის“ მიღების შემდეგ გამოიკა მთელი რიგი კანონები, რომლებიც ეხებოდა მოქალაქეთა უფლებებს, მაგრამ ისინი არ იყო კონსტიტუციური ნორმები. მათი შეცვლა შეიძლებოდა იმ გართულებული პროცედურის გარეშე, რაც კონსტიტუციური ნორმების შეცვლას საჭიროებს. რეფორმის მსვლელობაში სოციალ-დემოკრატიული და ბურჟუაზიული პარტიები კონსტიტუციის შემდგომ გარდაქმნაზე შეთანხმდნენ მაგრამ, მწვავე კამათის საგანი გახდა საკითხი მოქალაქეთა ძირითადი უფლებებისა და თავისუფლების თაობაზე, სოციალ-დემოკრატები ამ საკი-

თხის კონსტიტუციაში ცალკე თავად შეტანის მომხრენი იყვნენ, ხოლო ბურჟუაზიული პარტიები კი — წინააღმდეგი.

ძირითადი უფლებები და თავისუფლებები მაინც შევიდა ცალკე თავად კონსტიტუციურ აქტში „მმართველობის ფორმის შესახებ“, 1976 წლის 18 ნოემბრის კანონის რედაქციით, მაგრამ ძლიერ შეკვეცილი სახით.

კონსტიტუციის პროექტის განხილვის დროს შევეციის კომუნისტმა დეპუტატებმა განაცხადეს, რომ კონსტიტუციაში მოქალაქეთა უფლებები და თავისუფლებები ზოგადი ფორმითაა გამოცხადებული და ითვალისწინებს ისეთი კანონების შიღების შესაძლებლობას რომლებიც შეზღუდავენ ამ უფლებებს. ისინი მოითხოვდნენ რომ კონსტიტუციაში შეტანილიყო ჩაგვრისა და ექსპლოატაციისაგან დაცვის, შრომის, დასვენების, განათლების, ჯანმრთელობის დაცვის, ბინის, გაფიცებისა და პროფკავშირებში გაერთიანების უფლებები. მაგრამ, მათი წინადადებები უარყოფილ იქნა რიკსდაგში ახალი „მმართველობის ფორმის“ პროექტის განხილვის დროს.

ამრიგად, შევეციის კონსტიტუცია მოქალაქეთა უფლებებსა და თავისუფლებებს შეზღუდულად ასახავს, ისინი არ არის უზრუნველყოფილი რაიმე მატერიალური გარანტიებით. ანალოგიური მდგომარეობაა დანიისა და ნორვეგიის კონსტიტუციებში, სადაც არ არის ფიქსირებული მთელი რიგი უმნიშვნელოვანესი უფლებები. განსაკუთრებით ეს ეხება სოციალურ-ეკონომიურ უფლებებს.

სკანდინავიის ქვეყნებში უფლებების და თავისუფლებების სისტემა ეყრდნობა XVIII-XIX საუკუნეებში ჩამოყალიბებული „ადამიანის უფლებების“ გაგებას. ეს თეორია, რომელიც ხოტბას ასხამს ადამიანისა და მოქალაქის ე. წ. „ბუნებრივსა და განუყოფელ“ უფლებებს, მთლიანად გამორიცხავს „ადამიანის უფლებების“ ცნებიდან სოციალურ-ეკონომიურ უფლებებს.

შვეციაში, დანიასა და ნორვეგიაში მშრომელთა შეუპოვარი ბრძოლის მიუხედავად, სოციალურ-ეკონომიური უფლებები დღემდე არ არის კონსტიტუციური ხასიათის. პოლონელი მეცნიერი ს. ზავადსკი, სამართლიანად აღნიშნავს, რომ საყოველთაო კეთილდღეობის სახელმწიფოს“ კონცეფცია სკანდინავიის ქვეყნებში კონსტიტუციების გვერდის ავლით, გზას იკვლევს მიმდინარე კანონმდებლობაში.¹¹

მაგრამ, როგორც კონსტიტუციურ, ასევე მიმდინარე კანონმდებლობაში სოციალურ-ეკონომიური უფლებების შეტანის ცდები, სკანდინავიის ქვეყნების მმართველი წრეების მძაფრ წინააღმდეგობას აწყდება. რაც განპირობებულია სოციალ-დემოკრატიული ხელისუფლების მისწრაფებით, შეინარჩუნონ, გარკვეულ პირობებში, ზოგიერთი სოციალურ-ეკონომიური უფლების უარყოფის შესაძლებლობა.

შრომის უფლება, ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სოციალურ-ეკონომიური უფლებაა. იგი სკანდინავიის ქვეყნების კონსტიტუციებში ფორმულირებულია როგორც აბსტრაქტული ლოზუნგი. სკანდინავიელი იურისტების აზრით, ამ რეგიონში წარმოუდგენელია „...შიმშილითა და გაჭირვებით სიკვდილი“ და სწორედ ამიტომ, არავითარ საჭიროებას არ წარმოადგენს შრომის უფლების კონსტიტუციური გაფორმება.¹²

¹¹ ჯავადსკი С. «Государство благоденствия». Доктрина и практика. ИЛ., 1966, с. 190—191.

¹² Medborgerliga fri-och rättigheter i vissa länder SOU, Stocholm, 1975, 29. st 32.

შრომის უფლება, მშრომელი ადამიანის სუბიექტური უფლებამოსილებაა მოსახლეობის სახელმწიფოს გარანტირებული სამუშაოს მიღება, და შრომის ანაზღაურება რაოდენობისა და ხარისხის შესაბამისად. სკანდინავიელი იურისტები, შრომის უფლებას განმარტავენ როგორც სახელმწიფოს ზოგად მოვალეობას, იზრუნოს რათა შრომისუნარიანმა პირმა თავისი შრომის მეშვეობით მიიღოს ცხოვრებისათვის საჭირო სახსრები¹³, ან იყენებენ ისეთ ფორმულებს, რომლებიც არსებითად უმისამართო ხასიათისაა და არავის არაფერს არ ავალდებულებს.

ასე, მაგალითად, ნორვეგიის კონსტიტუციის 110-ე მუხლში მითითებულია მხოლოდ სახელმწიფოს მოვალეობაზე — ხელი შეუწყოს ისეთ ჯრთიერთობათა შექმნას, რომლის დროსაც ყოველ შრომისუნარიან პირს თავისი შრომის ძეშვეობით შეეძლება ცხოვრებისათვის საჭირო სახსრების მიღება.

გამოხაკლისს არ წარმოადგენს შვეციის კონსტიტუციის I თავის 2 მუხლი, სადაც აღნიშნულია: „ეკრძო პირთა ეკონომიური და კულტურული კეთილდღეობა სახელმწიფოს საქმიანობის მთავარ მიზანს უნდა წარმოადგენდეს. სახელმწიფოს განსაკუთრებულ მოვალეობად ერააცება ყველასათვის შრომის უფლების უზრუნველყოფა...“

ასევე აბსტრაქტულად, ყოველგვარი კონკრეტიზაციის გარეშე ჟღერს დანიის კონსტიტუციის 75 მუხლის 1 ნაწილი: „საზოგადოების კეთილდღეობის ინტერესებიდან გამომდინარე, საჭიროა მივალწიოთ შემდეგს — თითოეულ შრომისუნარიან მოქალაქეს ჰქონდეს შესაძლებლობა იმუშაოს იმ პირობებში, მის არსებობას რომ უზრუნველყოფს“.

ასეთი განსაზღვრებები, ფორმალურადაც კი არ შეიძლება მივიჩნიოთ შრომის უფლების განმტკიცებად. უფრო მეტიც, მსგავსი დებულებები საკანონმდებლო ხელისუფლებას მოქალაქეთა სოციალურ-ეკონომიური უფლებებით მახიპულაციისა და მათი მნიშვნელოვანი შეზღუდვების საშუალებას აძლევს. აღნიშნული განსაზღვრებანი, პროგრამული, დეკლარაციული ხასიათისაა და არ შეიძლება მივაკუთვნოთ მოქალაქის კონსტიტუციით გარანტირებულ შრომის უფლებას. მაგალითად, დანიელი მეცნიერი ბუვესტერხულტი, ქვეყნის კონსტიტუციაში გაფორმებულ შრომის უფლებას „საზეიმო დაპირებათა“ კატეგორიას აკუთვნებს.¹⁴

მოქალაქეთა სხვა მნიშვნელოვანი სოციალურ-ეკონომიკური უფლებები, როგორცაა, ჯანმრთელობის დაცვის, განათლების, მატერიალური უზრუნველყოფის, ბინის, დავენებისა და სხვა, სკანდინავიის ქვეყნების კონსტიტუციებში არ არის ასახული.

სამაგიეროდ, ამ ქვეყნების კანონმდებლობა სავსეა სოციალურ-ეკონომიკური უფლებების მთელი რიგი შეზღუდვებით. მაგალითად, გაფიცვების უფლება (პოლიტიკური ხასიათისაა იგი თუ ეკონომიკური) შვეციაში, დანიასა და ნორვეგიაში მნიშვნელოვნადაა შეზღუდული შრომის კანონმდებლობით, სპეციალური ანტიიმუშური კანონებითა და სხვა. შვეციის 1929 წლის კანონი „კოლექტიურ ხელშეკრულებათა შესახებ“ კატეგორიულად კრძალავს გაფიცვებს ამ ხელშეკრულებების მოქმედების პერიოდში. 1935 წლის აქტის შესაბა-

¹³ Andænes Johs. Statsforfatningen i Norge, 3 dje uppl. Oslo, 1979. st. 145.

¹⁴ Bo Westerhult. Medborgerliga fri-och rättigheter i Danmark. SOU Stockholm, 1975:29. st. 13.

მისად ე. წ. „კანონიერი გაფიცვა“ აღრეულად უნდა გამოცხადდეს, რაც მმართველ წრეებს გაფიცვის მონაწილეთა მიმართ საპასუხო ზომების მიღების საშუალებას აძლევს. „უკანონო“ გაფიცვის შემთხვევაში, კანონმდებლობით გათვალისწინებულია, როგორც ადმინისტრაციული ასევე სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობა.

სკანდინავიის ქვეყნების კონსტიტუციები პოლიტიკური უფლებებისა და თავისუფლებების კლასიკურ კატალოგს შეიცავს. მაგრამ, მათში გადაწყვეტილი არ არის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საკითხი: სახელმწიფო და საზოგადოებრივ საქმეთა მართვაში, კანონებისა და გადაწყვეტილებების განხილვისა და მიღებაში მოქალაქეთა მონაწილეობის შესაძლებლობა. შვეციის სოციალ-დემოკრატიის თეორეტიკოსები იძულებულნი არიან აღიარონ, რომ „სახელმწიფო აპარატმა და, უპირველეს ყოვლისა, სოციალ-დემოკრატიულმა მმართველმა წრეებმა, საზოგადოებაში მშრომელთა რეალური გავლენის მიმართ აშკარა გულგრილი და უარყოფითი დამოკიდებულება გამოამჟღავნა“¹⁵.

შვეციის, დანიისა და ნორვეგიის კონსტიტუციებში მოცემულია სიტყვის თავისუფლება, ინფორმაციის თავისუფლება, კრებებისა და მიტინგების თავისუფლება, ქუჩაში მსვლელობათა და დემონსტრაციების თავისუფლება, კავშირების შექმნის თავისუფლება, ბეჭდვითი სიტყვის თავისუფლება, სააზროვნო უფლება და ა. შ. აქედან გამომდინარე, არ უნდა შეგვექმნას ცრუ წარმოდგენა, თითქოს ამ ქვეყნების მოქალაქეებს პოლიტიკური უფლებების და თავისუფლებების რეალური განხორციელების შესაძლებლობა აქვთ. სკანდინავიის ქვეყნების საკანონმდებლო აქტები ერთი არსებითი თავისებურებით ხასიათდება. თუ, მაგალითად, ერთ რომელიმე მუხლში ფორმულირებულია მოქალაქის ესა თუ ის უფლება ან თავისუფლება, მომდევნო მუხლი, როგორც წესი, შეიცავს ამ უფლების მნიშვნელოვან შეზღუდვებს. საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიყვანოთ შვეციის კონსტიტუციის II თავის 12—14 მუხლი, რომლებშიც თითქმის ყველა ზემოაღნიშნული პოლიტიკური უფლებისა და თავისუფლების სხვადასხვაგვარი შეზღუდვებია გაფორმებული. ამასთან, ხაზგასმულია, რომ აღნიშნული შეზღუდვები ხორციელდება „...დემოკრატიულ საზოგადოებაში მიღებული მიზნების შესაბამისად“. ეს მიზნები კი ემსახურება ე. წ. „სამეფოს უშიშროების, ხალხის ეკონომიური კეთილდღეობის, საზოგადოებრივი წესრიგის, ცალკეული პირის რეპუტაციისა და პირადი ცხოვრების ინტერესების დაცვას“. ამასთანავე, კონსტიტუციის მკვლევარი სკანდინავიელი იურისტები მოქალაქეთა პოლიტიკური უფლებებისა და თავისუფლების შეზღუდვას პრაქტიკულ აუცილებლობად მიიჩნევენ.¹⁶

მნიშვნელოვანადაა შეზღუდული სიტყვისა და ინფორმაციის, კრებებისა და მიტინგების, ქუჩაში მსვლელობათა და დემონსტრაციების, კავშირების შექმნისა და ასოციაციებში გაერთიანების უფლებები და თავისუფლებები.

ნორვეგიის კონსტიტუციის 99-ე ნუხლი მშრომელთა მასობრივი კრებებისა და დემონსტრაციების წინააღმდეგ შეიარაღებული ძალების გამოყენებას ითვალისწინებს „თუ იგი საფრთხეს უქმნის საზოგადოებრივ სიმშვიდესა და მორალს“. ნორვეგიის კონსტიტუციასა და მიმდინარე კანონმდებლობაში არ არ-

¹⁵ „Arbetet“, 14. I. 74.

¹⁶ Förstärkt skydd för fri-och rättigheter. Betänkande av rättighetss kyddsutredningen. SOU, 1978: 34. s. 53.

სებობს ნორმები, რომლებშიც ზემოთ ჩამოთვლილი უფლებებისა და თავისუფლებების პრინციპები იქნებოდა ასახული. ნორვეგიის მმართველი წრეები გაურბიან ამ უფლებების და თავისუფლებების სამართლებრივ გაფორმებას და აცხადებენ, რომ კრებებისა და მიტინგების თავისუფლება ნორვეგიის პოლიტიკური სისტემის შემაღვენილი ნაწილია. ნორვეგიელი იურისტის იოჰანეს ანდენსის აზრით, აღნიშნული თავისუფლების პრინციპები უნდა განიხილებოდეს როგორც ნორვეგიული სამართლის ზოგადი პრინციპი და იგი არ საჭიროებს ცალკე ნორმის სახით ჩამოყალიბებას.¹⁷ გასაგებია, რომ მსგავსი პოზიცია მოქალაქეთა აღნიშნული თავისუფლების მნიშვნელოვან შეზღუდვებს ითვალისწინებს. კერძოდ, კონსტიტუციის 99-ე მუხლის II ნაწილი, როგორც აღვნიშნეთ, მასობრივი კრების და დემონსტრაციების წინააღმდეგ შეიარაღებული ძალების გამოყენებას ითვალისწინებს, ხოლო ნორვეგიის სისხლის სამართლის კოდექსის 330-ე მუხლის შესაბამისად, ამ კრებებისა და დემონსტრაციების მონაწილეთა მიმართ შესაძლებელია სისხლისსამართლებრივი სანქციების გამოყენება, რაც გამოიხატება ჯარიმისა და ექვს თვემდე თავისუფლების აღკვეთაში.

დანიაში კრებებისა და დემონსტრაციების თავისუფლებას კონსტიტუციის 79-ე მუხლი არეგულირებს. ამ მუხლში მოცემულია თვით კრებისა და დემონსტრაციის მეტად ბუნდოვანი განმარტება: „კრებისა და დემონსტრაციის ცნებაში იგულისხმება ადამიანთა ჯგუფის განსაზღვრული საქმიანობა, რომელიც მიმართულია გარკვეული ორგანიზაციული ფორმების მეშვეობით განსაზღვრული მიზნების მისაღწევად. თუ ამა თუ იმ ადგილებში ადამიანთა შემთხვევითი თავმოყრა არ განიხილება როგორც კრება ან დემონსტრაცია“. მომდევნო მ-80 მუხლში კი საკმაოდ გარკვევითაა მითითებული რომ „თუ ესა თუ ის ადამიანთა ჯგუფი არ აკმაყოფილებს ზემოაღნიშნულ კლასიფიკაციას, იგი ჩაითვლება „ბრბოდ“ და უნდა დაიშალოს პოლიციის მეშვეობით“. ამავე მუხლის მეორე ნაწილში განმარტებულია „კანონიერი“ კრების ან დემონსტრაციის დაშლა, თუ იგი „საზოგადოებრივ სიმშვიდეს“ საფრთხეს უქმნის. ანალოგიურ დებულებებს შეიცავს ამ კონსტიტუციის 78-ე მუხლი კავშირებსა და ასოციაციების შექმნისა და მათში მონაწილეობის შესახებ. უნდა აღინიშნოს, რომ მსგავსი შეზღუდვები ეხება მხოლოდ პოლიტიკურ კავშირებს. რაც შეეხება, მაგალითად, რელიგიურ კავშირებს, დანიის კონსტიტუცია მათ „უკანონობას“ გამოიციხავს, რასაც ასაბუთებენ იმით, რომ რელიგიური კავშირები შეუძლებელია ეწინააღმდეგებოდეს „საზოგადოებრივ სიმშვიდესა და მორალს“.

დანიის სისხლის სამართლის კოდექსის 89-ე მუხლი პოლიტიკური კავშირებისა და მათი ხელმძღვანელობის მიმართ ითვალისწინებს სისხლისსამართლებრივ სანქციებს, თუ მათი საქმიანობა ეწინააღმდეგება კონსტიტუციურ დებულებებს.

სკანდინავიის ქვეყნების კონსტიტუციებში საკმაოდ მკაფიოდაა მოცემული მოქალაქეთა პირადი უფლებები: კერძო საკუთრების უფლება, პიროვნების ხელშეუხებლობა, მოქალაქეთა ბინის ხელშეუხებლობა, მიმოწერისა და სატელეფონო საუბრების საიდუმლოება. უმნიშვნელოვანესს მათ შორის კერძო საკუთრების უფლება წარმოადგენს. შვეციის კონსტიტუციაში მართალია კერძო საკუთრება პირდაპირ არ არის აღიარებული, როგორც „წმინდა და ხელშეუხებელი“, მაგრამ იგი მთლიანად ამ პრინციპზეა აგებული, სკანდინავიის ქვეყ-

¹⁷ Andænes Johs. Statsforfatningen i Norge, 3 dje uppl. Oslo, 1979, s. 172.

ნების კონსტიტუციები არ ითვალისწინებს მოქალაქეთა უფლებებისა და თავისუფლებების განხორციელების ეკონომიკურ, პოლიტიკურ, იდეოლოგიურ და იურიდიულ გარანტიებს.

ამრიგად, მოკლე ანალიზის საფუძველზე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის განვითარების უარყოფითი ტენდენციები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს სკანდინავიის ქვეყნების პოლიტიკურ და სამართლებრივ ინსტიტუტებზე, კერძოდ, მოქალაქეთა უფლებებსა და თავისუფლებებზე. ეს გავლენა ბოლო დროს იმდენად შესამჩნევი გახდა, ბურჟუაზიული იდეოლოგიები იძულებულნი არიან აღიარონ, რომ „სკანდინავიური დემოკრატიის ფენომენი“ არ შეიძლება მიჩნეული იქნეს კაპიტალიზმის ქრონიკულ დაავადებათა პანაცეად.¹⁸

Т. В. ГАМЦЕМЛИДЗЕ

К ВОПРОСУ О ПРАВАХ И СВОБОДАХ ГРАЖДАН В СКАНДИНАВСКИХ СТРАНАХ

Резюме

Система прав и свобод граждан в Скандинавии опирается на господствующую в этих странах идеологию социал-реформизма. В ее основе лежит теория «демократического социализма», представляющая на деле конгломерат псевдолиберальных буржуазных, а также социал-демократических и ренегатских взглядов на социализм, демократию, свободу и равенство.

Конституции скандинавских стран содержат ограниченный круг прав и свобод граждан. Социально-экономические права здесь не возведены в ранг конституционных. В некоторых положениях конституции, устанавливающих общую обязанность государства обеспечивать всем гражданам право на труд, жилище, образование и т. д., речь идет лишь о постановке задачи. Политические права и свободы в конституциях скандинавских стран закреплены довольно четко. Однако и они не решают главного вопроса — предоставления народу возможности участвовать в государственных делах. Кроме того, в конституциях содержатся положения о различных видах и методах ограничения этих прав.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
 აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტი-
 ტუტის სახელმწიფო და საერთაშორისო სამა-
 რთლის განყოფილებამ

¹⁸ R. Nieber, P. Sigmund, The Democratic Experience. Past and Prospect, N. Y. 1969, x. p. 2.

А. Г. ХОШТАРИЯ

ВОПРОСЫ КВАЛИФИКАЦИИ СОУЧАСТИЯ В КЛЕВЕТЕ

Проблемам соучастия в науке советского уголовного права до 60-х годов посвящено незначительное число работ¹. Следует отметить, что ни в одной из них не исследуются вопросы соучастия при клевете, если не иметь в виду некоторые соображения, высказанные по данному вопросу отдельными авторами в их монографиях о преступлениях против чести и достоинства личности². Поэтому как в теоретическом, так и в практическом смысле представляется актуальным изучение вопроса о допустимости соучастия в преступлениях клеветы.

Действующее советское уголовное законодательство, устанавливающее ответственность за клевету, не предусматривает как квалифицирующий признак совершение этого преступления в соучастии.

Формулируя основные объективные признаки, общие для соучастия в преступлении, можно с рестриктивных позиций рассматривать соучастие в клевете, исходя из следующего:

1) действия двух или более лиц должны носить совместный характер, иметь единую преступную цель и, будучи даже разрозненными, дополнять друг друга во взаимосвязи, образуя в целом полный состав совершаемого ими умышленного преступления;

2) совместные преступные действия соучастников, обусловленные субъективной связью и объективными признаками в конечном итоге должны вести к наступлению общественно опасных последствий, охватываемых сознанием и желанием каждого из соучастников;

3) между органически взаимосвязанными действиями каждого из соучастников с конкретными общественно опасными результатами,

---

¹ А. Н. Трайнин, Учение о соучастии, М. 1941; М. А. Шнейдер, Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву, М., 1958; Т. И. Гришаев, Г. А. Кригер, Соучастие по уголовному праву, М., 1959 г., М. И. Ковалев, Соучастие в преступлении, часть I, Свердловск, 1960.

² Б. З. Пурцхванидзе, Охрана чести и достоинства личности в уголовном законодательстве (на груз. языке). Тбилиси, 1949; его же, Охрана чести и достоинства в советском уголовном праве (джгорская диссертация), Тбилиси, 1958; И. С. Ной, Охрана чести и достоинства личности в советском уголовном праве, Саратов, 1959.

В опубликованных трудах о соучастии авторы с достаточной аргументированностью и полнотой охватывают различные аспекты этого важного и сложного института уголовного права.

наступившими вследствие совместно совершенного преступления, обязательно наличие причинной связи.

Как известно, клевета относится к умышленным преступлениям и совершается обычно с прямым умыслом, что является одним из необходимых признаков соучастия. Заведомая ложность позорящего измышления предопределяет умышленную вину как непосредственного исполнителя, так и всех других соучастников, осведомленных о содержании распространяемого измышления и осуществляющих действия для реализации задуманного, т. е. совместно совершающих единое преступление против одного объекта посягательства. Конкретные признаки состава клеветы, определяющие умышленный характер этого преступного деяния, более рельефно проявляются при соучастии, когда имеет место предварительная подготовка к совершению преступления, совместная разработка текста клеветнического измышления, распределение ролей между соучастниками для выполнения действий, причинно взаимосвязанных и целенаправленных на определенный индивидуальный объект и достижение желаемого всеми соучастниками преступного результата.

Из аксессуарной природы соучастия³ логически вытекает, что все действия соучастников в преступлениях клеветы должны быть не только причинно взаимосвязанными, но и зависеть от окончания подготовленного совместными усилиями преступления и реальных действий непосредственного исполнителя на завершающем его этапе. Мы разделяем эту точку зрения. Основываясь на данном положении, действия соучастников клеветы должны квалифицироваться по той же статье УК, что и действия непосредственного исполнителя.

Подобная точка зрения приводится в определении Верховного Суда СССР, в котором говорится, что ответственность за соучастие может нести лицо, осведомленное о преступном намерении исполнителя и сознательно способствовавшее его совершению⁴. А. Н. Трайнин правильно отмечает, что «все соучастники, как бы ни были своеобразны объективные и субъективные черты участия каждого из них в совершении преступления, всегда отвечают за одно и то же преступление»⁵.

Уголовная ответственность т. н. «коллективных субъектов» — соучастников в преступлении клеветы — должна наступать по одной статье УК, но при определении меры наказания суд должен учитывать степень фактического их участия в данном преступлении и личность соучастников. На важность учета фактической роли каждого из со-

³ М. И. Ковалев. Соучастие в преступлении, часть I, 1960, с. 102—104. Противоположную позицию занимают М. Д. Шаргородский, А. А. Пионтковский и авторы учебного пособия «Уголовное право», часть общая, М. 1969, с. 235—236.

⁴ Бюллетень Верховного Суда СССР, 1979, № 3, с. 23.

⁵ А. Н. Трайнин, Состав преступления по Советскому уголовному праву, М., 1951, с. 293.

частников в совершенном совместном преступлении и степени их общественной опасности, при рассмотрении дела о конкретном преступлении, указывали В. Гольдинер, А. Н. Трайнин и др.⁶

Для наличия объективных признаков соучастия в клевете взаимосвязанные действия любого из соучастников, хотя бы и неравноценные по степени участия в преступлении, должны в совокупности содержать все необходимые элементы состава совершаемого деяния и быть направлены на достижение желаемого преступного результата.

Следовательно, соучастниками в клевете могут признаваться любые вменяемые лица, достигшие 16-летнего возраста (не исключая и субъектов с факультативными признаками — должностных лиц), которые с полным сознанием цели совершаемых действий и их конечных результатов в неразрывной причинной связи с исполнителем добровольно и сознательно участвуют в совместном выполнении состава единого умышленного преступления, знают о преступном характере объединенных общим умыслом намерений и предпринимаемых действий соучастников. В случае, когда действия непосредственного исполнителя преступления клеветы не согласованы с другими участниками и выходят за рамки совместно разработанного плана преступления и умысла соучастников (т. е. когда имеет место эксцесс исполнителя), чем нарушается тождество объекта посягательства и последствий, другие соучастники не несут уголовной ответственности за преступные действия, которые не охватывались их умыслом и не входили в первоначальный план совместного преступления.

Когда каждый из соучастников частично или полностью непосредственно выполняет действия, образующие признаки объективной стороны состава преступления клеветы, и при наличии умысла на совершение этих действий налицо соисполнение.

Соучастие в форме соисполнения при клевете может выразиться в сочинительстве одним из соучастников заведомо ложного факта, позорящего лицо и на этом завершится, но если дальнейшее распространение измышления соответствует его целям и умыслу, и налицо оконченное преступление, к которому на определенном этапе присоединились другие соучастники, разделяющие этот умысел, то их совместные причинно связанные умышленные действия хотя и без наличия сговора, следует рассматривать как соисполнительство в одном преступлении. Примеры клеветы при соучастии приводят В. Чурилов, Д. Новоплянский, С. Свердлин⁷. Здесь уместно говорить о дисгармонии соотношения причины и следствия. Устанавливая факт зависимой объектив-

⁶ В. Гольдинер, К вопросу о соучастии в Советском уголовном праве, — «Социалистическая законность», 1939, № 1, с. 43; А. Н. Трайнин, Учение о соучастии, М., 1941 г., с. 48.

⁷ В. Чурилов. Случай в Бурштыне «Известия» за 22 X 1971; Д. Новоплянский, После собрания, «Правда» за 24 XII 1974; С. Свердлин, «Коммунист» за 22 VII 1976.

ной связи между действиями соисполнителей в указанной форме соучастия, нельзя не заметить субъективную независимость выбора их волевого поведения. Таким образом, необходимым условием соисполнительства в клевете является сознание того факта, что они действуют не одни и участвуют в преступлении, имеющем совместный характер, осуществляют объективно взаимосвязанные действия, реализация которых приводит к наступлению конечного результата, охватываемого их единым стремлением — полному составу преступления клеветы против одной или нескольких личностей.

По мнению А. Н. Трайнина, М. А. Шнейдера, М. И. Ковалева, «основная характерная особенность исполнения заключается не просто в совершении преступления своими или чужими силами, но в выполнении именно состава преступления, инкриминируемого всем соучастникам»⁸.

Соисполнительство при клевете возможно и тогда, когда один из соучастников составляет и изготовляет текст клеветнического измышления, а остальные соисполнители, разделяющие его целевую направленность, в соответствии с оговоренными действиями размножают и затем распространяют эту клевету, чем доводят совместные действия до окончательного результата, т. е. в своей совокупности эти действия содержат все элементы состава преступления клеветы, описанного в особенной части УК.

Как указывает В. Солнарж, соисполнителем является лицо, совершающее совместно с другими соисполнителями умышленные действия, либо при тех же условиях их определенную часть в общей сложности характерных для соответствующего состава преступления и приведших к результату, ответственность за который предусмотрена в Законе⁹. Для сложного соучастия при совершении клеветы характерны следующие признаки: единство намерений и предварительная, до совершения преступления, договоренность (сговор) соучастников об индивидуальном исполнении различных действий, направленных против одного и того же объекта и в своей взаимосвязи образующих состав данного преступления. Вместе с тем, часть соучастников — организатор, пособник или подстрекатель, не будучи непосредственными исполнителями преступления, в котором они заинтересованы, совершают действия, находящиеся за пределами его состава.

Преступная организация, точнее сказать, организованная преступная группа, как одна из особых форм соучастия, не является характерной для преступлений клеветы. Однако состав данного преступления, низменные побудительные мотивы и заведомая умышленность, глубоко аморальная целенаправленность и различные неблагоприятные способы его совершения (в том числе и анонимные) указывают на

⁸ М. И. Ковалев, Соучастие в преступлении, часть II, Ученые труды Свердловского юрид. института, том V, с. 31.

⁹ Владимир Солнарж, Соучастие по уголовному праву ЧССР, М., 1962, с. 6, 68.

возможность создания соучастниками устойчивой группы (преступного сообщества) со всеми присущими ей признаками для осуществления одноразового преступления или с расчетом на его неоднократное повторение в том же составе соучастников.

Анализируя состав клеветы, особенности соучастия и типологию субъектов этого преступления, вряд ли можно согласиться с господствующим в литературе мнением о том, что преступное сообщество, как высшая ступень совместной преступной деятельности, характерна лишь для определенных видов преступлений, совершение которых невозможно без существования организованной группировки соучастников¹⁰.

В. С. Прохоров убедительно аргументирует, что неоправданное сужение сферы такой формы соучастия, как преступная организация, только для определенных видов преступлений не может быть признано правильным, т. к. такое понимание означало бы его ликвидацию и выведение за пределы института соучастия¹¹.

Н. Г. Угрехелидзе разделяет мнение В. С. Утевского, Н. Д. Дурманова, М. А. Шнейдера и др. о допустимости соучастия для совершения определенного состава преступления лишь при условии наличия умысла на подобное преступление и приходит к обоснованному выводу о возможности соучастия во всех умышленных преступлениях¹².

Ограничение пределов действия данной формы, на наш взгляд, не оправдано и тем, что если в преступлении, совершенном в соучастии, содержатся все необходимые и типичные для организации признаки двусторонней объективной связи между соучастниками, то нельзя не считаться с реальным существованием организованного с определенными целями преступного сообщества. Факт создания группы соучастников на определенный период или же неограниченный срок с целью систематического распространения клеветнических измышлений в различных формах, осведомленность каждого из них о целях и задачах созданного преступного сообщества, добровольное и сознательное вступление в его ряды, согласие выполнять различного рода преступные действия, способствующие и приводящие к достижению поставленной цели, наличие виновной связи между соучастниками и оконченными преступными деяниями клеветы, дают ясную картину практического наличия организованной преступной группы, имеющей черты организаций. Каждое клеветническое измышление, исходящее от устойчивой группы соучастников, с момента его распространения является оконченным преступлением и любое последующее распространение клеветы с их же стороны представляет собой совершение ново-

¹⁰ Советское уголовное право, Часть общая, М., 1964, с. 202—203.

¹¹ Уголовное право, Часть общая, М., 1969, с. 247.

¹² Н. Г. Угрехелидзе, Криминологическая характеристика соучастия в преступлении, Тбилиси, 1975, с. 10, 48.

7. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სავაჭრო სერია, 1984, № 2

го преступления, т. е. имеется факт неоднократности преступных действий соучастников, направленных на прежний или же иной индивидуальный объект посягательства.

В зависимости от определения индивидуальной роли и значимости каждого из соучастников в совместно совершенном преступлении клеветы, т. е. для установления степени и характера их фактических действий, нужно провести различие соучастников с целью правильной квалификации их преступных деяний и индивидуализации уголовной ответственности.

Несомненно, что между соучастниками необходимо наличие субъективной связи. Однако в преступлениях клеветы исполнитель может не знать о конкретных действиях пособника, способствовавших совершению преступления, или лишь подозревать, в результате каких интенсивных воздействий он пришел к решимости исполнить зревшее в нем намерение оклеветать, т. к. подстрекатель мог удачно маскировать свои действия.

Для соучастия важно, чтобы о действиях исполнителя знали другие соучастники — организатор, подстрекатель и пособник, хотя последний также может и не знать о преступных действиях подстрекателя.

Прямой умысел, характерный для преступлений клеветы, при его совершении в соучастии присутствует во всех случаях и возможность неосторожного соучастия в этом преступлении исключена. Основываясь на концепциях, изложенных в основах уголовного законодательства СССР и союзных республик, трудно согласиться с авторами, допускающими в отдельных случаях уголовную ответственность за неосторожное соучастие; против этого обоснованно выступают П. И. Гришаев, Г. А. Кригер, М. И. Ковалев, В. Д. Меньшагин, А. И. Рарог¹³.

Без совпадения объективного и субъективного моментов причинной связи между умышленными действиями соучастников, направленными на один и тот же объект посягательства, отпадает принцип совместности участия в совершении единого преступления, которое может явиться продуктом лишь их общих усилий и стремлений.

Э. Раал, М. А. Шнайдер и М. И. Ковалев придерживаются той точки зрения, что для субъективной стороны соучастия необходимым признаком должна являться взаимная осведомленность соучастников о личности и преступном характере умысла и конкретных действиях

---

¹³ П. И. Гришаев, Г. А. Кригер, Соучастие по уголовному праву, М., 1959, с. 33; М. И. Ковалев, Соучастие в преступлении, часть I, Ученые труды Свердловского юрид. института, том 3, Свердловск, 1960, с. 106, 116; В. Д. Меньшагин, Советское уголовное право. Общая часть, М., 1974, с. 157; А. И. Рарог, Умысел в формальных преступлениях при приготовлении, покушении и соучастии. «Советское государство и право», 1977, № 1, с. 69—71. Сторонниками неосторожного соучастия в русской дореволюционной науке уголовного права были С. В. Познышев, Основные начала науки уголовного права, СПб, с. 378; М. Н. Гернет, Уголовное право. Общая часть, Херсон, 1913, с. 190; Н. Д. Сергеевский, Русское право. Часть общая, СПб, 1909, с. 324—325.

всех соучастников при совершении ими одного и того же преступления¹⁴.

Для соучастия в клевете обязательно, чтобы непосредственный исполнитель был в деталях осведомлен о том, какое конкретное содействие других соучастников он имел при совершении совместного преступления, т. е. для квалификации не требуется наличия осведомленности исполнителя об оказанной помощи со стороны других соучастников, если он знает содержание клеветнического измышления, совершает действия по его распространению, т. е. выполняет обязательный элемент состава клеветы, доводя действия соучастников до конечного результата. Известно, что по сравнению с умыслом исполнителя, ограничивающегося рамками своих конкретных действий, умысел других соучастников-организаторов, пособников и подстрекателей более широкого диапазона, т. к. включает помимо своих действий также сознательно совершаемое непосредственно исполнителем деяние.

Вместе с тем, как отмечает М. И. Ковалев, ссылаясь на мнение А. Лаптева и М. А. Шнейдера, «действия любого соучастника, сколь незначительными бы они не были, во всех случаях должны быть необходимым условием совершения исполнителем преступного деяния»¹⁵. В соучастии действия исполнителя порой выполняются хотя и с прямым умыслом, но под воздействием соучастника-подстрекателя или при активном или пассивном содействии пособника.

Перечисленные в уголовном законодательстве способы пособничества, носящие физический или интеллектуальный характер, вполне соотносятся и с преступлениями клеветы, совершенными в соучастии.

Физическое пособничество действием или сознательным бездействием при соучастии в клевете может выразиться в предоставлении исполнителю материальных средств (например, помещения, пишущей машинки и т. п.), различных средств передвижения, в устранении каких-либо препятствий к совершению преступления.

Интеллектуальное же пособничество включает в себя осознание пособником последствий данных им заранее, до совершения преступления заверений исполнителю не выдавать его преступных намерений, скрыть орудия и средства тиражирования клеветнического измышления, способствование успешности выполнения преступного замысла.

Даже бездействие пособника в преступлениях клеветы, когда он по создавшимся обстоятельствам и служебному положению обязан был совершить определенные действия в целях недопущения этого преступления, является соучастием в нем, поскольку он имел умысел и твердые намерения способствовать действиям непосредственного

¹⁴ Э. Раал, Прикосновенность к преступлению по советскому уголовному праву, автореферат кандидатской диссертации, Тарту, 1956, с. 7; М. А. Шнейдер, Соучастие в преступлении по советскому уголовному праву, М., 1958, с. 28; М. И. Ковалев, Соучастие в преступлении, часть I, Понятие соучастия, том. 3, Свердловск, 1960, с. 245.

¹⁵ М. И. Ковалев, указ. соч., с. 327.

исполнителя. Исчерпывающий перечень способов пособничества не нуждается в излишней детализации, но надо сказать, что воплощение в реальность умышленных действий пособника является тем связующим звеном между задуманным преступлением и наступившим общественно опасным результатом, которое указывает на наличие пособничества. В противном случае нет признаков пособничества. Не будет пособничества при клевете и тогда, когда уже после окончательного преступления исполнителю даны заверения скрыть данный факт, либо обеспечить укрывательство примененных каких-либо орудий или средств, поскольку в указанном случае отсутствует предусмотренное законом положение о заблаговременном обещании таких действий.

Установление факта причинной связи является главным для признания в действиях пособника состава конкретного преступления и поэтому нельзя согласиться с тем, что в т. н. формальных преступлениях в этом якобы нет надобности.

Роль подстрекателя в соучастии определена его активными действиями по склонению другого лица к совершению преступления клеветы, в котором он сам не принимает непосредственного участия. Если же, являясь инициатором преступления, он сам примет непосредственное участие в нем, такие его действия надлежит квалифицировать как действия исполнителя данного преступления наряду с лицом, склоненным к его совершению. Мотивы подстрекательства и авторство преступного замысла при совершении клеветы в соучастии не имеют значения для квалификации, однако характер способов и форма подстрекательства, будучи безразличными для квалификации, могут повлиять на определение меры наказания как самому подстрекателю, так и исполнителю преступления. Подстрекательство к преступлению, в особенности такому как клевета, лишается своих характерных признаков, если оно совершено не с прямым, а с косвенным умыслом, допустимость которого утверждает П. Ф. Тельновым. С этим мнением согласиться никак нельзя, т. к. это противоречит определению данного понятия.

В оценке общественной опасности подстрекателя, являющегося по образному определению А. Н. Трайнина и Т. В. Цертели «интеллектуальным автором преступления», инициатором и его идейным вдохновителем» (хотя на исполнителя может быть оказано воздействие и различными физическими средствами и способами — насилие, принуждение на почве угроз и т. п.), следует исходить из того непреложного факта, что если бы не состоялось восприятие исполнителем концентрированного, зачастую решительного воздействия со стороны подстрекателя, то возможно и не было бы самого преступления, в частности распространения клеветы.

По мнению М. И. Ковалева, М. А. Шнейдера, П. И. Гришалева и Г. А. Кригера любое средство или способ, употребленные субъектом, надлежит рассматривать как подстрекательство, если бла-

годаря ему возбуждено намерение и решимость исполнителя к совершению конкретного преступления, причем важен характер употребления средств или способов¹⁶.

Выполнение хотя бы одного из видов организационной деятельности, как то: разработка планов и способов совершения квалифицированной клеветы, вовлечение других лиц к участию в указанном преступлении, распределение между соучастниками их индивидуальных действий во исполнение общего плана и в случае возникновения необходимости, их корректировка позволяет выделить из числа соучастников организатора преступления.

По характеру и способам совершения клеветнического деяния нередко исполнение приобретает форму анонимности, в определенных случаях вызывает осуществление состава клеветы через посредство других лиц. При клевете в соучастии, совершенном исполнителем по замыслу и плану организатора, вина последнего в данном преступлении является значительно большей, чем непосредственного исполнителя, являющегося по меткому определению А. Н. Трайнина лишь «непосредственным физическим автором преступления», в то время как главенствующая роль в преступлении принадлежит организатору. Для отличия организатора преступления клеветы от остальных соучастников критерием является направленность умысла и степень его участия в преступлении, а не характер этого участия. И. И. Ковалев подчеркивает, что организатор преступления «это фигура, которая отличается от других соучастников наивысшей степенью участия в выполнении преступного деяния, независимо от формальной роли в выполнении состава преступления»¹⁷.

Положение организатора в соучастии таково, что его деятельность может стать многоликой, когда он одновременно выступает соисполнителем, либо подстрекателем или пособником.

Специфические особенности состава клеветы в сочетании с совокупностью объективных и субъективных признаков ее совершения в соучастии определяет повышенную опасность подобных преступлений, свидетельствуют о целесообразности сделать предметом самостоятельного исследования возникшие проблемы с тем, чтобы их результаты имели практическое значение в системе юридических мер, направленных на усиление действенной борьбы против преступлений клеветы в соучастии.

Представлена отделом уголовного права и криминальной психологии Института экономики и права АН ГССР

¹⁶ М. И. Ковалев, указ. соч., часть II, том V. Свердловск, 1962, с. 72.

¹⁷ М. И. Ковалев, указ. соч., с. 12.

კოლმეობა, რეცენზია, ინფორმაცია, ქრონიკა

ოთარ ბაგრატიონი

მეცნიერული სიმატლისათვის

ჟურნალ „საბჭოთა სამართლის“ 1983 წ. პირველ ნომერში გამოქვეყნდა დოცენტ გ. ნაჭყეზიას წერილი „დავის საფუძველი არის“. ამ წერილით ავტორი აცხადებს, რომ იგი ერთგვარად დისკუსიაში, რომელიც „საბჭოთა სამართლის“ ფურცლებზე მიმდინარეობს. მას მხედველობაში აქვს ა. მიქაძის სადისკუსიოდ გამოქვეყნებული წერილი „არაპირდაპირი განზრახვით ჩადენილი დანაშაულებრივი ქმედობის ნებელობითი ბუნება საბჭოთა სისხლის სამართალში“ („საბჭოთა სამართალი“, 1981, № 6), რომელსაც მოჰყვა ჩემი გამოხმაურება „არის თუ არა დავის საფუძველი“ („საბჭოთა სამართალი“, 1982, № 2). გ. ნაჭყეზიას კრიტიკა უმთავრესად სწორედ ამ ჩემი წერილის წინააღმდეგ არის მიმართული. თუმცა მას, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, კიდევ უფრო ფართო გეგმა აქვს დასახული.

გ. ნაჭყეზია აცხადებს, რომ იგი მხოლოდ „ორ ძირითად საკითხს“ შეეხება, უპირველეს ყოვლისა, მას სურს გვიჩვენოს, „რამდენად დემოკრატიულად, რამდენად მეცნიერების ინტერესებისათვის არის წარმართული ეს დისკუსია“ (გვ. 41). თავისთავად საკითხის ასე დაყენებამ არ შეიძლება მკითხველის გაცემა არ გამოიწვიოს. აბა, სად ა. მიქაძის ზემოთ დასახელებული წერილი და მასზე ჩემი მცირე გამოხმაურება და სად „მეცნიერების დემოკრატიზმის“(!) ან, თუ გნებავთ, „მეცნიერების ინტერესების“ საკითხი. გაუგებარია, რას ემსახურება ჩვეულებრივი კამათის ფართო დისკუსიად მონათვლა, სადაც თითქოს მეცნიერების ყოფნა-არყოფნის საკითხები წყდება? თანაც კითხვა ისეა დასმული, რომ ის თავისთავად შეიცავს უარყოფით დატვირთვას.

გ. ნაჭყეზია დასაწყისშივე აცხადებს, თითქოს კამათი ბრალის საკითხზე უჩვეულო პირობებში მიმდინარეობდა, რამაც ხელი შეუშალა დისკუსიის „ნორმალურად წარმართვას“. რა მოხდა მაინც ისეთი, რამაც ასე დაარღვია დისკუსიის ნორმალური მსვლელობა? წერილის ავტორი ამ კითხვაზე პირდაპირ პასუხს იძლევა. „როცა მეცნიერებაში წამოყენებულია თეორია, — დასძენს გ. ნაჭყეზია, — რომელიც ტრადიციული თვალსაზრისის საპირისპიროა, დისკუსიის მონაწილენი ვალდებული არიან გააანალიზონ იგი, მიიღონ ან დასაბუთებულად უარყონ“ (გვ. 41).

აშკარაა, რომ „დისკუსიის მონაწილეებს“ რომელიღაც თვალსაზრისის უგულვებელყოფას, ვიღაცის თეორიის მიჩქმალვას საყვედურობენ. გაუგებარია, რა ვალდებული ვიყავი ჩემს პატარა, სულ რაღაც ხუთგვერდიან წერილში აუცილებლად შევხებოდი რომელიღაც თეორიას, რომელიც, გ. ნაჭყეზიას სიტყვებით, ახლახან წამოყენებით მეცნიერებაში. მაშინ, როცა ასეთ კატეგორიულ მოთხოვნას სქელტანიანი წიგნის ავტორსაც კი იშვიათად წაუყენებენ ხოლმე? მაგრამ, მოთხოვნაც არის და მოთხოვნაც. გ. ნაჭყეზიას, ეგრეთ წოდებული დისკუსიის მონაწილენი პირდაპირ გოლგოთაზე აყავს და ჭვარს აცვავს, როგორ გაბედეთ და ეს „ახალი თეორია“ არ მოიხსენიეთო. იგი ამ თეორიის მოუხსენებლობას „დისკუსიის ეთიკის“ დარღვევად, „მეცნიერების დე-

მოკრატინზმის“ (?) ფეხქვეშ გათელვად და „მეცნიერების ინტერესებისათვის“ დიდად საზარალო საქციელად მიიჩნევს.

ავტორი ამ ბრალდებებსაც არ სჯერდება და ცოტა ქვემოთ პირდაპირ აცხადებს, რომ „არავინ არ უნდა მისცეს თავის თავს ახალი, თუნდაც სადავო, მეცნიერული აზრის იგნორირების ან დევნის უფლება“ (გვ. 42). გ. ნაჭყე-ბია ახლა ამ „ახალი თეორიის“ დევნასაც კი გვაბრალებს. სინამდვილეში, როცა ა. მიქაძის წერილზე ზემოთ დასახელებულ პატარა გამოხმაურე-ბას ვწერდი, არავის დევნა არ მქონია მიზნად დასახული. თქვენ წარმოიდგი-ნეთ ჩემი მდგომარეობა, თუკი ყველა, ვინც კი ამ პატარა წერილში არ მოვიხ-სენიე, დევნის ბრალდებას წამომიყენებდა!

გ. ნაჭყებია ეთანხმება ჩემს მოსაზრებებს ა. მიქაძის წერილის მიმართ და აღიარებს, რომ ა. მიქაძე წინააღმდეგობაში მოექცა. „...ო. გამყრელიძე — წერს იგი — ნაწილობრივ მაინც მართალია: განუდგე ტრადიციულ თვალ-საზრისს იმის შესახებ, რომ დანაშაული ნებისმიერი ქცევაა და ამავე დროს საბოლოოდ თითქმის იგივე დასკვნა გამოგივიდეს, ცხადია, წინააღმდეგო-ბა“ (გვ. 42). მაგრამ, მართალია, გ. ნაჭყებიამ ჩემი სიმართლე არ დამიკარგა, ბოლომდე მაინც არ გამამართლა. მე მხოლოდ ნაწილობრივ ვყოფილვარ ა. მი-ქაძესთან მართალი. საკითხავია, რა შევცოდე მაინც ასეთი? თუმცა როგორ არ შემიცოდავს, როცა მე ა. მიქაძეს თურმე ცნობილ მეცნიერებთან კამათის უფლებას არ ვაძლევ და „ტრადიციული თვალსაზრისის“ კრიტიკასაც სასტი-კად ვუკრძალავ. დაუგდე თუ რა გ. ნაჭყებიას მსჯელობას: „მაგრამ აქედან სრულიადაც არ გამომდინარეობს, რომ ა. მიქაძეს დავის საფუძველი თითქოს არ ჰქონდა, როგორც ამას ო. გამყრელიძე ამტკიცებს. ა. მიქაძეს დავის საფუძველი უეჭველად ჰქონდა. ან ვინ აკრძალა ნებისმიერი ტრადიციული თვალსაზრისის კრიტიკა? ნუთუ ბრალის შესახებ ტრადიციულ თვალსაზრისში ეჭვის შეტანა არ შეიძლება? ნუთუ მეცნიერებაში შესაძლებელია უკანასკნელი ინსტანციის ჭეშმარიტება?“ (გვ. 42).

ასეთ განცხადებას მკითხველისათვის თვალის ახვევის ცდა შეიძლება ვუწოდოთ, რადგან არსად არ ვამტკიცებ, რომ „ტრადიციულ თვალსაზრისში ეჭვის შეტანა არ შეიძლება“, ან თითქოს „მეცნიერებაში შესაძლებელია უკანას-კნელი ინსტანციის ჭეშმარიტება“. მე ა. მიქაძეს ვუსაყვედურე, რომ იგი აკრი-ტიკებს იმავე შეხედულებას, რომელსაც შემდეგ თვითონვე ეყრდნობა. აი, ეს ადგილიც: „ერთი სიტყვით, ავტორს ნებისთ თუ უნებლიედ სწორედ იმ ტოტის შოჭრა მოუხდა, რომელზეც თვითონ იჯდა, მან დაიწუნა სწორედ ის აზრი, რომელსაც სხვა ადგილას თვითონვე იზიარებს“ (იხ. „საბჭოთა სიმართალი“, 1982, № 2, გვ. 30). რაღატომ აკრიტიკებდი, თუკი საბოლოოდ შენც იმავე თვალსაზრისს გაიზიარებდი თქო, ასეთია ჩემი საბოლოო დასკვნა. აი, რატომ შევხედე მე ეჭვის თვალთ ა. მიქაძის მიერ წამოწყებულ დავას. აი, რატომ ვუსაყვედურე, რომ მას არ ჰქონდა დავის საფუძველი. დავიჯერო, ამას ვერ მიხვდა გ. ნაჭყებია? დავიჯერო, მან ვერ გაიგო, რომ მე არც ტრადიციული და არც სხვაგვარი თვალსაზრისის კრიტიკას არავის ვუკრძალავ და ეს უაზრობა აზრადაც არასოდეს მომსვლია? არა, ამას ვერ დავიჯერებ. იგი ყველაფერს კარვად არის მიხვედრილი, მაგრამ ყოველ ღონეს ხმარობს, რათა მკითხველი დაბნელოს და სწორ გზას ააცდინოს.

ისმება კითხვა: ვინ არის ის თეორეტიკოსი, რომელსაც თურმე ასე სას-ტიკად დევნიან და ავიწროებენ? გ. ნაჭყებია პირდაპირ ასახელებს ამ „ახა-

ლი თეორიის“ ავტორს. იგი პროფესორი ბ. ხარაზიშვილი გახლავთ, რომელმაც 1981 წ. ბ. ხორნაბუჯელის ფსევდონიმით რუსულ ენაზე გამოცაა წიგნი „Психологическая сторона вины“. მკითხველს მინდა შევახსენო, რომ ეს სწორედ ის წიგნია, რომელშიც უხვად გვხვდება მეცნიერ კოლეგათა უხეშად შეურაცხყოფელი გამოთქმები და სალანძღავი ეპითეტები, რისთვისაც მისი ავტორი მკაცრად იყო გაკიცხული ვაზეთ „Заря востока“-ს ფურცლებზე (1982 წ. № 12). ეს კრიტიკა მაშინ თვითონ გ. ნაჭყებიასაც შეეხო, როგორც ამ წიგნის ერთ-ერთ რეცენზენტს.

გ. ნაჭყებია, როგორც ზემოთ ითქვა, მარტო ჩემს კრიტიკას როდი სჯერდება. იგი, მეორე მხრივ, ბ. ხარაზიშვილის ზემოთ დასახელებულ წიგნსაც მიმოიხილავს და „მაღალ შეფასებას“ აძლევს მას. ამით გ. ნაჭყებია უპირისპირდება ჟურნალ „მაცნეში“ (ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1982, № 3), გამოქვეყნებული პ. დაველისა და რ. მიხევეის კრიტიკულ წერილს, რომლითაც ბ. ხარაზიშვილის აქ დასახელებული წიგნი „მეცნიერების მიღმა“ არის დაყენებული. თუმცა გ. ნაჭყებია პირდაპირ არსად არ ახსენებს ამ წერილს.

ერთი რამ აშკარაა: გ. ნაჭყებიამ, როგორც ჩანს, იგრძნო, რომ ძნელი იყო აქ დასახელებული კრიტიკული წერილების წინააღმდეგ პირდაპირი ბრძოლა და გაილაშქრა ა. შიქაძის წერილზე ჩემი პატარა გამოხმაურების წინააღმდეგ, რომელსაც ბ. ხარაზიშვილის წიგნთან არაერთი კავშირი არა აქვს. გ. ნაჭყებიამ, ნაცვლად იმისა, რომ გულწრფელად ელიარებია თავისი შეცდომა, ეგრეთ წოდებულ დისკუსიაში მონაწილეობა მოიმიზეზა და თავისი ფიქრით სამაგიეროს მიხდის „Заря востока“-ს ფურცლებზე სამართლიანი კრიტიკული გამოსვლის გამო. მან საქვეყნოდ განაცხადა, თითქოს მე არ მეყო გაბედულება და ამიტომ გ. ნაჭყებიას რომელიღაც ნაშრომი „მიპარვით“, ე. ი. ავტორის მიუთითებლად ვაგაკრიტიკე. ამას აცხადებს კაცი, რომელიც მე ასე პირდაპირ და ჭოუბრიდებლად გამხილე პრესის ფურცლებზე.

მაგრამ, ძირითადი ბრალდება, რომელზეც გ. ნაჭყებია ეტყობა განსაკუთრებით დიდ იმედს ამყარებს, ჯერ კიდევ არ განგვიხილავს. მთავარი აქ ის არის, რომ ავტორი პირდაპირ კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებს „დისკუსიის მეთოდოლოგიურ მხარეს“. ამ საკითხზე კი „უფრო კატეგორიულად უნდა ვიმსჯელოთ“, აცხადებს გ. ნაჭყებია. იგი გვიწუნებს „ნაზრევის მეთოდოლოგიურ გამართულობას“, რაც, თურმე ნუ იტყვი, „იდეოლოგიურ პრობლემასაც უკავშირდება“ (გვ. 45). „მეთოდოლოგია“, „იდეოლოგია“, აი, რა ხერხით იბრძვის ჩემი მოწინააღმდეგე. მოდი, აბა ვნახოთ, რა შენიშნა მაინც გ. ნაჭყებიამ ჩემს ნაწერში „მეთოდოლოგიურად“ და „იდეოლოგიურად“ მიუღებელი?

ჩემს წერილში, გ. ნაჭყებიას კრიტიკის საგანი რომ გამხდარა, მე ვამტკიცებ, რომ „...მარტო ფსიქოლოგიის კი არა, სხვა, რომელიც გნებავთ, მეცნიერების მიერ შემუშავებული ცნების ყველა შემთხვევაში პირდაპირ გადმოტანა სისხლის სამართალში ამ დარგის თავისებურების გაუთვალისწინებლად, პრაქტიკულად გაუმართლებელია“ (იხ. „საბჭოთა სამართალი“, 1982, № 2, გვ. 26—27). როგორც მკითხველი ხედავს, მე როდი უარვყოფ, რომ ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური ცნებები მუშავდება ფილოსოფიასა და ფსიქოლოგიაში და რომ სასურველია ეს ცნებები პირდაპირ გადმოვიტანოთ სამართალში. მე მხოლოდ იმას ვამტკიცებ, რომ ამ ცნებათა „ყველა შემთხვევაში“ მზამზარეულად გადმოღება სამართალში ვერ ხერხდება. გ. ნაჭყებიამ ეს დებულება,

არც აცივა, არც აცხელა, და პირდაპირ „დუალიზმად“ და „პ. კელზენისეულ ნორმატივიზმად“ მონათლა.

„მაგრამ თუ ზოგიერთ ფსიქოლოგიურ ცნებას — წერს გ. ნაჭყებია — თავისი სპეციფიკის მიხედვით ქმნის სისხლის სამართლის მეცნიერება, მაშინ, ჯერ ერთი, უნდა დაეუშვათ ყოველი ფსიქოლოგიური ცნების გაორება (ერთი ფსიქოლოგიაში, ხოლო მეორე — სისხლის სამართლის მეცნიერებაში), რაც დუალიზმია“ (გვ. 46). მაშასადამე, ყოველი „ცნების გაორება“ ავტორს, როგორც ვხედავთ, დუალიზმი ჰგონია. ასეთი „გაორებული ცნებები“ კი მეცნიერებაში არცთუ იშვიათი მოვლენა არის. მაგალითად, საკუთრების ცნება გვხვდება პოლიტეკონომიაშიც და სამართალშიც. რეციდივის სისხლისსამართლებრივი გაგება არ ემთხვევა რეციდივის კრიმინოლოგიურ გაგებას და სხვ. გამოდის, რომ ჩვენ საკუთრების და რეციდივის დუალისტურ ცნებებს ვიზიარებთ. ამით ჩვენმა ავტორმა ექვემოთნა დაამტკიცა, რომ მას დუალიზმის მნიშვნელობა მეტად ბუნდოვნად და მკრთალად აქვს წარმოდგენილი. გ. ნაჭყებიას რომ რომელიმე ფილოსოფიური ან უცხო სიტყვათა განმარტებითი ლექსიკონი მაინც გადაეფურცლა, დუალიზმის ნამდვილ მნიშვნელობას ადვილად გაარკვევდა და ამ უბრალო შეცდომასაც იოლად დააღწევდა თავს. დუალიზმი, როგორც ვიცით, ფილოსოფიური მიმდინარეობა არის, რომელიც სინამდვილის საწყისად ორ სუბსტანციას აღიარებს: მატერიას და იდეას. ამიტომ ჩემი თვალსაზრისი დუალისტური მხოლოდ მაშინ იქნებოდა, თუკი მე მოტივის ან მიზეზობრივი კავშირის ცნებას ერთ შემთხვევაში მატერიალისტურად განესაზღვრავდი, ხოლო მეორე შემთხვევაში — იდეალისტურად. ეს კი გ. ნაჭყებიას არ დაუმტკიცებია და, ცხადია, ვერც დაამტკიცებდა იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ამის შესაძლებლობას ჩემი თვალსაზრისი არ იძლევა.

გ. ნაჭყებია არ ეთანხმება ჩემს დებულებას, რომლის მიხედვით მიზეზობრიობის ფილოსოფიური ცნების საფუძველზე სამართლის მეცნიერება ქმნის მიზეზობრიობის ისეთ ცნებას, რომელიც გამოსადეგია სამართლის პრაქტიკული მიზნებისათვის. „თუ სისხლის სამართლის მეცნიერება — ამბობს ის — მიზეზობრიობის ფილოსოფიური ცნების გვერდით ქმნის მისთვის პრაქტიკულად გამოსადეგი მიზეზობრიობის ცნებას, მაშინ სისხლის სამართლის მეცნიერებაც ფილოსოფიის კერძო ნაწილია. (?) ან იგი ქმნის მიზეზობრიობის წმინდა იურიდიულ, ხელოვნურ, ნორმატიულ ცნებას“ (გვ. 46—47).

უფრო მეტი დამარწმუნებლობისათვის ჩვენი ავტორი იშველიებს პროფესორ თ. წერეთლის შემდეგ სიტყვებს: „პირველი დებულება, რომელიც ურყევად არის აღიარებული საბჭოთა სამართლის მეცნიერებაში, არის ის, რომ სამართლის მეცნიერებამ არ უნდა შექმნას მიზეზობრივი კავშირის ხელოვნური, წმინდა იურიდიული ცნება, არამედ უნდა გამოიყენოს ის ცნება, რომელიც დადგენილია დაღმკრიკური მატერიალიზმის მიერ“¹, (ხაზგასმა ავტორის).

ერთი შეხედვით, აქ თითქოს ყველაფერი წესრიგშია. გ. ნაჭყებიას აზრს მართლაც ზუსტად ემთხვევა თ. წერეთლის აქ მოტანილი დებულება, რომელიც თითქოს დიამეტრულად ეწინააღმდეგება ჩემს შეხედულებას ამავე საკითხზე, სინამდვილეში კი საქმე სულ სხვაგვარად არის.

ჯერ-ერთი, რატომ არ დააკვირდა გ. ნაჭყებია თ. წერეთლის წიგნის იმ პა-

¹ თ. წერეთელი, გ. ტყეშელიძე, მოძღვრება დანაშაულზე, 1969, გვ. 260.

რავრაფის (§ 5) სათაურს, საიდანაც მის მიერ აქ ციტირებული სიტყვებია ამბობილი? აი, ეს სათაურიც: „მიზეზობრივი კავშირის ცნება (ო. გ.) სისხლის სამართალში.“ როგორც ვხედავთ, თ. წერეთელი არ უარყოფს იმ დებულებას, რომ სისხლის სამართალიც ჰქმნის მიზეზობრიობის ცნებას, რაც პირდაპირ გამოძინარეობს აქ დასახელებული პარაგრაფის სათაურიდან.

მეორეც, თ. წერეთელი იმას კი არ ამტკიცებს, თითქოს სამართლის მეცნიერებამ საერთოდ არ უნდა შექმნას მიზეზობრიობის ცნება. მისი აზრით ამ მეცნიერებამ არ უნდა შეიმუშაოს მხოლოდ მიზეზობრიობის „ხელოვნური, წმინდა იურიდიული“ ცნება. ეს ხომ პირდაპირ არის მითითებული თ. წერეთლის აქ ციტირებულ სიტყვებში, რაც გ. ნაჭყებიას რალადატომ არ სურს გაიგოს. ასეთივე შეხედულება არის გამოთქმული ჩემს წერილშიც, რასაც გ. ნაჭყებიამ ასევე ყურადღება არ მიაქცია, „სისხლის სამართლის მეცნიერება — ვწერდი მე — ფილოსოფიის მიერ მოწოდებულ მასალას თავისებურად გადაამუშავებს, საკუთარ ქურაში გადაადნობს და შექმნის მიზეზობრიობის ისეთ ცნებას, რომელიც გამოსადეგია სისხლის სამართლის პრაქტიკული მიზნებისათვის“ (იხ. „საბჭოთა სამართალი“, 1982, № 2, გვ. 27). მასმასაღამე, სისხლის სამართალი მიზეზობრიობის „ხელოვნურ, წმინდა იურიდიულ“ ცნებას კი არ ქმნის, იგი ამ ცნების შემუშავებისას ფილოსოფიას ეყრდნობა.

მესამეც, თ. წერეთელი ამტკიცებს, რომ სისხლის სამართლის მეცნიერებამ „უნდა გამოიყენოს ის ცნება, რომელიც დადგენილია დიალექტიკური მატერიალიზმის მიერ“. არც ეს დებულება ეწინააღმდეგება ჩემს თვალსაზრისს. არსად, არცერთ სიტყვითაც არ მითქვამს მე, რომ სისხლის სამართლის მეცნიერება არ იყენებს მიზეზობრიობის ფილოსოფიურ, ესე იგი დიალექტიკური მატერიალიზმის მიერ დადგენილ ცნებას.

ამრიგად, სისხლის სამართლის მეცნიერება ფილოსოფიის მიერ დადგენილ კანონზომიერებაზე დაყრდნობით ქმნის მიზეზობრიობის ისეთ ცნებას, რომელიც გამოსადეგია სამართლის პრაქტიკული მიზნებისათვის. გ. ნაჭყებიას ამის გაგებაც არ სურს. მაგრამ ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, თ. წერეთელმა ხომ საფანგებო წიგნი მიუძღვნა მიზეზობრიობის პრობლემის კვლევას სისხლის სამართალში. საკითხავია, რაღა საჭირო იყო იურისტის მიერ ასეთი დიდი კვლევა-ძიება, თუკი მიზეზობრიობის ფილოსოფიური ცნება, როგორც გ. ნაჭყებია ფიქრობს, პირდაპირ უნდა ვაღმოვოტანოთ სამართალში. მაგრამ განა მართო თ. წერეთელმა გამოიკვლია ეს პრობლემა? ამ საკითხზე სამართლის მეცნიერებაში ხომ ზღვა ლიტერატურა არსებობს და დღემდე მაინც არ არის მიღწეული აზრთა ერთიანობა. მაგალითად, ა. პონტკოვსკი წერდა: „...საწყისი მატერიალისტური პოზიციის ერთიანობის მიუხედავად, არ არის ერთიანი აზრი სისხლის სამართალში მიზეზობრივი კავშირის გაგების (В понимании) საკითხში.“² ერთი სიტყვით, სისხლის სამართლის მეცნიერებას ჰქონია თავისი გაგება ანუ ცნება მიზეზობრივი კავშირისა. საქმე ის არის, რომ ყველა საბჭოთა ავტორი ეყრდნობა დიალექტიკური მატერიალიზმის მიერ დადგენილ კანონზომიერებას. მაგრამ სხვადასხვაგვარად აქვს წარმოდგენილი, თუ ამ ზოგადი კანონზომიერებიდან რომელი მხარე ან ნაწილი უნდა აიღოს და გამოიყენოს სამართალში. მაგალითად, ა. პონტკოვსკიმ უარი თქვა შემთხვევით

² Курс советского уголовного права, т. II, М., 1970, с. 201.

მიზეზობრიობაზე და აღიარა აუცილებელი მიზეზობრივი კავშირის მნიშვნელობა სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობისათვის. თ. წერეთელმა სულ სხვა მომენტზე გაამახვილა ყურადღება და ა. შ. ეს აზრთა სხვადასხვაობა იმის შედეგია, რომ მიზეზობრივი კავშირის ცნება ფილოსოფიიდან არ შეიძლება პირდაპირ გადმოვიტანოთ სამართალში იმ სპეციფიკური ამოცანების მხედველობაში მიუღებლად, რომლებიც სამართლის წინაშე დგას. გ. ნაჭყებიას თვალსაზრისი აშკარად მცდარია, რომელსაც უეჭველად მივყავართ მიზეზობრივი კავშირის ვულგარულ გაგებად სამართალში.

ასეთივე მდგომარეობა იქმნება სხვა მეცნიერებთან ან საზოგადოებრივ ცხოვრებაში შემუშავებული ცნებების სამართალში გამოყენების დროსაც. მაგალითად, საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსის 25-ე მუხლით კანონმდებელმა განმარტა ამ კოდექსში ნახსენები ზოგიერთი ცნება. მათ შორის არის სიტყვა „დღისით“, რომელიც, კანონმდებლის აზრით, ნიშნავს დროს დღის ექვსი საათიდან საღამოს ათ საათამდე.

მაგრამ სპეციალურ მეცნიერებაში დღის ხანგრძლივობად ითვლება მზის დისკოს ზედა კიდის ამოსვლისა და ჩასვლის მომენტებს შორის გასული დროის შუალედი, რომელიც დამოკიდებულია ადგილის გეოგრაფიული განედის და მზის დახრილობაზე. ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში (ტ. 3) წერილს, რომელიც დღის ხანგრძლივობისადრე მიძღვნილი, დართული აქვს საგანგებო ცხრილი, საიდანაც ვტყობილობთ, რომ თბილისში ეს დრო იცვლება თვეში სამჯერ და არცერთი დღის ხანგრძლივობა არ შეადგენს თქვესმეტ საათს, მაშინ, როცა კანონმდებლის მიერ დაწესებული დრო — დღის ექვსი საათიდან საღამოს ათ საათამდე — ზუსტად თქვესმეტი საათი არის.

თქვენ წარმოიდგინეთ, რა მოხდებოდა, კანონმდებელს რომ გ. ნაჭყებია-სათვის დაეჯერებია და დღის ხანგრძლივობის ცნება სპეციალური მეცნიერებიდან პირდაპირ, უცვლელად გადმოეტანა სამართალში! როგორ უნდა განესაზღვრა მოსამართლეს პრაქტიკულად დღის დაწყებისა და დასასრულის მომენტები? ის ალბათ სასამართლო დარბაზიდან გარეთ უნდა გამოსულიყო, შუბლი ხელით მოეჩრდილა და ექვსი, ჩავიდა თუ არა მზის დისკოს ზედა კიდე. წარმოგიდგინათ, რა სავალალო მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდა პრაქტიკოსი იურისტი ღრუბლიან ამინდში!

აქედან ხომ აშკარა არის, რომ ზოგჯერ საჭირო ხდება სხვა მეცნიერებათა მიერ შემუშავებული ცნებების ერთგვარი სახეცვლილება, დავიწროება, ხანაც გაფართოება, მათი გამარტივება სამართლის წინაშე მდგარი სპეციფიკური ამოცანების შესაბამისად.

ღიახ! ეს ნამდვილად ასეა, რასაც ფაქტები ღალადებენ და ამ ფაქტებს ვერსად გავეჩქევით, თუკი მეცნიერულ საბუთიანობას ცრუმეცნიერული კამათით არ შევცვლით. გ. ნაჭყებია ამ ფაქტებს ანგარიშს არ უწევს და ცდილობს ჩემი თვალსაზრისი პ. კელზენისეულ ნორმატივიზმად გაასაღოს. როგორც ვხედავთ, საკითხის საფუძვლიანი მეცნიერული ანალიზის და ჯანსაღი პოლემიკის ნაცვლად, მას ჩემთვის თითის ქნევა და იდეოლოგიური ბრალდებებით დაშინება განუწრახავს. სამწუხაროა, რომ მეცნიერ-კოლეგათა მიმართ ასეთ არაჯანსაღ დამოკიდებულებას, რის გამოც მას ამ რამდენიმე ხნის წინ სამართლიანად უსაყვედურეს პრესის ფურცლებზე, გ. ნაჭყებია კვლავ აგრძელებს.

ФУНДАМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ АКТУАЛЬНОЙ ПРОБЛЕМЫ¹

Проблема правозначимого поведения в последнее десятилетие привлекает к себе все более пристальное внимание советских ученых-юристов. В исследовании этой проблемы достигнут значительный прогресс: расширились и углубились представления о многих закономерностях и механизмах поведения в сфере действия правовых норм, складывается теория правозначимого поведения. Вместе с тем явно недостает теоретических работ, обобщающих и критически оценивающих результаты, достигнутые в изучении правозначимого поведения, и объединяющих в научную систему обычно разрозненно рассматриваемые аспекты этого сложного и многогранного явления. Отмеченный пробел в значительной мере восполняет монография В. Н. Кудрявцева «Правовое поведение: норма и патология».

Проблема природы, закономерностей и механизмов правозначимого поведения не впервые является объектом научных изысканий автора, однако в отличие от предыдущих работ в этом случае она рассматривается наиболее полно и системно. Подобный результат оказывается возможным благодаря последовательному применению особого методологического принципа, пронизывающего содержание рецензируемого труда и обусловившего его архитектонику. Сущность этого принципа, предельно коротко и ясно выраженная уже в заглавии монографии, заключается в целенаправленном анализе обоих главных видов правозначимого поведения — правомерного и противоправного — не изолированно, а во взаимной связи друг с другом, а также с факторами, влияющими на их становление и развитие. Простота данного методологического принципа кажущаяся. Достаточно сказать, что на протяжении долгого времени различные отрасли юридической науки в нашей стране, в той или иной мере изучающие вопросы правозначимого поведения, акцентировали внимание либо на правомерном, либо на противоправном видах поведения. Между тем, как правильно отмечает автор в рецензируемом труде, «вопросы правомерного и противоправного поведения... представляют собой две стороны одной социальной проблемы — поведения людей в сфере отношений, регулируемых правом» (с. 4-5). Во взаимосвязи правомерного и противоправного видов поведения автор видит диалектику «правового пове-

¹ В. Н. Кудрявцев. Правовое поведение: норма и патология. М., 1982.

дения, а равно и права в целом, выполняющего функции как регулирования, так и охраны общественных отношений» (с. 40).

Взгляд на феномен правозначимого поведения под таким углом зрения имеет принципиально важное значение для юридической науки. Его плодотворность состоит в том, что он не только открывает совершенно новые области для исследования, но и позволяет по-новому осмыслить многие вопросы, казалось бы, достаточно обстоятельно изученные специалистами.

Реализация принципа взаимосвязанного рассмотрения форм правомерного и противоправного поведения потребовала от автора решения сложной задачи: охватить исследованием многочисленные традиционно отдельно изучаемые вопросы и подвергнуть операционализации широчайший круг понятий, которыми необходимо пользоваться при разработке проблемы на теоретическом уровне. Сложность решения этой задачи возрастала в связи со стремлением автора представить столь разнохарактерный материал не просто в совокупности, а в виде достаточно стройно организованной научной системы и выявить при этом структурные взаимосвязи элементов этой системы.

Понятие правового поведения — одно из центральных в работе. Однако прежде, чем перейти к его определению, автор рассматривает понятие и структуру поведения как такового, его связь с общественными отношениями и исследует сложный вопрос о сущности и видах нормативного поведения. Здесь автор справедливо подчеркивает, что «нельзя дать однозначную оценку нормативного поведения вообще: хорошо оно или плохо. Эту оценку дают социальные общности: классы, социальные группы и слои, государство и его органы, общественные организации и коллективы, а также отдельные люди» (с. 21). Однако из этого на первый взгляд чисто аксиологического определения не следует, что для характеристики нормативного поведения не существует однозначного и объективного критерия. Этот критерий автор обозначает уже при дефиниции социальной нормы и указывает на важность учета такого элемента нормы как элемент сущего, необходимо присутствующий в нем наряду с элементом должного. «Норма — это проявление и отражение естественной или общественной закономерности», — пишет автор (с. 15). Исходя из этого, объективным основанием оценки нормативного поведения выступает соответствие последнего исторически прогрессивным формам социалистического общежития.

Определение социальной нормы, данное автором, важно и с той точки зрения, что оно служит предпосылкой определения социальной патологии, поскольку патология всегда понимается как отклонение от нормы. Раскрывая категорию социальной патологии, автор исходит из понятия ненормативного поведения, которое по его мнению, включает как поведение, не урегулированное нормой, так и поведение, противоречащее норме (по иной терминологии автора, соответственно венормативное и антинормативное поведение). С точки зрения

автора, этим видам поведения присуща общая черта, выражающаяся в том, что в этих случаях «индивид (или коллектив) руководствуется не заранее существующей моделью поведения, а вырабатывает и осуществляет самостоятельное решение» (с. 33). Представляется, что это определение не совсем точное и оно вполне применимо скорее к социально полезным — «новаторским», как пишет автор, — формам поведения. Что же касается общепризнанных норм, то их нарушение не всегда оказывается результатом самостоятельного решения личности, а может испытывать давление социально негативных норм поведения, существующих в определенных микросоциальных группах. К тому же автор справедливо отмечает в других разделах монографии, что антинормативное поведение может отражать нормы социальных групп, не имеющие правового характера (с. 37, 173).

Вслед за раскрытием сущностных характеристик нормативного поведения автор приступает к анализу собственно правозначимого поведения, причем, как было подчеркнуто выше, этот анализ основывается на последовательном рассмотрении правомерного и противоправного видов поведения во взаимной связи. Поэтому автор выделяет как общие признаки, присущие различным видам правозначимого поведения (с. 37—39), так и признаки, разграничивающие правомерное и противоправное поведение (с. 39—40).

Заслуживает особого внимания та часть работы (гл. Ш — «Правовой поступок: признаки и границы»), в которой автор исследует проблему объективных и субъективных границ правозначимого поведения. Решение этой проблемы, по справедливому указанию автора, имеет не только правовое, но и важное социально-политическое значение. Точное определение границ правозначимого поведения, с одной стороны, позволяет учитывать возможности правового регулирования поведения людей в обществе, а с другой — служит важной гарантией свободы личности (с. 77 — 78). Вместе с тем решение этой проблемы далеко выходит за рамки формально-юридического подхода и требует использования других наук: социологии, социальной психологии, психологии. Это не означает, однако, что правовая наука не должна или не может иметь четкой позиции относительно границ правозначимого поведения. Следует учитывать, что право, наряду с прочим, — это практически однозначный критерий оценки поведения, с которой связано наступление (или ненаступление) существенных, жизненно важных последствий для конкретных индивидов и целых организаций.

В рецензируемой работе подробно освещается проблема генезиса правозначимого поведения. В этой связи необходимо подчеркнуть, что как для правомерной, так и противоправной формы правозначимого поведения используется одна и та же психологическая схема поведения. Эта схема состоит из следующих элементов: личность — мотивация — решение — поступок (с. 102). В более развернутом виде она выглядит следующим образом: потребности — интересы — возможности — объекты — цели — средства — поступок — результат (с. 160).

Конечно, в случае противоправного поведения указанные элементы претерпевают определенную деформацию (см. гл. 6). Позиция автора о принципиальном сходстве психологической структуры правомерного и противоправного поведения представляется правильной, поскольку различия здесь касаются не формы, а содержания и оценки поведения.

При рассмотрении механизма правозначимого поведения как с научной, так и с практической точек зрения значительный интерес вызывает решение вопроса о том, имеется ли в этом механизме элемент, разграничивающий правомерную и противоправную формы поведения, или же их несколько и они взаимозаменяемы. При решении этого вопроса автор разделяет мнение о том, что противоправное поведение определяется не одним каким-либо фактором внешнего или внутреннего свойства, а их комплексом, точнее, взаимосвязанной системой причин, условий, следствий (с. 173). Этот научный вывод имеет большое значение для практики, поскольку он позволяет целенаправленно и эффективно влиять на механизм правозначимого поведения и тем самым успешно проводить политику предупреждения правонарушений в условиях социалистического общества.

В рецензируемой работе привлекает внимание попытка автора с помощью социологической категории образа жизни как способа жизнедеятельности людей связать широкие общественные явления и процессы с индивидуальным поведением, в частности, с противоправным (с. 183 — 187). Таким образом, автору удается найти то звено, которое не только объединяет разноуровневые причины нарушения правовых норм, но и указывает на взаимосвязь некоторых негативных явлений и процессов, происходящих в макро-и микросоциальных группах, с противоправным поведением. Использование категории образа жизни дает также возможность более четко представить процесс неблагоприятного формирования и развития личности правонарушителя и на этой основе своевременно осуществлять мероприятия, направленные на устранение причин и условий, способствующих деформации поведения граждан в сфере социальных отношений, урегулированных правом.

Применение принципа взаимосвязанного рассмотрения нормальной и патологической форм правозначимого поведения позволило автору наряду с главными видами этого поведения выделить поступок с противоречивыми элементами (с. 214 — 226), т. е. такой вид правозначимого поведения, в котором сочетаются элементы социальной нормы и социальной патологии. К конкретным проявлениям такого поведения относятся: преступная неосторожность; поведение, связанное с производственным риском; обстоятельства, исключающие уголовную ответственность; некоторые виды покушения на преступление. Нетрудно заметить, что эти виды поведения достаточно глубоко проанализированы в прововой науке, в частности, в уголовном праве. Однако в рецензируемой работе автору удалось не только показать их место в общей схеме поведения, но и создать четкую типологию этих видов

правозначимого поведения. Эта типология основывается на возможности расхождения социальной значимости субъективной цели и объективного результата поступка.

Соблюдение гражданами правовых норм обеспечивается действием системы социального, и в частности, правового контроля. Поэтому закономерным является рассмотрение автором в отдельной главе (глава 8-ая), форм, стадий и механизмов социального контроля, а также вопроса о юридической ответственности как правового отношения между субъектом и системой этого контроля (с. 231). Здесь вновь проявляется полезность взаимосвязанного рассмотрения основных форм правозначимого поведения. В плане юридической ответственности данный подход позволяет наглядно продемонстрировать различие и взаимосвязь стимулирующей и принудительной функций права, которым соответствует позитивная и негативная формы правовой ответственности (с. 231 — 232).

К достоинствам работы также следует отнести стремление автора рассматривать проблемы правозначимого поведения не только на уровне индивидуального поведения, но и применительно к специальным субъектам (должностным лицам) и коллективам (группам). При этом обнаруживаются новые особенности и специфические закономерности правозначимого поведения, хотя, как отмечает автор, в этом направлении исследования предстоит еще сделать немало.

В книге приведены многочисленные графические схемы, которые наглядно иллюстрируют затронутые проблемы и тем самым облегчают восприятие и усвоение столь информационно насыщенного материала.

Давая в целом весьма высокую оценку рецензируемой работе, вместе с тем необходимо отметить, что ряд затронутых в ней вопросов и положений носит дискуссионный характер (либо требует уточнения). В частности, вызывает возражение включение в понятие правового поведения наряду с правомерным и противоправного вида поведения. По нашему мнению, правовое поведение — позитивное понятие, оно должно применяться только для обозначения форм поведения, солидарных с правом. В таком положительном смысле термин «правовой» утвердился в советской юридической литературе (правовое сознание, правовое регулирование, правовое воспитание и т. д.). Понятие правового поведения также не может охватить противоправное поведение, как понятие морального поведения не может включать в себя виды аморального поведения. Предвидя возможные возражения в этом плане, автор выдвигает в работе ряд интересных аргументов, с помощью которых он обосновывает возможность употребления термина правовое поведение применительно к фактам нарушения правовых норм (с. 41 — 45). Однако, на наш взгляд, было бы все же неправильным распространять понятие правового поведения на социально патологические формы поведения. Думается, что для объединения правомерного и противоправного видов поведения следует применять термин «правозначимое поведение». И хотя автор резервирует аналогич-

ный термин (юридически значимое поведение) для обозначения особых видов поведения (с. 44), он все же представляется более подходящим для целей взаимосвязанного рассмотрения правомерного и противоправного поведения.

Касаясь вопроса деформации самоконтроля личности, автор пишет: «Нарушения системы внутреннего контроля нередко связаны с особенностями эмоционального состояния личности. Известно, что многие случаи правонарушений возникают под воздействием острых эмоциональных состояний (душевных волнений, сильных переживаний). Крайней степенью эмоционального напряжения может стать физиологический или патологический аффект» (с. 174). Однако при решении проблемы деформации самоконтроля в случаях аффекта, по нашему мнению, следует четко разграничивать физиологический и патологический аффект. При физиологическом аффекте способность самоконтроля сохраняется. Естественно, в этом случае сохраняется и воздействие социального контроля. Такой эффект выполняет роль катализатора и является ослабляющим фактором так называемых «социальных тормозов». Именно поэтому физиологический аффект признается обстоятельством, смягчающим, но не исключающим уголовную ответственность. Что же касается патологического аффекта, то он характеризуется полным помрачением сознания, следствием которого является бессвязное сочетание идей, и, что самое главное, потеря самоконтроля. Поэтому патологический аффект исключает уголовную ответственность.

Как отмечалось выше, восьмая глава монографии посвящена проблеме взаимоотношения социального контроля и юридической ответственности. Автору удалось наглядно показать механизм воздействия социального контроля на поведение отдельных индивидов и целых социальных групп. Однако при освещении этой проблемы недостаточное внимание уделено феномену общественного мнения, которое выступает не только источником, но и средством обеспечения социального контроля. По нашему мнению, эта часть работы значительно выиграла бы, если бы автор шире использовал категории общественного мнения, правосознания, а также данные психологии и социальной психологии.

Высказанные замечания носят частный характер и не могут повлиять на итоговую высокую оценку рецензируемой работы, которая представляет собой фундаментальное исследование актуальной и весьма сложной проблемы правозначимого поведения. Монография «Правовое поведение: норма и патология» принадлежит к числу тех ключевых работ в советской правовой науке, которые, вбирая в себя предшествующий научный опыт, творчески обогащают его и открывают плодотворные перспективы дальнейших исследований.

Т. Г. ШАВГУЛИДЗЕ
 Г. Ш. ЛЕЖАВА

ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ РАБОТА О СОБСТВЕННОСТИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Рецензия: А. А. Глушецкий. Экономическое содержание собственности общественных организаций при социализме — М.: Наука, 1982, 128 с.

Проблемы отношений собственности принадлежат к тому кругу проблем, которые на всех этапах становления и развития научной системы политической экономики социализма важны и актуальны. При этом на разных этапах развития социалистической действительности на первый план в экономической теории выдвигаются те или иные вопросы этой многогранной проблемы. Так, в период разработки проекта конституции развитого социализма встала проблема теоретического осмысления форм собственности, сущности, взаимоотношения и взаимообусловленности элементов этой системы.

Если государственные, кооперативные и личные формы собственности в экономической литературе предметом изучения стали давно, то такому элементу комплекса отношений собственности, как собственность общественных организаций, экономическая теория стала уделять внимание только в последнее время.

Рецензируемая нами монография является одним из первых опытов специального политико-экономического исследования проблемы собственности общественных организаций в советской экономической литературе.

Главное достоинство работы А. А. Глушецкого заключается в преодолении ограниченного представления о собственности общественных организаций как разновидности кооперативной собственности и выведение ее из общественной формы собственности на средства производства.

Работа А. А. Глушецкого выигрывает и тем, что в ней преодолена и другая, методологическая ограниченность, крайность, согласно которой собственность общественных организаций рассматривается только в системе производственных отношений, что исключает возможность создания целостного представления о предмете. А. А. Глушецкий собственность общественных организаций рассматривает не в системе производственных отношений, а более широко — в системе экономических отношений в целом. Это и позволяет автору реализовать системный подход к данной проблеме и установить социально-экономическое содержание собственности общественных организаций.

В работе всесторонне аргументирован вывод о том, что «ни члены общественных организаций, с одной стороны, ни непосредственные ра-

ботники предприятий, подведомственных общественным организациям, — с другой, не образуют каких-либо особых социальных групп в социально-классовой структуре социалистического общества. Производственные отношения, складывающиеся по поводу соединения рабочей силы непосредственных тружеников со средствами производства, находящимися в ведении общественных организаций, не отличаются от аналогичных отношений, возникающих в связи с функционированием средств производства, находящимися в ведении государства» (с. 46).

В период всестороннего и планомерного совершенствования развитого социализма необходимо более точно установить механизм сочетания различных форм в комплексе отношений социалистической собственности. Это позволит подготовить теоретическую базу для решения такой важной практической и стратегической задачи, как слияние всех форм собственности в одну общенародную в исторических рамках развитого социализма.

В работе показан процесс реализации имущественных полномочий общественных организаций по фазам воспроизводства — в сфере производства, распределения и обмена материальных благ, устанавливается механизм формирования и функционирования собственности общественных организаций; при этом везде проводится сравнительный анализ форм собственности общественных организаций и кооперативов. Автор показывает, что фонды общественных организаций, в отличие от кооперативной формы собственности в сфере личного потребления (жилищно-строительные, дачно-строительные, садоводческие товарищества и т. п.), в основном образуются не за счет личных доходов, а за счет безвозмездного перераспределения общенародных (государственных) средств. Материальная база общественных организаций создается при участии всех членов социалистической ассоциации, независимо от членства в этих организациях. Членские взносы в фондах общественных организаций имеют определенную долю, но они по удельному весу играют подчиненную роль по сравнению с поступлениями из общественных фондов.

Автор поддерживает позицию, согласно которой распределение фондов общественных организаций представляется как одна из форм общественных фондов потребления. Их специфика заключается в том, что они не просто удовлетворяют социально-культурные потребности, но, что самое главное, материально обеспечивают широким слоям трудящихся возможность заниматься активными видами творческой деятельности и общественным управлением (с. 92, 101).

В книге через анализ процессов реализации и расширения имущественных полномочий общественных организаций показан рост участия массовых общественных организаций трудящихся в централизованном плановом управлении хозяйственным развитием. Последовательно проводится правильная мысль, что основным каналом участия трудящихся в управлении обществом, наряду с участием в государственных органах, являются общественные организации.

Работа носит полемический характер, поэтому в ней много спорного. Например, тезис о возможности нескольких видов права, исходя из развития содержания собственности (с. 28), приводит к мысли о существовании у нас не двух правовых институтов (с. 32), а больше. Скольких — не будем уточнять, так как пришлось бы детализировать процесс развития отношений собственности вплоть до ее превращения в коммунистическую. Можно усомниться и в том положении автора, что «возможно сосуществование двух форм выражения отношений общенародного присвоения — государственной собственности и собственности, принадлежащей общественным организациям» (с. 127). Здесь автором не учтено положение, которого он сам придерживается: что государственная собственность — определяющее явление более глубокой сущности, чем собственность общественных организаций. Второе вытекает из первого. Они не равнозначны и не имеют какого-нибудь третьего определяющего их происхождения — основания. Собственность общественных организаций — историческая форма общественной, государственной собственности.

В целом монография А. А. Глушецкого представляет законченную, оригинальную работу, которая по всем характеристикам оставляет приятное впечатление и может быть рекомендована всем интересующимся актуальными проблемами политической экономии.

М. Ч. ДЖИБУТИ
